

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

На правах рукопису

УСТИМЕНКО ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ

УДК 342.9(477)

САНКЦІЇ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

**Науковий керівник
Кагановська Тетяна Євгеніївна,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України**

Харків – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНКЦІЙ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ	
1.1. Поняття та ознаки санкцій в адміністративному праві	10
1.2. Відмежування адміністративно-правових санкцій від споріднених правових явищ	29
Висновки до розділу 1	52
 РОЗДІЛ 2. ВИДИ САНКЦІЙ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ	
2.1. Санкції як міра юридичної відповідальності	55
2.2. Санкції як заходи адміністративного припинення	81
2.3. Правовідновлювальні та компенсаційні санкції в адміністративному праві	105
Висновки до розділу 2	113
 РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ	
3.1. Принципи застосування санкцій в адміністративному праві	116
3.2. Процедури застосування санкцій в адміністративному праві	138
Висновки до розділу 3	159
 ВИСНОВКИ	 164
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 169

ВСТУП

Актуальність теми. Демократичні зміни, що відбуваються в Україні, супроводжуються комплексними процесами реформування широкого кола економічних, політичних та правових відносин. Застосування різноманітних примусових заходів є одним із найбільш поширених засобів забезпечення законності і правопорядку у більшості сфер суспільних відносин. Владно-розпорядча діяльність неможлива без використання відповідних інструментів, які забезпечують додатковий вплив на адресатів норм адміністративного права з метою змусити їх до виконання правових та індивідуальних приписів суб'єктів владних повноважень.

Різні аспекти використання засобів адміністративного примусу є предметом уваги науковців, проте науковим дослідженням у цій сфері властива певна однобічність. Якщо проблемам, наприклад, юридичної відповідальності в адміністративному праві приділено надзвичайно велику увагу, про що свідчить величезна кількість наукових праць на відповідну тему, то питання застосування інших примусових заходів, насамперед припинювального, правовідновлювального чи компенсаційного характеру, розглядались лише фрагментарно або побіжно. Більш того, в рамках досліджень юридичної відповідальності, увага дослідників зосереджена переважно на проблемах адміністративній відповідальності та дисциплінарній відповідальності, проте інші прояви юридичної відповідальності залишають недостатньо дослідженими.

Ускладнює дослідження різних засобів адміністративного примусу відсутність універсальної категорії, яка б охоплювала всі можливі прояви реагування з боку суб'єктів владних повноважень на протиправну поведінку інших суб'єктів. Такою категорією може служити адміністративна санкція.

Для того, щоб отримати цілісне уявлення про роль та місце санкцій в адміністративному праві, оцінити їх ефективність та відповідність сучасним

потребам державного регулювання взагалі та правового регулювання у багатьох сферах суспільних відносин зокрема, необхідно, перш за все, систематизувати знання про санкції в адміністративному праві. Це завдання, безумовно, пов'язано з певними складностями, зважаючи на велику кількість законів та інших нормативно-правових актів, якими регламентується застосування адміністративних санкцій, розбіжності у поглядах на зміст та природу адміністративних санкцій серед науковців, відсутність чітких критеріїв відмежування санкцій в адміністративному праві від споріднених правових явищ, нерозробленість універсальних принципів застосування санкцій в адміністративному праві тощо.

Все це обумовлює актуальність та своєчасність обраної теми дисертаційного дослідження.

Слід також відзначити, що питанням санкцій за межами інститутів юридичної відповідальності не приділялося належної уваги а ні в рамках галузевих наук, ані в рамках загальної теорії права. Ця обставина значно посилює необхідність поглибленого дослідження обраної теми.

Теоретичну базу дисертаційного дослідження склали наукові праці таких відомих учених-адміністративістів, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Є. В. Додін, Т. Є. Кагановська, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, Ю. В. Тихомиров, М. М. Тищенко, Н. В. Хорошак, О. М. Якуба та багатьох інших.

Сформульовані у дисертаційному дослідженні теоретичні висновки та узагальнення ґрунтуються на фундаментальних здобутках вчених у галузі теорії права: С. С. Алексєєва, В. В. Лазарева, О. Е. Лейста, В. С. Нерсисянца та інших.

Нормативно-правову основу дослідження склали акти адміністративного законодавства України, а також підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують відносини юридичної відповідальності та адміністративного примусу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження здійснювалося у межах напрямів наукових досліджень, визначених постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року» від 7 вересня 2011 р. № 942, а також планових тем юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз правового регулювання реакції суб'єктів владних повноважень на різноманітні правопорушення в межах предмета адміністративного права, що проявляються як санкції, їх систематизація, а також вироблення на основі отриманих знань практичних рекомендацій щодо використання результатів дослідження у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі задачі:

- проаналізувати існуючі в науці підходи до визначення поняття та змісту санкцій, виділити сутнісні ознаки санкцій та розробити авторське визначення поняття «адміністративно-правові санкції»;
- визначити місце адміністративно-правових санкцій в структурі адміністративного права;
- виокремити критерії відмежування санкцій в адміністративному праві від споріднених правових явищ;
- виділити та охарактеризувати основні види санкцій в адміністративному праві, здійснити їх класифікацію в межах виділених видів;
- виокремити специфічні принципи застосування санкцій в адміністративному праві та розкрити їх зміст;
- визначити типові процедури застосування санкцій в адміністративному праві та виділити їх характеристики;

– сформулювати пропозиції щодо удосконалення правового регулювання санкцій в адміністративному праві.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі реалізації відносин пов’язаних із застосуванням санкцій в адміністративному праві.

Предметом дослідження є санкції в адміністративному праві, відповідні правові норми та практика їх реалізації.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить сукупність загальних та спеціальних методів пізнання, використання яких сприяло досягненню мети дослідження, науковій достовірності та аргументованості отриманих результатів.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складає діалектичний підхід, що обумовило розгляд предмету дослідження з позицій об’єктивності, конкретності, всебічності та історизму.

За допомогою методу класифікації були виділені основні види санкцій в адміністративному праві, в межах виділених видів були досліджені види санкцій, що є мірою юридичної відповідальності, санкцій припинювального характеру, правовідновлювальних та компенсаційних санкцій.

Для виділення характерних ознак кожного із видів санкцій використовувався формально-юридичний метод, завдяки якому було встановлено дійсний зміст відповідних правових норм, здійснено їх семантичне, логічне та системно-функціональне тлумачення. Системно-структурний метод використовувався для дослідження змісту санкцій з позиції структури правових норм, а структурно-функціональний метод при аналізі функцій санкцій в адміністративному праві.

Для обґрунтування практичних аспектів використання результатів дослідження санкцій в адміністративному праві використовувався метод правового моделювання, а для визначення принципів застосування санкцій в адміністративному праві – загальнологічні прийоми аналізу та синтезу.

Історичний метод використовувався при дослідженні точок зору на зміст санкцій в адміністративному праві на різних етапах розвитку юридичної думки. Метод порівняльного правознавства застосовувався при порівнянні способів визначення розмірів фінансових санкцій в різних країнах світу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній науці адміністративного права здійснено комплексне дослідження інституту санкцій, в ході якого сформульовано низку нових теоретичних висновків та практичних узагальнень і пропозицій, зокрема:

уперше:

- сформульовано авторське розуміння природи санкцій в адміністративному праві як передбаченої законом міри реакції уповноваженого суб'єкта, яка спрямована на усунення причин та наслідків протиправного діяння, вчиненого суб'єктом – адресатом правової норми, полягає в усуненні наслідків протиправного діяння, його припиненні або покаранні правопорушника, і яка застосовується в адміністративному порядку;

- обґрунтовано існування в адміністративному праві окремого інституту адміністративних санкцій, який охоплює норми, що визначають зміст санкцій, а також правила і процедури їх застосування;

- описано зміст таких принципів застосування санкцій в адміністративному праві, як реалізованість та адекватність, а також охарактеризовано способи практичного забезпечення реалізації даних принципів.

удосконалено:

- підходи до класифікації санкцій в адміністративному праві, зокрема із використанням критеріїв їх реалізованості та адекватності;

– положення щодо змісту та правової природи окремих видів адміністративних санкцій в рамках дослідження їх припинювальних та компенсаційних видів;

– підходи до визначення критеріїв відмежування санкцій від споріднених правових явищ, зокрема заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення чи фінансові правопорушення;

дістали подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо структури адміністративного права, зокрема стосовно структури підгалузі адміністративно-деліктного права і місця в ній інституту адміністративних санкцій;

– підходи щодо оцінки адекватності санкцій в адміністративному праві, зокрема через оцінку співвідношення змісту санкцій та змісту підстав їх застосування;

– положення про особливості процедур застосування санкцій в адміністративному праві, зокрема в частині виділення процедур застосування санкцій, відмінних від заходів юридичної відповідальності.

Крім того, сформульовано низку практичних пропозицій щодо вдосконалення нормативних конструкцій окремих видів санкцій в адміністративному праві, а також щодо використання у правотворчій діяльності результатів дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень у сфері використання і застосування санкцій в адміністративному праві;

у сфері правотворчості – положення і висновки дисертаційного дослідження можуть бути застосовані у правотворчій діяльності, особливо

при розробці нормативних конструкцій санкцій в актах адміністративного законодавства, принципів та процедур їх застосування;

у навчально-методичній роботі – отримані результати можуть бути використані для викладання навчальних дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративна відповідальність», окремих прикладних навчальних дисциплін правового характеру, а також при підготовці підручників, навчальних посібників та іншої навчальної літератури із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також оприлюднені та обговорювались на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (7–8 серпня 2015 р., м. Одеса); «Верховенство права та правова держава» (16–17 жовтня 2015 р., м. Ужгород); «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (25–26 грудня 2015 р., м. Запоріжжя); «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (15–16 січня 2016 р., м. Київ); «Право як ефективний суспільний регулятор» (19–20 лютого 2016 р., м. Львів).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено в одинадцятьох публікаціях, зокрема, у шести наукових статтях, п'ять з яких опубліковано у фахових наукових виданнях України, одна – у зарубіжному науковому виданні, а також у тезах п'яти наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, у яких об'єднано сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (192 найменування на 19 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 187 сторінок, з них основного тексту – 168 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНКЦІЙ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

1.1 Поняття та ознаки санкцій в адміністративному праві

Термін «санкція», завдяки полісемантичності української мови, використовується у різних значеннях в залежності від сфери використання. У тлумачних словниках зазначається, що санкція (лат. *sanction (sanctionis)* – непорушний закон) означає: 1) схвалення; 2) затвердження вищою інстанцією; 3) заходи впливу, покарання в разі порушення закону і т. д. [168, с. 786]

У перших двох значеннях термін «санкція» використовується у кримінальному процесі, наприклад, у таких конструкціях як «санкція на обшук» чи «санкція на арешт».

Більш поширеним є використання терміну «санкція» для позначення заходів різних видів юридичної відповідальності, наприклад, у таких категоріях як «фінансові санкції», «штрафні санкції», «адміністративно-господарські санкції» тощо. У міжнародному праві термін «санкція» використовується для позначення заходів впливу на країну – порушника норм міжнародного права.

Як зазначає В. Ю. Орехов, у вузькому розумінні під терміном «санкція» в юридичній літературі прийнято розуміти: а) дозвіл на будь-які дії з боку особи, що наділена відповідною компетенцією (у такому випадку без санкції є юридично неможливим вчинення відповідних дій, наприклад, обшуку); б) заходи юридичної відповідальності (стягнення матеріальної шкоди, пені, штрафу, позбавлення волі тощо); в) заходи попереджувального впливу (привід, арешт майна, знесення самовільно збудованих споруд і т. п.); г) заходи захисту (поновлення на роботі незаконно звільненого

працівника, стягнення аліментів і т.і.); д) несприятливі наслідки, що настають в результаті неправомірної поведінки самого суб'єкта (позбавлення прав, ліцензій тощо) [111, с. 15–16].

Ще у дореволюційні часи М. М. Коркунов проводив різницю між: 1) санкціями, які спрямовані на визнання недійсними дій, що порушують юридичні норми (*leges perfectae*); 2) санкціями, які пов'язують із вчиненням правопорушення не вигідні для правопорушника наслідки (*leges plus quam perfectae*) при цьому такі не вигідні наслідки мають два різновиди: цивільне стягнення на користь потерпілого та покарання, що покладається державною владою в суспільному інтересі; 3) санкціями, які передбачають не вигідні наслідки для правопорушника, проте самі дії порушника зберігають свою юридичну силу (*leges minus quam perfectae*) [156, с. 17].

Досить розповсюдженим термін «санкція» є у теорії права для позначення одного із структурних елементів норми права. У цій галузі правової науки панує точка зору стосовно того, що норма права складається із трьох елементів: гіпотези, диспозиції і санкції. Гіпотеза є частиною правової норми, яка містить вказівку на конкретні життєві обставини, умови, за яких ця норма вступає в дію, реалізується. Диспозиція – це складова норми, в якій міститься само правило поведінки, вказівки на права та обов'язки сторін-учасників правовідносин, що виникають і реалізуються на основі відповідної норми. І, нарешті, санкція як частина правової норми, в якій визначаються наслідки її порушення або невиконання, передбачаються заходи державного впливу відносно її порушників [96, с. 386–387].

Таку точку зору поділяє переважна більшість дослідників. Але зустрічаються і дещо відмінні позиції, серед яких можна звернути увагу на думку О. Е. Лейста, який писав, що «логічна структура» правової норми є додатком до норми права загальнотеоретичної, філософської формули будь-якої норми (як технічної, так і соціальної). Згідно з цією формулою, особа, що знаходиться в певних умовах (гіпотеза), має діяти згідно з законом, що

діє в даних умовах (диспозиція), для уникнення певних негативних для особи наслідків (санкція). З огляду на це, санкцію має будь-яка норма права, але це не означає, що санкція включається до складу окремо взятої норми. При цьому не має значення та обставина, що санкції тих або інших норм, що встановлені актом держави, вказані не в самих цих актах, а в інших, іноді стосовно інших галузей права [82, с. 20–22].

На нашу думку, наведена позиція О. Е. Лейста є більш коректною по відношенню до попередніх, і у цьому контексті можна звернути увагу на особливість значної кількості деліктних норм, тобто таких, які встановлюють відповідальність за ті чи інші правопорушення. Ця особливість полягає в тому, що зазначені норми мають як мінімум двох адресатів і відносно цих адресатів структурні елементи норми виконують різні функції.

Так, наприклад, відповідно до статті 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, – тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб [52].

Для громадянина перша частина норми виступає як диспозиція, а друга – як санкція. В той самий час для судді, який розглядає справу про адміністративне правопорушення, передбачене зазначеною статтею, перша частина норми є гіпотезою, а друга – диспозицією. Іншими словами, у разі вчинення особою діяння, що містить ознаки дрібного хуліганства (гіпотеза), суддя має застосувати до нього відповідне адміністративне стягнення (диспозиція). Санкція за невиконання диспозиції норми для судді міститься в іншому законі і може мати дисциплінарний характер.

Точки зору науковців у галузі адміністративного права щодо означеного питання є досить подібними. Так, Н. Б. Писаренко, описуючи структуру адміністративно-правових норм, зазначає, що санкція містить вказівку на примусові заходи, які підлягають застосуванню в разі порушення встановленого правила [4, с. 50]. І. Д. Пастух вважає, що санкція вказує на вплив, який застосовується державою у випадку порушення тих чи інших правил, передбачених нормою, тобто це конкретний захід дисциплінарного або адміністративного примусу [79, с. 41]. С. Г. Стеценко зауважує, що санкція – це частина адміністративно-правової норми, в якій зазначаються заходи державного примусу в разі порушення правил поведінки, встановлених цією нормою. Особливості санкцій адміністративно-правових норм полягають в тому, що вони часто бувають відсутні; нерідко встановлюються за порушення всієї сукупності адміністративно-правових норм, сформульованих в одному акті; наявність великої кількості різних санкцій [166, с. 74]. Т. О. Коломоєць акцентує, що санкція – це частина норми, в якій вказується на захід впливу з боку держави у випадку порушення правил, передбачених нормою [6, с. 17].

Слід відмітити, що в адміністративно-правовій науковій літературі термін «санкції» хоча й рідко, але зустрічається. Проте практично в усіх випадках санкції ототожнюються із заходами адміністративного примусу, незважаючи на використання терміну «санкція» в таких конструкціях, як «адміністративно-правові санкції» [19], «фінансові санкції» [43], «економічні санкції» [50; 107] тощо.

В той самий час зустрічаються підходи, згідно з якими зміст санкції зводиться виключно до заходів юридичної відповідальності. Так, Ю. О. Тихомиров вказує, що санкція адміністративно-правової норми містить передбачену нею міру відповідальності за порушення чи ігнорування правил, встановлених диспозицією [172, с. 94].

Ще одним специфічним підходом до визначення змісту санкцій можна вважати підхід, відповідно до якого в рамках відповідного явища, крім

заходів державного примусу, об'єднуються ще й заохочення. Видатний правознавець Ганс Кельзен з цього приводу пише: «Суспільний устрій може вимагати певної людської поведінки, безвідносно до того, якими можуть бути наслідки виконання чи невиконання цих вимог. Такий устрій може, однак, вимагати певної людської поведінки, й, водночас, пов'язувати з цією поведінкою надання якоїсь переваги, нагороди або ж – у випадку поведінки, що суперечить вимозі, – певне покарання (у найширшому розумінні цього слова). Принцип реагування на певну людську поведінку шляхом винагороди чи покарання є принципом відплати. Винагорода та покарання можуть бути об'єднані в понятті санкції. Хоча звичайно, коли говорять про санкцію, мають на увазі не винагороду, а лише покарання, себто супровідне зло, що є наслідком певної поведінки і проявляється у вигляді позбавлення певних благ, як от: життя, здоров'я, свободи, честі, майна» [48, с. 37].

Але, якщо ми визнаємо санкцією заходи заохочення, буде втрачено зв'язок між розумінням санкції як елементу структури норми права і змістом самої санкції. В такому разі стає неможливим формулювання того, чим є санкція правової норми. Якщо стверджувати, що санкція правової норми містить наслідки її дотримання або недотримання, тоді втрачається сенс виділення такого елементу норми взагалі, оскільки він стає просто окремою нормою. Другим аргументом проти віднесення до санкцій заходів заохочення є те, що у адміністративно-правовій законотворчій практиці приклади такого заохочення практично відсутні. Іншими словами, санкція-заохочення уявляється значною мірою абстрактним поняттям.

Є очевидним, що підхід до визначення обсягу поняття «адміністративно-правова санкція» виключно через структуру норми права є досить спрощеним і таким, що дає доволі приблизне уявлення про зміст санкцій як таких. Єдиним позитивним моментом тут можна вважати те, що санкція як елемент норми містить інформацію про негативні для адресата норми наслідки невиконання або недотримання вимог диспозиції норми.

Або, більш конкретно, санкція – це частина норми права, яка визначає заходи примусу, що застосовуються при порушенні диспозиції [92, с. 156].

Більш продуктивним, на нашу думку, є підхід, якій розкриває зміст санкцій як заходу впливу на правопорушників і в цьому сенсі цілком виправданим є підхід до визначення змісту та функціонального призначення санкцій, використаний Д. М. Лук'янцем для обґрунтування принципів побудови нормативної моделі адміністративно-деліктних відносин [89, с. 109–113]. Хоча даний підхід використано зазначеним автором для характеристики, у першу чергу, відносин адміністративної відповідальності, вважаємо його цілком прийнятним для створення теоретичної основи санкцій в адміністративному праві взагалі.

Так, на думку Д. М. Лук'янця, будь-яке соціальне нормування здійснюється із розрахунку на майбутнє и представляє собою певним чином модель суспільних відносин в їх постійному розвитку. Визнання цього факту вимагає того, щоб в процесі соціального нормування суспільних відносин, різновидом якого виступає правове регулювання, обов'язково були враховані принципи діалектики [89, с. 109].

З позицій діалектичного підходу, зокрема одного з його фундаментальних принципів, а саме принципу діалектичного протиріччя, зазначається, що суттєвою особливістю правових норм є те, що в кожному правилі поведінки, яке складає зміст відповідної правової норми, закладене протиріччя. Сутність цього протиріччя полягає у наявності двох варіантів поведінки, обумовлених цією нормою: такого, що відповідає вимогам норми, і такого, що їм суперечить. Суб'єкт – адресат норми завжди стоїть перед вибором одного із наведених варіантів і можливість такого вибору забезпечується наявністю у нього свободи волі. Але для того, щоб бути джерелом розвитку, протиріччя мають вирішуватись і загальна теорія діалектичного протиріччя фіксує в якості основних форм вирішення протиріч дійсності: а) перехід протиріч одне в одне, відповідно у більш високі форми; б) «перемогу» одного з протиріч; в) зникнення (загибель)

обох протилежностей при докорінному перетворенні системи тощо [89, с. 110].

Суспільно корисним є такий напрямок розвитку суспільних відносин, в якому відбувається слідування вимогам правової норм, і вирішення протиріччя в даному випадку полягає в тому, що «перемагає» варіант дотримання вимог норми і відносини розвиваються в потрібному напрямку. Але цілком можлива ситуація, коли суб'єктом буде обрано інший варіант і необхідним стає більш складний механізм, який здатний забезпечити вирішення протиріччя в необхідному нам напрямку [89, с. 110].

Використовуючи далі фундаментальні положення детермінізму, тобто філософського вчення про об'єктивні закономірності взаємозв'язку і взаємообумовленості явищ матеріального і духовного світу, основою якого виступає положення про існування причинності, тобто такого зв'язку явищ, в якому одне явище (причина) при певних умовах з необхідністю породжує інше явище (наслідок), Д. М. Лук'янець розглядає дотримання і недотримання вимог правової норми як наслідки прояву свободи волі індивіда, який є адресатом правової норми. Відповідно до принципу причинності, зв'язок причини і наслідку є необхідним: якщо є причина і в наявності відповідні умови, то невідворотно виникає наслідок, причому він завжди породжується даною причиною при тих самих умовах і в усіх інших випадках. Наслідок, створений певною причиною, сам стає причиною іншого явища, останнє, у свою чергу, стає причиною третього явища тощо. Цю послідовність явищ називають «ланцюгом причинення», при цьому будь-який з таких ланцюгів не має ні початку, ні кінця [89, с. 111].

Виходячи з цього, будь-який нормативно-правовий акт пропонується розглядати як модель певної частки ланцюгу причинення, що має місце у певній сфері суспільних відносин, які виступають предметом правового регулювання. Невідворотність переносу матерії і руху від причини до наслідку призводить до того, що вже сам факт породження наслідку певним чином змінює причину, що є універсальною властивістю причинності.

Наприклад, певною нормою закріплено право особи звернутися до органу влади з метою отримання ліцензії на здійснення певного виду діяльності. Акт реалізації права на звернення за отриманням ліцензії (причина) викликає у державного органу обов'язок розглянути це звернення (наслідок). У свою чергу, розгляд звернення (причина) має наслідком або прийняття рішення про надання ліцензії, або про відмову у наданні ліцензії. Рішення про надання ліцензії (причина) викликає виникнення у суб'єкта звернення права на здійснення певного виду діяльності (наслідок), тобто ланцюг причинності продовжує розвиватись. В той же час, після настання наслідку причина, що її викликала, перестає існувати, що абсолютно відповідає змісту принципу причинності. З іншого боку, наслідком відмови у наданні ліцензії є поновлення у суб'єкта права знову звернутись за її отриманням. В даному випадку має місце так званий однолінійний ланцюг причинення. В таких ланцюгах одне і те ж саме явище виступає і причиною, і наслідком, причиною в одних відносинах і наслідком в інших. При цьому вплив наслідку на причину є проявом реактивного ланцюгу причинення, що супроводжує однолінійні ланцюги причинення [89, с. 111–112].

З огляду на загальний закон причинності, нормативне регулювання повинно враховувати існування свободи волі індивіда, яке обумовлює його неоднозначне відношення до приписів правових норм. Особливістю нормативного регулювання можна вважати й те, що кожна норма, як причина, може викликати два види наслідків: її дотримання і недотримання. Але оскільки ланцюг причинення є безперервним, нормативна модель відповідних відносин має охоплювати обидва варіанти наслідків, тобто дві лінії подальшого розвитку подій.

У випадку дотримання приписів правової норми має місце однолінійний ланцюг причинення. В той же час, для випадків недотримання приписів правової норми має бути змодельований інший вид ланцюгу причинення – дволінійний ланцюг причинення зі зворотним зв'язком. Оскільки недотримання приписів правових норм (правопорушення) є

соціально небажаним, наслідок недотримання повинен мати характер такої реакції, яка б впливала на причину і певним чином усувала її. В даному випадку зв'язок між причиною і наслідком розвивається за двома напрямками: від причини до наслідку і від наслідку до причини. При цьому реалізація принципу причинності абсолютно відповідає необхідності подолання протиріччя між правомірною і протиправною поведінкою на користь правомірної [89, с. 112].

Далі Д. М. Лук'янець звертає увагу на механізм дії зворотного зв'язку у ланцюзі причинності. Само по собі вчинення правопорушення також може бути розглянуто як ланцюг причинності, частина якого виглядає таким чином: суб'єкт – діяння – шкода. Суб'єкт в результаті свого волевиявлення (причина) вчинює протиправне діяння (наслідок). У свою чергу, це діяння (причина) викликає завдання шкоди певним інтересам або цінностям (наслідок). Загальним наслідком правопорушення має бути реакція, яка повинна мати характер впливу на один із трьох зазначених елементів, оскільки кожен з них може виступати опосередкованою причиною наслідку.

Реакція на шкоду, якщо вона має матеріальний характер, може виражатись у виникненні обов'язку суб'єкта компенсувати завдану шкоду. Реакція на діяння, якщо воно ще продовжується, може виражатись у діях, спрямованих на його припинення.

Але слід передбачити і можливість такої ситуації, коли шкода не має матеріального характеру, а діяння вже закінчилося. Залишається лише один елемент, на який може бути спрямована реакція – суб'єкт. При цьому причина може бути усунена як способом ізоляції суб'єкта, так й іншими способами впливу на його волю, як елемент, що визначає діяльність людини. І, що особливо важливо, суб'єкт завжди існує в часі, на відміну діяння чи його наслідків [89, с. 112–113].

До аналогічних висновків приходить і Ю. С. Педько, який зазначає, що застосування заходів адміністративного примусу завжди пов'язане з конфліктною ситуацією і має своїм призначенням не тільки її вирішення

(застосування відповідних санкцій карального чи правовідновлювального характеру), а й, що також не можна ігнорувати, її припинення (блокування) [36, с. 315].

Подібну думку висловлює і Т. О. Коломоєць, яка вважає, що санкція – це примусові заходи або несприятливі наслідки особистого, майнового або громадського характеру, які держава може застосовувати за порушення конкретного правила поведінки, визначеного у диспозиції норми [163, с. 186].

Наведені вище судження, на нашу думку, є справедливими не тільки для сфери відносин, що утворюють предмет адміністративного права. Для сфери адміністративного права обов'язковим є те, що розглянуті ланцюги спричинення мають розглядатися в рамках відносин між суб'єктом владних повноважень та адресатом правових норм, а описана вище реакція на правопорушення дає можливість ввести до наукового обігу визначення поняття «адміністративно-правова санкція».

Адміністративно-правова санкція – це передбачена законом міра реакції уповноваженого суб'єкта, яка спрямована на усунення причин та наслідків протиправного діяння, вчиненого суб'єктом – адресатом правової норми, полягає в усуненні наслідків протиправного діяння, його припиненні або покаранні правопорушника, і яка застосовується в адміністративному порядку.

У такому розумінні не виникає суперечності між розумінням санкції як складової структури правової норми і змістовним наповненням цього елемента. Санкція як захід впливу міститься у частині адміністративно-правової норми з такою ж назвою.

Аналогічний запропонованому підхід поділяється й дослідниками у галузі фінансового права. Так, на думку Л. К. Воронової, санкція фінансово-правової норми містить вказівку на міру не вигідних для її порушника наслідків, що виражаються в застосуванні спеціального фінансового впливу (пеня, штраф, припинення фінансування, закриття поточних рахунків

тощо) [22, с. 25].

О. П. Орлюк вважає, що саме у санкції фінансово-правової норми виражається імперативний характер приписів у сфері фінансової діяльності. За порушення встановлених умов законодавство передбачає можливість застосування фінансових, адміністративних, дисциплінарних заходів [112, с. 45].

Аналогічним чином С. Федоров визначає фінансову санкцію як елемент фінансово-правової норми податкового законодавства, при порушенні якої вона реалізується як: а) частина фінансово-правової норми, що вказує на можливість державного впливу у випадку її порушення; б) міра впливу на учасників фінансових правовідносин, яка пов'язана з примусовими діями держави, що породжує відповідні наслідки [183, с. 37]. Більш того, зазначений автор абсолютно поєднує в рамках фінансових санкцій не тільки міри відповідальності, але й заходи попереджувального впливу; заходи захисту, несприятливі наслідки, що виникають після правопорушення; відновлювальні (компенсаційні) заходи [183, с. 38].

Наведене вище визначення поняття «адміністративно-правова санкція» дає можливість виділити три функціональних види адміністративно-правових санкцій: компенсаційні, припинювальні і каральні.

Акти реалізації адміністративно-правових норм, забезпечених адміністративно-правовими санкціями, представляють доволі складний комплекс послідовних дій, який відрізняється в залежності від змісту і характеру санкцій. Так, наприклад, застосування санкцій карального характеру представляє собою найбільш складний процес, який у загальній теорії права отримав назву «юридична відповідальність». Застосування санкцій припинювального характеру в літературі отримало назву адміністративного припинення, а відповідні заходи – заходів адміністративного припинення. У свою чергу, компенсаційні санкції

проявляються через різноманітні заходи, які дають можливість усунути негативні наслідки вчинення правопорушення.

Слід зазначити, що у значній кількості актів адміністративного законодавства санкції не розділяються на заходи юридичної відповідальності, заходи припинення чи компенсаційні заходи. Так, наприклад, відповідно до статті 33 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», у разі порушення банками законодавства про систему гарантування вкладів фізичних осіб Фонд адекватно вчиненому порушенню застосовує до банків адміністративно-господарські санкції у вигляді письмового застереження або штрафу чи розпорядження про усунення порушень законодавства про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Накладення Фондом на банк адміністративно-господарської санкції у вигляді штрафу не звільняє банк від обов'язку усунути порушення [121].

Відповідно до статті 25 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, накладає на суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів – юридичних осіб штрафи за порушення, передбачені абзацами другим та третім статті 24 цього Закону [122]. Крім накладання штрафів, зазначених у вказаній статті, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, може скасовувати або зупиняти дію відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката, який він надав такому суб'єкту господарювання, або скасовувати його реєстрацію в цьому органі як суб'єкта здійснення міжнародних передач товарів, наслідком чого є припинення дії всіх дозвільних документів та документів про гарантії, наданих такому суб'єкту та чинних на день скасування реєстрації.

Наведені приклади наочно ілюструють, що в рамках однієї статті закону зібрані адміністративні санкції різної правової природи і такі приклади є доволі чисельними.

Запропоноване вище визначення поняття «адміністративно-правова санкція» дає можливість виділити характерні ознаки адміністративно-правових санкцій, які дають можливість відмежувати їх від споріднених правових явищ.

Першою ознакою адміністративно-правових санкцій можна вважати те, що всі вони є проявом реакції уповноваженого суб'єкта на вчинення правопорушення певною особою. Без факту правопорушення не може відбуватись застосування будь-яких санкцій. Можна сказати, що правопорушення є необхідною підставою застосування санкцій.

Другою ознакою адміністративно-правових санкцій є те, що вони реалізуються через процедуру правозастосування виключно уповноваженими на те суб'єктами. Застосування адміністративно-правових санкцій є проявом реалізації уповноваженим суб'єктом наданих йому владно-виконавчих повноважень, що є підтвердженням адміністративно-правової природи таких санкцій.

Третя ознака адміністративно-правових санкцій прямо впливає із другої і полягає у тому, що застосування санкцій здійснюється в процесуальній формі. Принцип законності, викладений у частині другій статті 19 Конституції України, вимагає, що всі державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи мають діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України [73]. Це положення є прямою вказівкою на необхідність процесуального регулювання правозастосовної діяльності суб'єктів владних повноважень, тобто надання такій діяльності процесуальної форми. На думку сучасних дослідників, процесуальна форма – це сукупність правил, але не будь-яких правил, а правил процедури, яка представляє собою

послідовність певних дій, має нормативну модель свого розвитку і спрямована на досягнення певних цілей [91, с. 100].

Четверта ознака адміністративно-правових санкцій полягає у наявності специфічної мети їх застосування, яка полягає в усуненні причин та наслідків протиправного діяння вчиненого суб'єктом – адресатом правової норми. Іншими словами, мета застосування адміністративно-правових санкцій полягає у відновленні порушеного протиправним діянням правопорядку.

П'ята ознака адміністративно-правових санкцій відображає зміст діяльності щодо досягнення згаданої вище мети їх застосування, а саме усунення наслідків протиправного діяння, його припинення або покарання правопорушника.

Подальша деталізація характерних ознак адміністративно-правових санкцій хоча і є можливою, проте стосується вже конкретних проявів застосування окремих їх видів, тому увага цим ознакам буде приділена в тих частинах роботи, які присвячені аналізу змісту відповідних видів адміністративно-правових санкцій.

Для формування чіткого уявлення про зміст та ознаки адміністративно-правових санкцій, слід приділити увагу питанням відмежування адміністративно-правових санкцій від споріднених правових явищ, чому і буде присвячений наступний підрозділ даної роботи.

Як було зазначено вище, санкції в адміністративному праві пов'язані із протидією та припиненням всілякого роду правопорушень, або, як їх називають, деліктів. Комбінація «адміністративно-деліктний» в різних аспектах стала доволі розповсюдженою у науковій літературі. У науковий обіг було запроваджено терміни «адміністративний делікт» [5; 33; 34; 67; 170], «адміністративно-деліктні відносини» [51; 89; 159], «адміністративно-деліктне законодавство» [7; 45; 46; 65; 66; 182], «адміністративно-деліктний правовий феномен» [64], «адміністративно-деліктна юрисдикція» [97] та «адміністративно-деліктне право» [3; 62; 63; 74; 75; 88]. Але найбільш

розповсюдженим став термін «адміністративно-деліктний процес» [2; 26; 27; 47; 56; 68; 76; 98; 99; 100; 101; 110; 171].

Загальною тенденцією стало також практичне ототожнення усього, що містило у назві словосполучення «адміністративно-деліктний», із адміністративною відповідальністю, яка була урегульована КУпАП.

Так, на думку В. К. Колпакова, провадження у справах про адміністративні проступки (адміністративно-деліктне провадження) – це процесуальна діяльність на підставі визначених законодавцем правил щодо встановлення об’єктивної істини у справі про адміністративний проступок і прийняття рішення відповідно до чинного законодавства [69, с. 117]. В. А. Круглов вважає, що адміністративно-деліктний процес представляє собою діяльність суддів, органів, посадових осіб щодо порушення, розслідування, розгляду і вирішення справ, виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення [76, с. 7]. А. В. Кишинський пропонує розуміти адміністративно-деліктний процес як встановлений нормами адміністративного права порядок розгляду і вирішення справ, які стосуються адміністративних правопорушень, практичного виконання відповідних рішень, а також забезпечення прав осіб, що притягуються до адміністративної відповідальності [49, с. 69]. І таке розуміння адміністративно-деліктного процесу чи адміністративно-деліктного провадження є домінуючим в сучасній науці адміністративного права.

В той самий час, окремі науковці намагаються вийти за межі такого вузького розуміння адміністративно-деліктного процесу. Так, С. С. Гнатюк зазначає: «Адміністративно-деліктний процес – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність публічних органів з розслідування, розгляду, вирішення та винесення постанов, їх виконання в адміністративних справах деліктного характеру. До нього входять провадження у справах про адміністративні проступки, дисциплінарне, виконавче, провадження з розгляду скарг» [28, с. 125]. Саме тут спостерігається розширення сфери адміністративного процесу за межі

власне провадження у справах про адміністративні правопорушення, щоправда не зовсім зрозуміло, чому до адміністративно-деліктного процесу відноситься провадження з розгляду скарг, адже скарги далеко не завжди пов'язані із адміністративними деліктами.

Цікавою є позиція стосовно того, що адміністративно-деліктні провадження – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність публічної адміністрації з розслідування, розгляду, прийняття рішень та винесення постанов, їх виконання в адміністративних справах деліктного характеру. До даної групи належать провадження у справах про адміністративні проступки, провадження по застосуванню заходів припинення (наприклад, огляд речей, індивідуальний огляд тощо) [79, с. 391].

В даному випадку до адміністративно-деліктних проваджень цілком справедливо віднесені й провадження щодо застосування заходів адміністративного припинення, хоча не можна погодитись із тим, що огляд речей чи індивідуальний огляд відносяться саме до заходів адміністративного припинення. Це скоріше засоби забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Більш вірним, на нашу думку, виглядає твердження, у якому адміністративно-деліктні правовідносини визначаються як урегульовані нормами адміністративно-деліктного права відношення, що виникають у зв'язку із вчиненням, встановленням (документуванням) адміністративного правопорушення між суб'єктами, де однією обов'язковою стороною є представник органу влади або уповноважена владою фізична чи юридична особа, та спрямовані на припинення дії негативних (шкідливих) факторів правопорушення, відновлення законності та правопорядку, застосування до порушників заходів державного примусу, у тому числі й у вигляді адміністративної відповідальності [159].

Слід зазначити, що й у наведеному адміністративно-деліктні відносини обмежуються відносинами, пов'язаними із реагуванням саме на адміністративні правопорушення.

Втім, дослідження свідчать, що адміністративні делікти представлені не лише адміністративними правопорушеннями у їх класичному розумінні, наведеному у статті 9 КУпАП. Величезний масив адміністративних деліктів пов'язаний із вчиненням самих різноманітних правопорушень юридичними особами. Крім того, велика кількість нормативно-правових актів містить нормативні конструкції юридичної відповідальності, які відрізняються від адміністративної відповідальності за КУпАП, проте існують в межах предмету адміністративного права, наприклад, дисциплінарна відповідальність державних службовців чи військовослужбовців. Існує також величезний масив норм, які є подібними відносинам адміністративної відповідальності, але не є такими з огляду на відсутність карального елементу у застосовуваних санкціях.

Усі ці випадки повною мірою мають право бути віднесеними з галузевої точки зору до адміністративного права, а з точки зору безпосереднього предмету регулювання – до деліктних відносин.

На нашу думку, термінами, що містять словосполучення «адміністративно-деліктний», мають охоплюватись такі відносини, які стосуються реакції уповноважених державних органів на будь-які прояви протиправної поведінки будь-яких суб'єктів адміністративного права, а ця реакція має реалізовуватись в адміністративному порядку і бути спрямованою на покарання суб'єкта протиправного діяння, припинення такого діяння або компенсацію завданої ним шкоди.

Іншими словами, виходячи із наведеного вище розуміння адміністративних санкцій, можна запропонувати наступний понятійний ряд.

Адміністративний делікт – це передбачене законом протиправне діяння, яке є підставою застосування до особи, що його вчинила, адміністративних санкцій.

Адміністративно-деліктне провадження – це урегульований нормами адміністративного права порядок застосування адміністративних санкцій до осіб, що вчинили діяння, що має ознаки адміністративного делікту.

Адміністративно-деліктне право – це сукупність норм, яка регламентує підстави і порядок застосування адміністративних санкцій до осіб, що вчинили діяння, що має ознаки адміністративного делікту.

Цілком очевидно, що адміністративно-деліктне право, з точки зору його місця у структурі системи права взагалі, буде виступати як підгалузь адміністративного права. При цьому в рамках даної підгалузі стає досить зручно виділяти відповідні інститути, якими, наприклад, можуть бути інститут адміністративної відповідальності, інститут дисциплінарної відповідальності, інститут адміністративного припинення тощо.

З точки зору структури системи права, адміністративні санкції можна розглядати у структурі адміністративно-деліктного права як окремий інститут.

У теорії права вважається, що правовий інститут – це група норм права, що пов'язані між собою предметно-функціональними зв'язками, які регулюють конкретний вид суспільних відносин і набувають на підставі цього відносно сталість і самостійність функціонування [106, с. 230], або сукупність норм, що складають частину галузі права, регулюють вид або певну сторону однорідних суспільних відносин [80, с. 249], або сукупність однопорядкових норм, що регулюють певний вид суспільних відносин [108, с. 430].

Нормами про санкції в адміністративному праві регулюється дійсно цілий вид суспільних відносин, а саме відносини з приводу реакції уповноважених суб'єктів на різноманітні правопорушення, про що нами вказувалось у відповідному визначенні поняття «адміністративні санкції».

Оскільки з точки зору структури норми права адміністративна санкція може розглядатися і як санкція по відношенню до правопорушника, і як диспозиція по відношенню до суб'єкта, який уповноважений її

застосовувати, існує окремий механізм реалізації санкцій. Цей механізм проявляється в існуванні відповідних проваджень по застосуванню санкцій. При цьому, як буде доведено у подальшій частині роботи, ці провадження мають спільні риси.

Отже, у правовому регулюванні адміністративних санкцій спостерігаються практично всі ознаки, які в науці визнаються притаманними інститутам в межах відповідної галузі права, а у даному випадку – адміністративного права.

Такий підхід значною мірою усуває неоднозначність, що існує в науці адміністративного права щодо виділення інститутів адміністративного права. Переважна більшість учених–адміністративістів визнає існування інституту адміністративної відповідальності, проте не згадує про існування інших проявів юридичної відповідальності, яких дуже багато в законодавстві, що виступає джерелом адміністративного права. Обходиться увагою і питання інституалізації значного масиву норм, якими регулюються відносини щодо припинення протиправної діяльності тощо, і саме визнання того, що повноцінним інститутом адміністративного права є саме адміністративні санкції, долає цю невизначеність.

Єдиним дискусійним питанням у цьому сенсі може бути питання про віднесення до складу інституту адміністративних санкцій норм, якими регулюється провадження щодо їх застосування. На нашу думку, процедурні (процесуальні норми), якими регулюється порядок застосування санкцій, є невід’ємною частиною цього інституту, оскільки вони не мають самостійного значення без санкцій. Нормами провадження у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарних проваджень, проваджень щодо застосування заходів адміністративного припинення регламентується, перш за все, діяльність уповноважених суб’єктів щодо виявлення підстав застосування санкцій, безпосередньо застосування санкцій та їх практичної реалізації. Відтак, якщо винести санкції за межі проваджень, самі ці провадження втрачають сенс. Власне існування проваджень обумовлене

існуванням санкцій як таких і вони є відображенням механізму реалізації останніх. Більш того, як показує практика правового регулювання деліктних відносин, іноді буває так, що санкції встановлюються законодавством, а відповідні процесуальні норми щодо їх застосування з'являються пізніше у підзаконних актах, проте ніколи не буває навпаки. Відтак, домінуюча роль санкцій в адміністративному праві очевидна і все це дає підстави виділяти санкції разом із механізмом їх реалізації в окремий повноцінний інститут адміністративного права.

1.2 Відмежування адміністративно-правових санкцій від споріднених правових явищ

Під спорідненими адміністративно-правовим санкціям правовими явищами нами розуміються такі, які мають у своєму змісті частину ознак, притаманних ознакам адміністративно-правових санкцій, але в той самий час мають певні відмінності, які не дозволяють віднести їх до адміністративно-правових санкцій.

Першим з таких правових явищ є засоби забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Відповідно до статті 260 КУпАП, у випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускаються адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів, у тому числі

посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Зазначені заходи дійсно у своїй більшості мають ознаки, притаманні адміністративно-правовим санкціям, зокрема, такі як застосування уповноваженими владними суб'єктами, адміністративний порядок та процесуальна форма застосування, зв'язок із правопорушенням тощо. Але головною відмінністю засобів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, яка дає можливість відмежувати їх від адміністративно-правових санкцій, є мета їх застосування.

Цілями застосування засобів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно зі статтею 260 КУпАП є:

- припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу;
- встановлення особи;
- складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим;
- забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення.

Усі зазначені цілі підпорядковані головній меті, а саме забезпеченню провадження у справах про адміністративні правопорушення. Якщо подивитись на зміст окремих засобів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, то стає очевидним, що їх застосування спрямовано на забезпечення реалізації головного принципу провадження, а саме принципу об'єктивної істини. Застосування таких засобів забезпечує, у першу чергу, об'єктивність інформації про елементи складу правопорушення, на підставі якої уповноважений орган приймає

рішення про застосування адміністративних стягнень. Відтак, всі ці засоби не мають самостійного значення і застосовуються з метою, відмінною від застосування адміністративно-правових санкцій. На цю обставину звертає увагу А. Т. Комзюк, який зазначає, що це несамотійні, допоміжні заходи впливу, застосуванням яких забезпечується створення умов для притягнення порушника до адміністративної відповідальності (в деяких випадках – і до кримінальної) [71, с. 19].

Єдиним випадком, коли засіб забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення формально виступає як адміністративно-правова санкція, можна вважати затримання особи з метою припинення адміністративного правопорушення. Але якщо розглянути правопорушення, при вчиненні яких здійснюється адміністративне затримання, стає очевидним, що адміністративне затримання у часі здійснюється вже після того, як адміністративне правопорушення вчинене.

Як слушно зазначають Л. І. Сопільник та І. І. Новіков, здійснюючи затримання громадянина, який скоїв дрібне хуліганство, працівники міліції не припиняють вже вчинене правопорушення, а здійснюють доставку правопорушника в орган внутрішніх справ з метою встановлення його особи, отримання і фіксації доказів, оформлення протоколу про адміністративне правопорушення. Вилучаючи продукти мисливства, рибальства у осіб, які здобули їх з порушенням встановлених правил (браконьєрство), або майно у осіб, які здобули його, вчинивши дрібне розкрадання державного або громадського майна, відповідні службові особи також не досягають мети припинення правопорушення, оскільки ці дії здійснюються після вчинення правопорушення [164, с. 155].

Крім того, відповідно до частини п'ятої статті 263 КУпАП, строк адміністративного затримання обчислюється з моменту доставлення порушника для складення протоколу, а особи, яка була в стані сп'яніння, – з часу її витверезення. Відтак застосуванню адміністративного затримання має передувати доставлення правопорушника до органу, уповноваженого

складати протокол про адміністративне правопорушення. У свою чергу, це свідчить про те, що реальне припинення правопорушення відбувається ще до адміністративного затримання. Таким чином, ця обставина не дає можливості вважати адміністративне затримання адміністративно-правовою санкцією.

Окремі ознаки адміністративно-правових санкцій має також вилучення речей і документів. Відповідно до статті 265 КУпАП, речі і документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей, вилучаються посадовими особами органів, зазначених у статтях 234–1, 234–2, 244–4, 262 і 264 цього Кодексу. Вилучені речі і документи зберігаються до розгляду справи про адміністративне правопорушення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України за погодженням із Державною судовою адміністрацією України, а після розгляду справи, залежно від результатів її розгляду, їх у встановленому порядку конфіскують, або повертають володільцеві, або знищують, а при оплатному вилученні речей – реалізують. Вилучені орден, медаль, нагрудний знак до почесного звання СРСР, почесного звання Української РСР, Почесної Грамоти і Грамоти Президії Верховної Ради Української РСР, почесного звання України, відзнаки Президента України, нагородна зброя після розгляду справи підлягають поверненню їх законному володільцеві, а якщо він невідомий – надсилаються до Адміністрації Президента України. Вилучені самогон та інші міцні спиртні напої домашнього вироблення, апарати для їх вироблення після розгляду справи підлягають знищенню працівниками міліції (на теперішній час поліції – *прим. авт.*).

В даному випадку вилучення речей є не адміністративно-правовою санкцією, а необхідним елементом провадження по виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень у вигляді оплатного вилучення або конфіскації предметів, які стали знаряддям або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, оскільки у тексті норми прямо вказано

на те, що після розгляду справи, залежно від результатів її розгляду, їх у встановленому порядку конфіскують, або повертають володільцеві, або знищують, а при оплатному вилученні речей – реалізують. На цю обставину звертає увагу Ю. О. Лівар, розглядаючи особливості провадження по виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень матеріального характеру [84].

Аналогічним чином не є адміністративно-правовою санкцією передбачене статтею 265–1 КУпАП тимчасове вилучення посвідчення водія. Відповідно до цієї статті, у разі наявності підстав вважати, що водієм вчинено порушення, за яке відповідно до цього Кодексу може бути накладено адміністративне стягнення у вигляді позбавлення права керування транспортними засобами, працівник відповідного підрозділу Міністерства внутрішніх справ України, що забезпечує безпеку дорожнього руху, тимчасово вилучає посвідчення водія до набрання законної сили постановою у справі про адміністративне правопорушення, але не більше ніж на три місяці з моменту такого вилучення, і видає тимчасовий дозвіл на право керування транспортними засобами. Про тимчасове вилучення посвідчення водія робиться запис у протоколі про адміністративне правопорушення.

Після закінчення тримісячного строку тимчасового вилучення посвідчення водія, у випадках, якщо судом не прийнято рішення щодо позбавлення водія права керування транспортним засобом, або якщо справа про адміністративне правопорушення не розглянута у встановлений законом строк, особа має право звернутися за отриманням вилученого документа. Таке звернення особи є обов'язковим для його виконання незалежно від стадії вирішення справи про адміністративне правопорушення.

В даному випадку вилучення посвідчення водія також, як і у попередньому випадку, є складовою частиною застосування санкції у вигляді позбавлення особи спеціального права, наданого громадянину.

Ще одним засобом забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення є відсторонення осіб від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Відповідно до статті 266 КУпАП, особи, які керують транспортними засобами, річковими або маломірними суднами і щодо яких є підстави вважати, що вони перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, підлягають відстороненню від керування цими транспортними засобами, річковими або маломірними суднами та оглядові на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Як впливає із наведеної норми, метою відсторонення від керування транспортним засобом є забезпечення здійснення огляду осіб на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Безумовно, при цьому у певному сенсі відбувається припинення протиправного діяння, якщо за результатами огляду з'ясується, що особа дійсно перебувала у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Але може статися й так, що підозри в результаті огляду не підтвердяться, а відтак, склад адміністративного правопорушення буде відсутній. Таким чином, підставою застосування цього засобу є не саме правопорушення, а лише підозра у вчиненні правопорушення. Відтак ця обставина не дає можливості віднести відсторонення осіб від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом

лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, до адміністративно-правових санкцій.

Відмінність решти засобів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення від адміністративно-правових санкцій є очевидною, тому немає потреби зупинятися на них більш детально. В той самий час у законодавстві існують засоби забезпечення провадження у справах про інші правопорушення, які також мають певні спільні риси із адміністративно-правовими санкціями. Зокрема, потребує уваги питання відмежування адміністративно-правових санкцій від засобів забезпечення провадження у справах про податкові правопорушення, а саме адміністративного арешту майна та активів.

Відповідно до статті 94 Податкового кодексу України (далі – ПК України), адміністративний арешт майна платника податків є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом [116].

Арешт майна може бути застосовано, якщо з'ясовується одна з таких обставин:

- платник податків порушує правила відчуження майна, що перебуває у податковій заставі;
- фізична особа, яка має податковий борг, виїжджає за кордон;
- платник податків відмовляється від проведення документальної перевірки за наявності законних підстав для її проведення або від допуску посадових осіб контролюючого органу;
- відсутні дозволи (ліцензії) на здійснення господарської діяльності, а також у разі відсутності реєстраторів розрахункових операцій, зареєстрованих у встановленому законодавством порядку, крім випадків, визначених законодавством;
- відсутня реєстрація особи як платника податків у контролюючому органі, якщо така реєстрація є обов'язковою відповідно до цього Кодексу, або коли платник податків, що отримав податкове повідомлення або має

податковий борг, вчиняє дії з переведення майна за межі України, його приховування або передачі іншим особам;

- платник податків відмовляється від проведення перевірки стану збереження майна, яке перебуває у податковій заставі;

- платник податків не допускає податкового керуючого до складення акта опису майна, яке передається в податкову заставу.

Арешт майна полягає у забороні платнику податків вчиняти щодо свого майна, яке підлягає арешту, дії, зазначені у пункті 94.5 цієї статті. Арешт може бути накладено контролюючим органом на будь-яке майно платника податків, крім майна, на яке не може бути звернено стягнення відповідно до закону, та коштів на рахунку платника податків.

Арешт майна може бути повним або умовним. Повним арештом майна визнається заборона платнику податків на реалізацію прав розпорядження або користування його майном. У цьому випадку ризик, пов'язаний із втратою функціональних чи споживчих якостей такого майна, покладається на орган, який прийняв рішення про таку заборону. Умовним арештом майна визнається обмеження платника податків щодо реалізації прав власності на таке майно, який полягає в обов'язковому попередньому отриманні дозволу керівника відповідного контролюючого органу на здійснення платником податків будь-якої операції з таким майном. Зазначений дозвіл може бути виданий керівником контролюючого органу, якщо за висновком податкового керуючого здійснення платником податків окремої операції не призведе до збільшення його податкового боргу або до зменшення ймовірності його погашення. Арешт майна може бути також застосований до товарів, які виготовляються, зберігаються, переміщуються або реалізуються з порушенням правил, визначених митним законодавством України, чи законодавством з питань оподаткування акцизним податком, та товарів, у тому числі валютних цінностей, які продаються з порушенням порядку, визначеного законодавством, якщо їх власника не встановлено.

Головною відмінністю адміністративного арешту майна від адміністративно-правових санкцій, є, по-перше, мета застосування, а по-друге, підстави застосування. Мета застосування адміністративного арешту, як це прямо зазначено у цитованій нормі, полягає у забезпеченні виконання платником податків його обов'язків, визначених законом. При цьому підстави застосування адміністративного арешту майна не завжди є правопорушеннями, крім перелічених вище підстав застосування адміністративного арешту майна, про це свідчить і перелік підстав для припинення адміністративного арешту майна. Зокрема, відповідно до п. 94.19 ПК України, припинення адміністративного арешту майна платника податків здійснюється у зв'язку з:

- відсутністю протягом строку, зазначеного у пункті 94.10, рішення суду про визнання арешту обґрунтованим;
- погашенням податкового боргу платника податків;
- усуненням платником податків причин застосування адміністративного арешту;
- ліквідацією платника податків, у тому числі внаслідок проведення процедури банкрутства;
- наданням відповідному контролюючому органу третьою особою належних доказів про належність арештованого майна до об'єктів права власності цієї третьої особи;
- скасуванням судом або контролюючим органом рішення керівника контролюючого органу (його заступника) про арешт;
- прийняттям судом рішення про припинення адміністративного арешту;
- пред'явленням платником податків дозволів (ліцензій) на провадження діяльності, а також документа, що підтверджує реєстрацію реєстраторів розрахункових операцій, здійснену в установленому законодавством порядку, крім випадків, визначених законодавством;

– фактичним проведенням платником податків інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, у тому числі зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки.

При цьому сучасні дослідники на підставі аналізу законодавчо закріпленого визначення та обставин застосування даного заходу роблять висновок про те, що він спрямований на забезпечення погашення як достовірно існуючого податкового боргу, так і такого, можливість існування якого припускається [42, с. 11]. Тобто підставою застосування такого заходу є не саме правопорушення, а лише припущення про його існування. Така обставина виключає можливість віднесення адміністративного арешту майна за ПК України до адміністративно-правових санкцій.

Ще одним моментом, який потребує уваги в контексті питання про відмежування адміністративно-правових санкцій від споріднених правових явищ, є помилкове віднесення до санкцій явищ, які не є санкціями за суттю. Така ситуація, зокрема, склалася із адміністративно-господарськими санкціями. Так, Господарський кодекс України (далі – ГК України) відносить до адміністративно-господарських санкцій застосування антидемпінгових заходів [175]. Свого часу у літературі вже зверталася увага на те, що ці заходи не є заходами юридичної відповідальності [89, с.268–269], але, на нашу думку, можна обґрунтувати відсутність у цих заходів природи санкцій взагалі.

Відповідно до статті 244 ГК України, у разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція, що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди), до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону.

На нашу думку, вже у самому формулюванні гіпотези статті 244 ГК України допущена суттєва помилка. Якщо йдеться про здійснення діяльності, пов'язаної із одержанням незаконної переваги на ринку України, то така діяльність має бути визнана як протизаконна і заборонена. Натомість, така діяльність не забороняється, а передбачається застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів відповідно до закону.

В той самий час, Законом України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», демпінговий імпорт не визнається незаконним чи протиправним діянням. Відповідно до статті 1 цього закону, демпінг – це ввезення на митну територію країни імпорту товару за цінами, нижчими від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, що заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару [123]. Але заподіяння шкоди тут не пов'язано із протиправністю діяння, а є результатом економічної кон'юнктури.

Більш того, у зазначеному законі не йдеться про невідповідності демпінгового імпорту будь-якому закону, доказуванню підлягає не протиправність, а наявність шкоди, яка завдається чи може бути завдана національному товаровиробнику внаслідок здійснення іноземним товаровиробником демпінгового імпорту. Так, відповідно до статті 10 згаданого вище закону, у процесі розслідування встановлюється наявність та величина шкоди, що заподіюється національному товаровиробнику в одній із таких форм, якщо інше не передбачено цим законом:

- 1) істотна шкода, заподіяна національному товаровиробнику;
- 2) загроза заподіяння істотної шкоди національному товаровиробнику;
- 3) істотне перешкодження створенню чи розширенню національним товаровиробником виробництва подібного товару, який є об'єктом розгляду.

Визначення наявності шкоди ґрунтується на доказах і включає об'єктивне дослідження таких факторів:

1) обсяги демпінгового імпорту та вплив цього імпорту на ціни подібних товарів на ринку країни імпорту;

2) наслідок цього імпорту для національного товаровиробника, що є логічним результатом дії факторів, зазначених у пункті 1 цієї частини.

Щодо обсягу демпінгового імпорту розглядається, чи мало місце значне зростання демпінгового імпорту чи то в абсолютних показниках, чи відносно виробництва або споживання відповідних товарів в країні імпорту.

Стосовно впливу демпінгового імпорту на ціни подібного товару розглядається:

1) чи були ціни на товар, що є об'єктом демпінгового імпорту, значно нижче цін на подібний товар;

2) чи призвів демпінговий імпорт до значного зниження цін на подібний товар;

3) чи перешкоджав демпінговий імпорт значному зростанню цін на подібний товар, яке мало б місце за умови відсутності демпінгового імпорту.

При дослідженні питання, зазначеного в пункті 1 частини другої цієї статті, розглядається більше ніж один фактор із зазначених у цій частині.

У разі, якщо імпорт з однієї або більше країн одночасно стає об'єктом антидемпінгових розслідувань, вплив цього імпорту оцінюється сукупно за наявності таких умов:

1) демпінгова маржа, встановлена у зв'язку з імпортом з кожної країни, є вищою за мінімальний рівень, визначений відповідно до частини четвертої статті 16 цього Закону;

2) обсяг імпорту з кожної країни не може бути визначений як незначний;

3) сукупна оцінка впливу імпорту відповідає умовам конкуренції між імпортними товарами та умовам конкуренції між імпортними товарами і подібними товарами походженням з країни імпорту.

Вивчення впливу демпінгового імпорту на національного товаровиробника включає оцінку всіх економічних факторів та показників, що стосуються становища національного товаровиробника, в тому числі того факту, що національний товаровиробник ще перебуває в стадії відновлення від наслідків минулого демпінгу або субсидування, величини фактичної демпінгової маржі, фактичного і потенційного зниження обсягів продажу, прибутків виробництва продукції, частки на ринку, продуктивності, прибутку від інвестицій, використання потужностей; факторів, що впливають на ціни національного товаровиробника; фактичного та потенційного негативного впливу на рух готівки, матеріально-виробничі запаси, зайнятість, заробітну плату, економічне зростання, здатність збільшувати капітал або інвестиції. Цей перелік не є вичерпним, і один або кілька цих факторів не можуть самі по собі обов'язково мати вирішальне значення для прийняття рішення.

Заподіяння демпінговим імпортом шкоди доводиться у процесі розгляду відповідними доказами, які стосуються певного антидемпінгового розслідування і подані Міністерству.

При цьому необхідно довести, що обсяги та (або) рівні цін, зазначені у частині третій цієї статті, спричиняють для національного товаровиробника настання наслідку, передбаченого частиною п'ятою цієї статті, і цей наслідок є істотним.

Крім того, самі антидемпінгові заходи не носять ані карального характеру, ані компенсаційного, ані припинювального. Відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», головним антидемпінговим заходом є антидемпінгове мито. Відповідно до статті 1 цього закону, антидемпінгове мито (попереднє або остаточне) – це особливий вид мита, що справляється у разі ввезення на митну територію країни імпорту товару, який є об'єктом застосування антидемпінгових заходів (попередніх або остаточних).

Із цього визначення випливає, що об'єктом застосування антидемпінгових заходів є не суб'єкт, не діяння, не його наслідки, а товар. Це підтверджується і положеннями статті 16 даного закону, відповідно до частини шостої якого остаточне антидемпінгове мито справляється у відповідному розмірі та у кожному випадку окремо на недискримінаційній основі, незалежно від країни експорту, якщо у рішенні Комісії визначається, що імпорт відповідного товару є об'єктом застосування остаточних антидемпінгових заходів, за винятком імпорту, щодо якого відповідно до цього Закону експортером було взято відповідні зобов'язання.

Комісія у своєму рішенні встановлює розмір ставки остаточного антидемпінгового мита, яким обкладається товар постачальника (виробника, експортера, імпортера), імпорт якого в країну імпорту є об'єктом застосування антидемпінгових заходів. Якщо неможливо визначити постачальника (виробника, експортера, імпортера), у цьому рішенні визначається розмір ставки остаточного антидемпінгового мита для відповідної країни експорту.

Таким чином, антидемпінгові заходи, застосування яких передбачене Законом України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», не відносяться до адміністративно-правових санкцій.

Приблизно така ж ситуація має місце і з компенсаційними заходами, які застосовуються на підставі Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту».

Відповідно до статті 2 вказаного закону, відповідно до цього Закону можуть застосовуватися компенсаційні заходи щодо субсидованого імпорту в Україну з метою усунення наслідків субсидії, що безпосередньо або опосередковано надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту товару, ввезення якого на митну територію України заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару. Ввезення в Україну товару вважається об'єктом компенсаційних заходів, якщо

відповідно до статей 6–9 цього Закону цей імпортований товар користується пільгами від нелегітимної субсидії [124].

На перший погляд складається враження, що тут підставою застосування компенсаційних заходів є протиправне діяння – нелегітимна субсидія. Але відповідно до статті 8 цього закону, у разі, якщо державний орган, що надає субсидію, або законодавство, на підставі якого діє цей орган, недвозначно надає доступ до субсидії тільки певним підприємствам, така субсидія вважається специфічною, тобто нелегітимною. Аналіз даного положення дає можливість прийти до висновку, що нелегітимність субсидії не має нічого спільного із протиправністю, тобто протиріччям вітчизняному законодавству. Тобто, як і у попередньому випадку, застосування компенсаційних заходів не пов'язано із вчиненням будь-якого правопорушення.

Крім того, відповідно до статті 1 згаданого закону, компенсаційне мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, що справляється у разі ввезення на митну територію України товару, що є об'єктом застосування компенсаційних заходів (попередніх або остаточних). Як і у попередньому випадку, компенсаційні заходи у вигляді компенсаційного мита застосовуються до товару.

З огляду на вищевикладене можна констатувати, що застосування компенсаційних заходів на підставі Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» також не відноситься до адміністративно-правових санкцій.

У контексті розгляду питання про відмежування адміністративних санкцій від споріднених правових явищ необхідно звернути увагу на таке явище як змішування у нормативно-правових актах санкцій із заходами іншої правової природи. Як приклади варто розглянути закони із різних сфер правового регулювання, а саме Закон України «Про захист економічної конкуренції» [135], Закон України «Про банки і банківську діяльність» [125] та Бюджетний кодекс України [17].

Відповідно до статті 48 Закону України «Про захист економічної конкуренції», за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України приймають рішення, в тому числі про:

- визнання вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
- припинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
- зобов'язання органу влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління та контролю скасувати або змінити прийняте ним рішення чи розірвати угоди, визнані антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;
- визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку;
- примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку;
- накладення штрафу;
- блокування цінних паперів;
- усунення наслідків порушень законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема усунення чи пом'якшення негативного впливу узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання на конкуренцію;
- скасування дозволу на узгоджені дії у разі вчинення дій, заборонених згідно із статтею 19 цього Закону;
- оприлюднення відповідачем за власні кошти офіційної інформації Антимонопольного комітету України чи його територіального відділення стосовно рішення, прийнятого у справі про порушення, в тому числі опублікування рішень у повному обсязі (за вилученням інформації з обмеженим доступом, а також визначеної відповідним державним

уповноваженим, головою територіального відділення інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які брали участь у справі), у строк і спосіб, визначені цим рішенням або законодавством;

– закриття провадження у справі.

Цілком очевидно, що хоча перелічені рішення приймаються за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проте не усі з них за своїм характером є рішеннями про застосування санкцій.

Перш за все, не є застосуванням санкцій рішення про визнання вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції та рішення про закриття провадження у справі. Ці рішення є фактично процесуальними рішеннями і не містять вказівки на жоден прояв владного впливу на правопорушника, його протиправну діяльність чи наслідки протиправного діяння.

Не є застосуванням санкцій й рішення щодо визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку. Дійсно, в результаті прийняття даного рішення змінюється правовий статус відповідного суб'єкта господарювання, що робить можливим застосування до нього певних санкцій у подальшому на підставі Закону України «Про захист економічної конкуренції». Проте само по собі надання такого статусу суб'єкту господарювання не є санкцією.

Відповідно до статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього закону, банківського законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, нормативно-правових актів Національного банку України, його вимог, встановлених відповідно до статті 66 цього Закону, або

здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати заходи впливу, до яких належать:

- 1) письмове застереження;
- 2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- 3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо;
- 4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- 5) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- 6) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- 7) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами;
- 8) заборона надавати бланкові кредити;
- 9) накладення штрафів на: банк відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але у розмірі не більш як 1 відсоток суми зареєстрованого статутного капіталу; банк за невиконання вимог куратора банку у розмірі від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою

приведення діяльності проблемного банку у відповідність із вимогами законодавства у розмірі від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку з порушенням вимог статті 34 цього Закону щодо порядку набуття або збільшення істотної участі у банку в розмірі до 10 відсотків:

- номінальної вартості придбаних акцій (паїв) банку, якщо особа набула або збільшила пряму істотну участь у банку;

- номінальної вартості акцій (паїв), які належать акціонеру (учаснику) банку, через якого особа набула або збільшила істотну участь у банку, якщо особа набула або збільшила опосередковану істотну участь у банку.

10) тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);

11) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади;

11-1) позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій;

12) віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;

13) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Як і у прикладі із Законом України «Про захист економічної конкуренції», частина із наведених у згаданій статті заходів впливу не відноситься до санкцій, хоча й застосовується за порушення банківського законодавства.

Одним із таких заходів є скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку. Відповідно до п. 2.1 глави 2 розділу II Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого Постановою правління Національного банку України від 17.08.2012 р. № 346, комітет з питань нагляду з метою вжиття заходів щодо приведення діяльності банку у

відповідність до вимог банківського законодавства (залежно від проблем, що є в діяльності банку) має право прийняти рішення про потребу скликання загальних зборів учасників банку, засідання ради/правління банку з огляду на повноваження, визначені в статуті банку [117].

Загальні збори учасників банку, засідання ради/правління банку скликаються з метою складання банком, зокрема: плану фінансового оздоровлення; програми капіталізації; плану реорганізації; плану заходів щодо усунення допущених банком порушень банківського законодавства.

В результаті застосування даного заходу впливу практично відбувається лише «підштовхування» банку до вчинення його керівним органом певних дій щодо приведення діяльності банку у відповідність до вимог банківського законодавства. В даних діях немає ознак покарання, припинення протиправної діяльності чи компенсації шкоди, нанесеної протиправною діяльністю.

Не можна також визнати санкцією і такий захід впливу, як віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного.

Наслідками застосування заходу впливу у вигляді віднесення банку до категорії проблемного відповідно до статті 75 Закону України «Про банки і банківську діяльність» є те, що проблемний банк у строк до 180 днів зобов'язаний привести свою діяльність у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України. Проблемний банк зобов'язаний у строк до семи днів повідомити Національний банк України про заходи, які він вживатиме з метою приведення своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства, та на вимогу Національного банку України повідомляти його про хід виконання цих заходів. Національний банк України протягом 180 днів з дня віднесення банку до категорії проблемних має право прийняти рішення про визнання діяльності банку такою, що відповідає законодавству, або про віднесення банку до категорії неплатоспроможних. Національний банк України зобов'язаний не пізніше ніж через 180 днів з дня віднесення

банку до категорії проблемних прийняти рішення про визнання діяльності банку такою, що відповідає законодавству, або про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Як впливає із наведених норм, віднесення банку до категорії проблемних не є ані каральним, ані припинювальним, ані компенсаційним заходом. В результаті застосування такого заходу впливу змін зазнає тільки правовий статус відповідного банку і виникають можливості для застосування до нього інших заходів впливу.

Наслідками застосування заходу впливу у вигляді віднесення банку до категорії неплатоспроможних, відповідно до статті 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність», є те, що Національний банк України не пізніше дня, наступного за днем прийняття рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, повідомляє про це рішення Фонд гарантування вкладів фізичних осіб для вжиття ним заходів, передбачених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Тобто, фактично визнання банку неплатоспроможним тягне за собою застосування до нього заходів впливу іншим органом, а саме Фондом гарантування вкладів фізичних осіб відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [121]. Таким заходом власне є запровадження у такому банку тимчасової адміністрації.

Відтак визнання банку неплатоспроможним не є санкцією, а виступає як підстава для застосування інших заходів впливу іншим органом.

Приблизно така ж ситуація спостерігається й у Бюджетному кодексі України. Відповідно до статті 117 Бюджетного кодексу України, за порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу:

- 1) попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства – застосовується в усіх випадках виявлення порушень бюджетного

законодавства. Виявлені порушення бюджетного законодавства мають бути усунені в строк до 30 календарних днів;

2) зупинення операцій з бюджетними коштами – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пунктами 1–3, 10, 11, 14–29, 32–36, 38 і 40 частини першої статті 116 цього Кодексу, у порядку, встановленому статтею 120 цього Кодексу;

3) призупинення бюджетних асигнувань – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пунктами 20, 22–29, 38 і 40 частини першої статті 116 цього Кодексу. Призупинення бюджетних асигнувань передбачає припинення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк від одного до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду шляхом внесення змін до розпису бюджету (кошторису) у порядку, встановленому Міністерством фінансів України;

4) зменшення бюджетних асигнувань – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пунктом 24 (стосовно розпорядників бюджетних коштів), пунктом 29 та пунктом 38 частини першої статті 116 цього Кодексу. Зменшення бюджетних асигнувань передбачає позбавлення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк до завершення поточного бюджетного періоду шляхом внесення змін до розпису бюджету (кошторису) та у разі необхідності з подальшим внесенням змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

5) повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене пунктом 24 (щодо субвенцій та коштів, наданих одержувачам бюджетних коштів) частини першої статті 116 цього Кодексу, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

6) зупинення дії рішення про місцевий бюджет – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене пунктом 7 частини

першої статті 116 цього Кодексу, у порядку, встановленому статтею 122 цього Кодексу;

7) безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене пунктом 28 частини першої статті 116 цього Кодексу. Безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів передбачає стягнення органами Казначейства України коштів з місцевих бюджетів до державного бюджету, в тому числі і за рахунок зменшення обсягу трансфертів (базової дотації) місцевим бюджетам на відповідну суму, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

8) інші заходи впливу, які можуть бути визначені законом про Державний бюджет України, – застосовуються за порушення бюджетного законодавства згідно із таким законом.

В окремих випадках, наведені у цій статті заходи впливу використовуються не як санкції, а як засіб перерозподілу бюджетних коштів. Так, наприклад, зменшення бюджетних асигнувань застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пунктом 24 (стосовно розпорядників бюджетних коштів), пунктом 29 та пунктом 38 частини першої статті 116 цього Кодексу. Зменшення бюджетних асигнувань передбачає позбавлення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк до завершення поточного бюджетного періоду шляхом внесення змін до розпису бюджету (кошторису) та у разі необхідності з подальшим внесенням змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У п. 38 частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України йдеться про здійснення видатків на утримання бюджетної установи одночасно з різних бюджетів всупереч цьому Кодексу чи закону про Державний бюджет України. Цілком очевидно, що у даному випадку зменшення бюджетних асигнувань не є впливом ані на особу, яка здійснила такі видатки, ані на її діяння.

Висновки до розділу 1

1. Адміністративно-правова санкція – це передбачена законом міра реакції уповноваженого суб'єкта, яка спрямована на усунення причин та наслідків протиправного діяння, вчиненого суб'єктом – адресатом правової норми, полягає в усуненні наслідків протиправного діяння, його припиненні або покаранні правопорушника, і яка застосовується в адміністративному порядку. У такому розумінні не виникає суперечності між розумінням санкції як складової структури правової норми і змістовним наповненням цього елементу. Санкція як захід впливу міститься у частині адміністративно-правової норми з такою ж назвою.

2. Визначення поняття «адміністративно-правова санкція» дає можливість виділити три функціональних види адміністративно-правових санкцій: компенсаційні, припинювальні і каральні.

3. Акти реалізації адміністративно-правових норм, забезпечених адміністративно-правовими санкціями, представляють складний комплекс послідовних дій, який відрізняється в залежності від змісту і характеру санкцій. Так, застосування санкцій карального характеру представляє собою найбільш складний процес, який отримав назву «юридична відповідальність». Застосування санкцій припинювального характеру отримало назву адміністративного припинення, а відповідні заходи – заходів адміністративного припинення. У свою чергу, компенсаційні санкції проявляються через різноманітні заходи, які дають можливість усунути негативні наслідки вчинення правопорушення.

4. Першою ознакою адміністративно-правових санкцій можна вважати те, що всі вони є проявом реакції уповноваженого суб'єкта на вчинення правопорушення певною особою. Без факту правопорушення не може відбуватись застосування будь-яких санкцій.

Другою ознакою адміністративно-правових санкцій є те, що вони реалізуються через процедуру правозастосування виключно уповноваженими на те суб'єктами. Застосування адміністративно-правових санкцій є проявом реалізації уповноваженим суб'єктом наданих йому владно-виконавчих повноважень, що є підтвердженням адміністративно-правової природи таких санкцій.

Третя ознака адміністративно-правових санкцій прямо впливає із другої і полягає у тому, що застосування санкцій здійснюється в процесуальній формі.

Четверта ознака адміністративно-правових санкцій представляє наявність специфічної мети їх застосування, яка полягає в усуненні причин та наслідків протиправного діяння, вчиненого суб'єктом – адресатом правової норми. Іншими словами, мета застосування адміністративно-правових санкцій полягає у відновленні порушеного протиправним діянням правопорядку.

П'ята ознака адміністративно-правових санкцій відображає зміст діяльності щодо досягнення згаданої вище мети їх застосування, а саме усунення наслідків протиправного діяння, його припинення або покарання правопорушника.

5. Термінами, що містять словосполучення «адміністративно-деліктний» мають охоплюватись такі відносини, які стосуються реакції уповноважених державних органів на будь-які прояви протиправної поведінки будь-яких суб'єктів адміністративного права, а ця реакція має реалізовуватись в адміністративному порядку і бути спрямованою на покарання суб'єкта протиправного діяння, припинення такого діяння або компенсацію завданої ним шкоди.

6. Адміністративний делікт – передбачене законом протиправне діяння, яке є підставою застосування до особи, що його вчинила, адміністративно-правових санкцій.

Адміністративно-деліктне провадження – урегульований нормами адміністративного права порядок застосування адміністративно-правових санкцій до осіб, що вчинили діяння, що має ознаки адміністративного делікту.

Адміністративно-деліктне право – сукупність норм, яка регламентує підстави і порядок застосування адміністративно-правових санкцій до осіб, що вчинили діяння, що має ознаки адміністративного делікту.

7.3 точки зору структури системи права адміністративно-правові санкції слід розглядати у структурі адміністративно-деліктного права як окремий інститут.

8. Основними ознаками адміністративно-правових санкцій, які дають можливість відмежувати їх від споріднених правових явищ, є мета їх застосування та характер впливу на правопорушника, до якого вони застосовуються.

РОЗДІЛ 2. ВИДИ САНКЦІЙ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

2.1 Санкції як міра юридичної відповідальності

З усіх існуючих в адміністративному праві санкцій найбільш дослідженими є ті, які відносяться до заходів юридичної відповідальності [23; 24; 31; 57; 78; 90; 95; 109; 113; 160; 174; 189; 192]. Норми, якими такі санкції встановлюються, доволі легко виокремлюються, оскільки у законодавчих актах, як правило, окремо виділяються розділи, глави чи інші структурні елементи, присвячені питанням відповідальності за порушення відповідних законів. Крім того, існує Кодекс України про адміністративні правопорушення, присвячений виключно правовому регулюванню відносин адміністративної відповідальності фізичних осіб.

Санкції, які представляють собою заходи юридичної відповідальності, в цілях структурування матеріалу дослідження умовно можна поділити на адміністративні стягнення, дисциплінарні стягнення та санкції, що застосовуються до юридичних осіб.

Сам по собі термін «адміністративні стягнення» може застосовуватись лише в контексті КУпАП, проте і за його межами існує велика кількість адміністративно-правових санкцій, які за змістом повністю ідентичні адміністративним стягненням, що дозволяє певним чином здійснити їх систематизацію.

Статтею 24 КУпАП передбачено, що за вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення: 1) попередження; 2) штраф; 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; 4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 5-1) громадські роботи; 6) виправні роботи; 7) адміністративний арешт; 8) арешт з утриманням на гауптвахті.

Законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень. Так, законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок.

Як вбачається із наведеного переліку адміністративних стягнень, вони є надзвичайно різноманітними і для їх систематизації необхідно обрати таку їх характеристику, яка найкраще характеризує механізм їх впливу на правопорушника.

В науковій літературі зустрічається значна кількість підходів до визначення критеріїв класифікації адміністративних стягнень. І. А. Галаган, наприклад, пропонував такі як: спосіб і форми впливу на правопорушника, місце в системі адміністративних стягнень; ступінь тяжкості правових наслідків застосування стягнень, процесуальний порядок застосування і виконання рішень про застосування адміністративних стягнень [25, с. 233]. Власне, для цілей дослідження із наведених критеріїв інтерес представляє тільки спосіб і форми впливу на правопорушника, оскільки саме вони мають відношення до змісту суто санкцій. Місце в системі адміністративних стягнень, на нашу думку, не може бути підставою або критерієм класифікації, оскільки місце як таке не є характеристикою санкції. Більш коректним було б вказати про роль, яку виконує певне адміністративне стягнення в системі стягнень, але й тут виникає проблема з обґрунтуванням системності того набору адміністративних стягнень, який міститься в КУпАП.

Що стосується ступеню тяжкості правових наслідків застосування стягнень, то це залежить від конкретної ситуації застосування і не залежить від змісту санкції, передбаченої КУпАП, наприклад, застосування одного і того ж штрафу може мати обтяжливі наслідки для незаможної людини і зовсім не вплинути на матеріальний стан заможної. Втім, це не є характеристикою санкції.

Процесуальний порядок застосування і виконання рішень про застосування адміністративних стягнень теж є похідним від змісту відповідного стягнення, а відтак не може бути ознакою санкції.

Подібний до вищезгаданих підхід використовував Л. В. Коваль, який виділяв такі критерії класифікації, як об'єкт покарання, сфера впливу адміністративних стягнень, обсяг покарання, швидкість репресивних заходів, порядок застосування, ознаки органів адміністративної юрисдикції [51, с. 35–36]. На нашу думку, в цьому випадку виглядають як ідентичні об'єкт покарання і сфера впливу адміністративних стягнень, оскільки саме вони стосуються дійсного змісту санкції. Обсяг покарання, як слідує із самої назви, є кількісною характеристикою і не може бути застосований до таких адміністративних стягнень, як, наприклад, попередження чи позбавлення спеціального права, наданого громадянину. Швидкість репресивних заходів також не є характеристикою стягнення, а відноситься скоріше до процесуальних особливостей його застосування.

Серед сучасних дослідників Н. В. Хорощак пропонує одразу декілька підстав для класифікації адміністративних стягнень. Так, за ступенем визначеності пропонується виділяти визначені та відносно визначені адміністративні стягнення; за ступенем варіантності передбаченого покарання – альтернативні стягнення та стягнення, що чітко зафіксовані санкцією правової норми і не передбачають можливості вибору; за тривалістю впливу – одномоментні стягнення та триваючі стягнення; за суб'єктом застосування – стягнення обмеженого кола суб'єктів застосування та стягнення широкого кола суб'єктів застосування; за ознакою особи,

на яку накладаються адміністративні стягнення – стягнення, що застосовуються до фізичних осіб, стягнення, що застосовуються до юридичних осіб та змішані стягнення; основні та додаткові адміністративні стягнення [185, с. 60–62].

І знову таки, тут увага звертається не на характеристики змісту стягнення, а на характеристики діяльності щодо застосування стягнення. Такі характеристики хоча і є похідними від змісту стягнення, проте описують не саме стягнення, а особливості його застосування.

У зв'язку з цим, на нашу думку, найбільш зваженим і коректним підходом до систематизації адміністративних стягнень є використання для неї характеристик сфери інтересів чи цінностей правопорушника, на яку здійснюється вплив за допомогою адміністративного стягнення. Такий підхід уявляється правильним і підтверджується тим, що саме його використовують майже всі дослідники або поряд з іншими, або навіть як основний чи єдиний.

В цьому контексті можна звернути увагу на думку А. П. Шергіна, який поділяв всі адміністративні стягнення, в залежності від характеру впливу на правопорушника, на дві групи, а саме: адміністративні стягнення, пов'язані із виховно-трудоим впливом на правопорушника та адміністративні стягнення, не пов'язані із таким впливом [190, с. 12]. Г. П. Бондаренко на підставі такого самого критерію виділяв адміністративні стягнення громадсько-морального характеру (попередження, громадська догана); грошово-майнові стягнення (штраф, конфіскація); адміністративні стягнення, що позбавляють правопорушника конкретних прав; адміністративні стягнення, що обмежують свободу правопорушника (виправні роботи, адміністративний арешт); стягнення, що позбавляють правопорушника свободи (адміністративне позбавлення волі) [15, с. 44]. О. М. Якуба за допомогою таких саме критеріїв розмежовувала стягнення, що носять характер морального впливу – попередження, громадський осуд; майнові та грошові стягнення – конфіскація, штраф; стягнення, що

звертаються на особу порушника – адміністративний арешт, виправні роботи, тимчасове позбавлення спеціальних прав [191, с. 169].

Доволі оригінальний підхід до класифікації адміністративних стягнень пропонує Ю. О. Лівар. На її думку, в залежності від природи, всі адміністративні стягнення можна поділити на такі групи: адміністративні стягнення особистого характеру; адміністративні стягнення матеріального характеру; адміністративні стягнення організаційного характеру.

В основу виділення адміністративних стягнень особистого характеру покладено ознаку впливу адміністративного стягнення на особистісну сферу особи, що вчинила адміністративне правопорушення і була піддана адміністративному стягненню. До таких адміністративних стягнень можна віднести адміністративні стягнення у вигляді попередження, позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину, та адміністративного арешту. Загальною рисою зазначених адміністративних стягнень є те, що внаслідок їх застосування здійснюється безпосередній вплив на особистість правопорушника, хоча й у різний спосіб.

В основу виділення адміністративних стягнень майнового характеру покладено ознаку впливу адміністративного стягнення на майнову сферу особи, що вчинила адміністративне правопорушення і була піддана адміністративному стягненню. До таких адміністративних стягнень можна віднести адміністративні стягнення у вигляді штрафу, оплатного вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, та конфіскації предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Загальною рисою зазначених адміністративних стягнень є те, що внаслідок їх застосування здійснюється безпосередній вплив на сферу майнових інтересів правопорушника шляхом позбавлення частини його майна.

В основу виділення адміністративних стягнень організаційного характеру покладено ознаку впливу адміністративного стягнення на трудову

сферу особи, що вчинила адміністративне правопорушення і була піддана адміністративному стягненню. До таких адміністративних стягнень можна віднести адміністративні стягнення у вигляді громадських робіт та виправних робіт. Загальною рисою зазначених адміністративних стягнень є те, що внаслідок їх застосування здійснюється безпосередній вплив на сферу трудових прав правопорушника шляхом організації уповноваженими суб'єктами особливого режиму праці правопорушника або особливого режиму оплати праці правопорушника [85, с. 61].

На нашу думку, зазначені підходи можна певним чином удосконалити. Перш за все, можна виділити сфери цінностей особи, на які здійснюється вплив через застосування відповідних адміністративних стягнень. Умовно, за ступенем важливості для людини, можна запропонувати таку шкалу цінностей:

- особиста свобода;
- власність;
- правовий статус;
- почуття власної гідності.

До санкцій, які обмежують особисту свободу правопорушника, відносяться адміністративний арешт та арешт з утриманням на гауптвахті. Статтею 32 КУпАП встановлено, що адміністративний арешт установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. Адміністративний арешт призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Адміністративний арешт не може застосовуватись до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до інвалідів першої і другої груп.

Статтею 32¹ КУпАП встановлено, що арешт з утриманням на гауптвахті встановлюється і застосовується лише у виключних випадках за окремі види військових адміністративних правопорушень на строк до десяти

діб. Арешт з утриманням на гауптвахті призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Арешт з утриманням на гауптвахті не може застосовуватися до військовослужбовців-жінок.

Зі змісту даної статті видно, що особиста свобода людини визнається пріоритетною цінністю по відношенню до інших. Зокрема, про це свідчить той факт, що обидва види арештів застосовуються лише у виключних випадках і не до всіх категорій осіб.

Адміністративними стягненнями, що впливають на сферу власності індивіда є штраф, виправні роботи, оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, а також конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення.

Статтею 27 КУпАП встановлено, що штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України.

Штраф є найбільш поширеним адміністративним стягненням, що обумовлено універсальністю грошей як загальновизнаного еквіваленту економічного обміну. Величезна кількість відносин за участю громадян пов'язана з обігом грошей і саме тому гроші представляють собою вагомую цінність, виступаючи крім еквіваленту економічного обміну ще й засобом заощадження, інструментом винагороди за суспільно-корисну працю тощо. Відтак, позбавлення особи певної суми грошей внаслідок вчинення нею правопорушень є дійовим засобом впливу.

Спорідненим зі штрафом, хоча й відмінним за назвою, є адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт. Стаття 31 КУпАП передбачає, що виправні роботи застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до двадцяти процентів її заробітку в доход держави.

Очевидно, що ключовим елементом змісту даної санкції є відрахування до двадцяти процентів заробітку особи, яка вчинила адміністративне правопорушення. Від штрафу це відрізняється лише розстроченням у часі до двох місяців і механізмом виконання, оскільки відрахування із заробітку здійснюється без участі правопорушника.

Два наступних адміністративних стягнення пов'язані з вилученням із володіння особи, що вчинила адміністративне правопорушення, предметів, що стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення.

Так, статтею 28 КУпАП встановлено, що оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в його примусовому вилученні за рішенням суду і наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат по реалізації вилученого предмета. В свою чергу, статтею 29 КУпАП встановлено, що конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України. Конфіскація вогнепальної зброї, інших знарядь полювання і бойових припасів не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

Відмінність між наведеними санкціями полягає в тому, що у першому випадку особі повертаються гроші, отримані в результаті вилучення відповідних предметів, а в другому – особа не отримує жодної компенсації за вилучені предмети.

Конфіскація як адміністративне стягнення застосовується також за порушення митних правил відповідно до Митного кодексу України [102]. Так, статтею 465 зазначеного кодексу встановлено, що конфіскація як

адміністративне стягнення за порушення митних правил полягає у примусовому вилученні товарів, транспортних засобів, зазначених у пункті 3 статті 461 цього Кодексу, і безоплатній передачі їх у власність держави. При цьому моторні транспортні засоби та несамохідні транспортні засоби, що буксируються ними, розглядаються як самостійні об'єкти конфіскації. Конфіскація може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, що визначаються цим Кодексом та іншими законами України. Конфіскація товарів, транспортних засобів, зазначених у пункті 3 статті 461 цього Кодексу, застосовується незалежно від того, чи є ці товари, транспортні засоби власністю особи, яка вчинила правопорушення.

Механізм впливу даних санкцій пов'язаний із відчуттям втрати права власності на певні предмети, які можуть представляти досить вагому цінність, наприклад, коли мова йде про автомобіль, зброю чи інші цінні речі.

Проте, оплатне вилучення і конфіскація, як правило, застосовуються як додаткові стягнення до основного у вигляді штрафу.

Санкції, що впливають на правовий статус, в КУпАП представлені позбавленням спеціального права, наданого даному громадянину, позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Будь яке суб'єктивне право, надане громадянину, є складовою його правового статусу і позбавлення такого права обмежує спектр його правових можливостей. Такими правами є право керування транспортними засобами, право полювання, а також право обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Згідно зі статтею 30 КУпАП, позбавлення наданого громадянину права полювання застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом.

Позбавлення наданого громадянину права керування транспортними засобами застосовується на строк до трьох років за грубе або повторне

порушення порядку користування цим правом або на строк до десяти років за систематичне порушення порядку користування цим правом.

Позбавлення права керування засобами транспорту не може застосовуватись до осіб, які користуються цими засобами в зв'язку з інвалідністю, за винятком випадків керування в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також у разі невиконання вимоги працівника міліції про зупинку транспортного засобу, залишення на порушення вимог встановлених правил місця дорожньо-транспортної пригоди, учасниками якої вони є, ухилення від огляду на наявність алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Позбавлення права полювання не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається судом на строк від шести місяців до одного року, незалежно від того, чи передбачене воно в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, коли з урахуванням характеру адміністративного правопорушення, вчиненого за посадою, особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за нею права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається судом строком на один рік в разі, якщо його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу. Слід зазначити, що цей вид адміністративних стягнень з'явився у КУпАП досить нещодавно, лише наприкінці 2014 року. До цього моменту це відносилось до кримінальних покарань.

Санкції, що передбачають вплив на правопорушника через почуття власної гідності, представлені в КУпАП такими адміністративними

стягненнями як попередження і громадські роботи. Проте, на нашу думку, механізм реалізації даних адміністративних стягнень побудований таким чином, що не досягає своєї мети, тобто не здійснює належного впливу на свідомість правопорушника.

Зокрема, статтею 26 КУпАП передбачено, що попередження як захід адміністративного стягнення виноситься в письмовій формі. У передбачених законом випадках попередження фіксується іншим установленим способом. Відповідно крім самого правопорушника та суб'єкта, який застосовував адміністративне стягнення, про його наявність ніхто не знає.

Крім КУпАП, попередження використовується як адміністративне стягнення за порушення митних правил. Згідно зі статтею 463 Митного кодексу України, попередження як адміністративне стягнення за порушення митних правил є офіційним попередженням правопорушника стосовно недопустимості таких діянь у майбутньому.

На нашу думку, з метою посилення виховного ефекту від застосування попередження як адміністративного стягнення необхідно запровадити правило, згідно з яким попередження має оформлюватись у вигляді окремого письмового документу, що має містити підпис особи, стосовно якої його винесено. Крім того, було б доцільним публікувати у засобах масової інформації чи хоча б на веб-сторінках відповідних органів адміністративної юрисдикції інформацію про такі попередження.

Громадські роботи, згідно зі статтею 30¹ КУпАП, полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день. Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років.

На сьогодні громадські роботи застосовуються, як правило, до осіб, які не мають можливості сплатити штраф за вчинення відповідного адміністративного правопорушення. Але, на нашу думку, громадські роботи як пріоритетний вид адміністративного стягнення мав би застосовуватись до людей із високим соціальним статусом. Очевидно, що заможна особа або така, яка займає високу посаду в державному органі чи приватній структурі, буде зазнавати суттєвих незручностей морального характеру, виконуючи низькокваліфіковані роботи. Саме вказаний напрямок впливу й буде забезпечувати прагнення такої особи уникати подібних стягнень, а відтак утримувати особу від вчинення відповідних правопорушень.

У наведену вище схему поділу санкцій, що є мірою юридичної відповідальності в адміністративному праві, повністю вкладаються й передбачені численними законами дисциплінарні стягнення.

Дисциплінарні стягнення, що застосовуються до державних службовців, перелічені у статті 14 Закону України «Про державну службу» [154]. До державних службовців, зокрема, можуть бути застосовані дисциплінарні стягнення, передбачені чинним законодавством про працю, тобто догана і звільнення, а також такі заходи дисциплінарного впливу як попередження про неповну службову відповідність та затримка до одного року в присвоєнні чергового рангу або в призначенні на вищу посаду.

Зі змісту зазначених дисциплінарних стягнень випливає, що всі вони можуть бути віднесені або до санкцій, які впливають на правовий статус особи (звільнення) або на почуття власної гідності (догана, попередження про неповну службову відповідність, затримка до одного року в присвоєнні чергового рангу або в призначенні на вищу посаду).

Дещо ширший спектр дисциплінарних стягнень передбачений декількома існуючими в Україні дисциплінарними статутами.

Так, дисциплінарний статут Збройних сил України передбачає, що, наприклад, на рядових (матросів) строкової військової служби можуть бути накладені такі стягнення: а) зауваження; б) догана; в) сувора догана;

г) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег; д) призначення поза чергою в наряд на роботу – до 5 нарядів; є) позбавлення військового звання старший солдат (старший матрос). В той самий час, на молодших та старших офіцерів можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: а) зауваження; б) догана; в) сувора догана; г) попередження про неповну службову відповідність; д) пониження в посаді; е) пониження військового звання на один ступінь; є) звільнення з військової служби за службовою невідповідністю; ж) позбавлення військового звання [38].

Відповідно до статті 12 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України, на осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ за порушення службової дисципліни можуть накладатися такі види дисциплінарних стягнень: 1) усне зауваження; 2) зауваження; 3) догана; 4) сувора догана; 5) попередження про неповну посадову відповідність; 6) звільнення з посади; 7) пониження в спеціальному званні на один ступінь; 8) звільнення з органів внутрішніх справ [37].

Відповідно до Статуту служби цивільного захисту, дисциплінарні стягнення накладаються на осіб рядового і начальницького складу за порушення ними службової дисципліни [39].

Відповідно до статей 68–70 цього Статуту, на осіб рядового і начальницького складу за порушення службової дисципліни можуть накладатися такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) звільнення зі служби у зв'язку з систематичним невиконанням умов контракту чи через службову невідповідність. На осіб начальницького складу за порушення службової дисципліни, крім зазначених у пункті 68 цього Статуту, можуть накладатися дисциплінарні стягнення у вигляді: 1) звільнення з посади; 2) пониження у спеціальному званні на один ступінь.

Такі дисциплінарні стягнення як зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову (посадову) відповідність, відносяться

до санкцій, які впливають на почуття власної гідності особи, до якої вони застосовуються. У свою чергу, такі дисциплінарні стягнення як пониження у спеціальному чи військовому званні, пониження в посаді, звільнення зі служби, впливають на правовий статус особи.

Окремо варто згадати стягнення, передбачені Кримінально-виконавчим кодексом України [176]. Цим кодексом встановлено перелік стягнень, які можуть бути застосовані адміністрацією установ виконання покарань до осіб засуджених за вчинення злочинів. Так, відповідно до статті 68 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), до засуджених до обмеження волі, які порушують трудову дисципліну і встановлений порядок відбування покарання, адміністрація виправного центру може застосовувати такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; заборона проживати поза гуртожитком строком до трьох місяців; заборона виходу за межі виправного центру у вільний від роботи час на строк до трьох місяців; поміщення в дисциплінарний ізолятор строком до десяти діб. Відповідно до статті 132 КВК, за порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених до позбавлення волі можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати; скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтями 138–140 і 143 цього Кодексу; поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до п'ятнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців.

Саме тут можна спостерігати весь спектр санкцій з огляду на сферу їх впливу.

Як міру адміністративної відповідальності можна розглядати й санкції, передбачені статтею 24¹ КУпАП, а саме заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх. До таких, зокрема відносяться: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання. Слід зазначити, що проблемам застосування зазначених санкцій в рамках інституту адміністративної відповідальності присвячено низку окремих наукових праць [8; 32; 187].

Як зазначає І. П. Багаденко, під час застосування зазначених заходів, здійснюється морально-психологічний вплив на особу правопорушника, що обумовлюється публічністю (п. 1 ст. 24¹ КУпАП), офіційним оголошенням (п. 2 ст. 24¹ КУпАП) та осудженням неповнолітнього, а також вчиненого ним діяння від імені держави (п. 3 ст. 24¹ КУпАП) тощо. Крім цього, здійснюється застосування специфічних виховних методів, властивих кожному із суб'єктів виховного процесу в рамках заходу впливу, передбаченого п. 3 ст. 24¹ чинного КУпАП [8, с. 9].

При цьому дослідники зазначають, що сучасних умовах адміністративна відповідальність не виконує своїх функцій у боротьбі з девіантною поведінкою неповнолітніх, оскільки при притягненні останніх до адміністративної відповідальності до них (у переважній більшості випадків) застосовуються заходи виховного впливу, передбачені ст. 24¹ КУпАП, які не є адміністративними стягненнями і не призводять до настання юридичних наслідків для правопорушника. Застосування відповідних заходів до неповнолітніх правопорушників не дає бажаного результату, оскільки безкарність призводить до безвідповідальності [32, с. 12].

Дещо інший набір санкцій може застосовуватись до юридичних осіб, або до юридичних та фізичних осіб одночасно. Такі випадки передбачені, як правило, в окремих законах чи кодексах і знаходяться за межами КУпАП. При цьому, оскільки категорії особистої свободи чи почуття власної гідності не властиві для юридичних осіб та й взагалі для колективних суб'єктів, санкції, що застосовуються до них, забезпечують вплив або на майнову сторону їх діяльності, або на правовий статус.

Що стосується впливу на майнову сторону діяльності юридичних осіб, то тут, як і для осіб фізичних, домінують санкції фінансового характеру та санкції, пов'язані із позбавленням юридичної особи певної частини майна.

Найбільш розповсюдженими серед зазначених санкцій є санкції фінансового характеру, які в актах законодавства позначаються як «фінансові санкції» чи «штрафні санкції». Іноді зустрічається таке формулювання як «фінансові санкції у вигляді штрафу».

На думку Р. А. Усенко, термін «фінансові санкції» завжди використовується як узагальнюючий для позначення примусових заходів впливу, зміст яких полягає у позбавленні правопорушника певної суми грошей, а конкретні види фінансових санкцій визначаються залежно від способу обчислення, а іноді від особливостей застосування тих чи інших ознак [173; 174, с. 24]. Погоджуючись з цією думкою, можна стверджувати, що будь-який штраф за своє сутністю є фінансовою санкцією. Але крім штрафів, існують ще фінансові санкції у вигляді пені.

Різниця між цими формами фінансових санкцій полягає в тому, що розмір пені завжди залежить від часових характеристик об'єктивної сторони правопорушення, за яке передбачене її застосування. В той самий час штраф вираховується відносно визначеної законодавством бази.

Штраф, як міра юридичної відповідальності і різновид фінансових санкцій, передбачається великою кількістю законів України, зокрема такими, як «Про захист економічної конкуренції», «Про рекламу» [136], «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності»

[137], «Про банки і банківську діяльність», «Про ціни і ціноутворення» [138], «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [139], «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» [140], «Про державний матеріальний резерв» [141], «Про виключну (морську) економічну зону України» [127], «Про заборону грального бізнесу в Україні» [142], «Про державні лотереї в Україні» [143] і багатьма іншими.

Пеня як фінансова санкція зустрічається у Податковому кодексі України та Законі України «Про державний матеріальний резерв».

Оскільки питання фінансових санкцій та фінансової відповідальності взагалі є досить детально дослідженими у спеціальних наукових працях [44], на цих аспектах ми зупинятися окремо не будемо.

На відміну від фізичних осіб, санкції, пов'язані із позбавленням юридичної особи певної частини майна, зустрічаються нечасто. Як приклад можна навести тільки конфіскацію, передбачену статтями 22, 24 та 26 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України». Цими статтями встановлено конфіскацію засобів і знарядь, із застосуванням яких вчинено порушення, а також конфіскацію морського, повітряного судна або споруди, з якої вчинено забруднення.

Конфіскацію як санкцію за вчинене правопорушення передбачає й Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Відповідно до цього закону, конфіскації підлягає обладнання, яке використовувалось для організації і проведення азартних ігор.

Іноді як санкція-міра відповідальності розглядається вилучення прибутку (доходу) або інших незаконно отриманих сум. Такий різновид санкцій, зокрема, міститься у статті 14 Закону України «Про ціни і ціноутворення», відповідно до якої вся необґрунтовано одержана підприємством, організацією сума виручки в результаті порушення державної дисципліни цін та діючого порядку визначення вартості будівництва, що здійснюється із залученням коштів Державного бюджету

України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також коштів державних підприємств, установ та організацій підлягає вилученню в доход відповідного бюджету залежно від підпорядкованості підприємства, організації.

Стосовно санкцій, спрямованих на зміни у правовому статусі юридичної особи, що вчинила правопорушення, то їх вплив може здійснюватись в двох напрямках: або в обмеженні прав, що є складовою правового статусу відповідної юридичної особи, або у позбавленні певного правового статусу взагалі.

Обмеження прав, наданих юридичній особі, може відбуватися відносно прав, отриманих внаслідок набуття спеціального статусу через проходження дозвільних процедур, а також відносно прав, притаманних відповідній юридичній особі в силу закону.

Дозвільні процедури в Україні в основному представлені процедурами ліцензування певних видів діяльності. Згідно із Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності», ліцензування – це засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів [129]. Ліцензія – документ, що надається органом ліцензування, на право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії у такого суб'єкта господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань) або на паперовому носії.

Відповідно до статті 7 зазначеного закону, ліцензуванню підлягають:

- 1) банківська діяльність, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»;
- 2) надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів);
- 3) професійна діяльність

на ринку цінних паперів, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»; 4) діяльність у галузі телебачення і радіомовлення, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про телебачення і радіомовлення»; 5) діяльність у сфері електроенергетики, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про електроенергетику», крім діяльності з постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом (постачання незалежним електропостачальником), і у сфері використання ядерної енергії, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»; 6) освітня діяльність закладів освіти; 7) виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»; 8) діяльність у сфері телекомунікацій з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про телекомунікації», надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису) та технічного захисту інформації, за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України; 9) будівництво об'єктів IV і V категорій складності – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про архітектурну діяльність»; 10) виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про лікарські засоби»; 11) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю,

пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж; 12) виробництво вибухових матеріалів промислового призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України; 13) надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України; 14) поводження з особливо небезпечними речовинами та небезпечними відходами за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України. Не підлягає ліцензуванню зберігання (накопичення) суб'єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб'єктам господарювання, що мають ліцензію на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами; 15) медична практика; 16) діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України; 17) ветеринарна практика; 18) випуск та проведення лотерей; 19) туроператорська діяльність; 20) посередництво у працевлаштуванні за кордоном; 21) промисловий вилов риби, крім внутрішніх водойм та річок; 22) культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку, – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»; 23) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації (критерії належності та перелік

технічних засобів негласного отримання інформації визначаються Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України); 24) перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів річковим, морським, автомобільним, залізничним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом; 25) зовнішньоекономічна діяльність відповідно до статті 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»; 26) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом; 27) транспортування та розподіл природного газу, газу (метану) вугільних родовищ, його зберігання в обсягах, що перевищують рівень, встановлений ліцензійними умовами, та постачання, крім постачання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ за нерегульованим тарифом; 28) централізоване водопостачання та водовідведення, крім централізованого водопостачання та водовідведення за нерегульованим тарифом; 29) виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії, крім виробництва, транспортування та постачання теплової енергії за нерегульованим тарифом; 30) охоронна діяльність [144–151].

Незважаючи на те, що особливості ліцензування окремих видів господарської діяльності із наведеного переліку визначаються окремими законами, у разі порушення ліцензійних умов або вчинення інших передбачених законом правопорушень до ліцензіата застосовуються санкції у вигляді позбавлення права здійснювати ліцензований вид діяльності. В Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» це носить назву «анулювання ліцензії», хоча в деяких законах зустрічаються терміни «позбавлення ліцензії» або «відкликання ліцензії».

Так, відповідно до статті 16 зазначеного закону, анулюванням ліцензії є позбавлення ліцензіата права на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, шляхом прийняття органом

ліцензування рішення про анулювання його ліцензії. Підставами для анулювання ліцензій, які носять характер правопорушень, є:

- невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, встановлених для виду господарської діяльності;

- повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов. Повторним порушенням ліцензіатом ліцензійних умов вважається вчинення ним протягом двох років з дня видання органом ліцензування розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов нового порушення хоча б однієї з вимог ліцензійних умов, щодо якої видавалося таке розпорядження;

- виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії;

- відмова ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування.

В усіх інших випадках, передбачених статтю 16 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», анулювання ліцензій не є санкціями. Із цього можна зробити висновок, що анулювання ліцензії виступає як санкція – міра відповідальності тільки тоді, коли підставою застосування цього заходу є правопорушення вчинене ліцензіатом.

І, нарешті, ще один вид санкцій представляють примусова реорганізація юридичної особи або її ліквідація.

Примусова реорганізація, зокрема, передбачається Законом України «Про захист економічної конкуренції». Так, відповідно до статті 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище. В даному випадку примусова реорганізація відбувається і формі поділу.

Що стосується ліквідації юридичної особи, то відповідно до частини 12 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», для державної

реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації на підставі рішення про припинення юридичної особи, прийнятого учасниками юридичної особи або відповідного органу юридичної особи, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідних державних органів, або судового рішення про припинення юридичної особи, не пов'язаного з її банкрутством, після закінчення процедури припинення, але не раніше закінчення строку заявлення вимог кредиторами, подаються такі документи:

- 1) заява про державну реєстрацію припинення юридичної особи в результаті її ліквідації;
- 2) довідка архівної установи про прийняття документів, що відповідно до закону підлягають довгостроковому зберігання [152].

Таким чином, державна реєстрація припинення юридичної особи є необхідним наслідком її ліквідації. Власне, примусова ліквідація юридичної особи як санкція більш правильно має називатись «примусове припинення юридичної особи», оскільки ліквідація є лише частиною такого припинення.

Як справедливо зазначає А. П. Нікітина, примусове скасування державної реєстрації юридичної особи є результатом реалізації державним органом своїх повноважень щодо припинення небезпечних наслідків від діяльності юридичної особи [109, с. 145].

Виходячи із аналізу санкцій, які виступають як міра юридичної відповідальності, варто звернути увагу ще на одну важливу їх рису. Всі зазначені вище санкції мають незворотній характер, тобто в результаті їх застосування правопорушник позбавляється певного блага, яке або не може повернути взагалі (наприклад, час, втрачений на відбування адміністративного арешту, примусове припинення юридичної особи тощо), або для їх відновлення необхідно знову пройти процедуру отримання такого блага (отримання нової ліцензії після її анулювання, отримання права керування транспортним засобом тощо).

У сучасній науковій літературі іноді зустрічаються спроби систематизації заходів юридичної відповідальності юридичних осіб. Так, наприклад, Д. М. Лук'янець вважає, що заходами адміністративної

відповідальності юридичних осіб, з урахуванням відповідного рівня узагальнення їх змісту, відповідно до чинного законодавства можуть виступати:

- фінансові санкції;
- майнові санкції;
- обмежувальні санкції;
- організаційні санкції.

З урахуванням наведеної класифікації, цей автор пропонує нормативні визначення зазначених заходів адміністративної відповідальності, зокрема:

– фінансові санкції – це застосовувані до юридичних осіб в адміністративному порядку стягнення, розмір яких встановлюється у грошовому еквіваленті. Конкретна форма та розмір фінансових санкцій встановлюються законом, що визначає склади відповідних правопорушень;

– майнові санкції – це застосовувані до юридичних осіб в адміністративному або за клопотанням органу адміністративної юрисдикції, в судовому порядку, стягнення, що передбачають перехід права власності на майно, цінні папери, доходи або інші об'єкти цивільних прав без визначення їх вартісного еквіваленту;

– обмежувальні санкції – це застосовувані до юридичних осіб в адміністративному порядку стягнення, що передбачають обмеження дієздатності юридичних осіб стосовно певних видів діяльності. Обмежувальні санкції можуть встановлюватись у вигляді обмеження, повного чи тимчасового зупинення, відкликання чи позбавлення ліцензій або інших видів спеціальних дозволів, а також у вигляді встановлення обмежувальних режимів діяльності юридичних осіб. Конкретні форми обмежувальних санкцій встановлюються законом, що визначає склади відповідних правопорушень;

– організаційні санкції – це застосовувані до юридичних осіб в адміністративному або, за клопотанням органу адміністративної юрисдикції,

в судовому порядку, стягнення, що передбачають примусову реорганізацію або припинення юридичної особи [89, с. 281–282].

Безумовно, усі вищенаведені точки зору мають право на існування, але вони певною мірою акцентують увагу на окремих характеристиках санкцій, розглядаючи відповідальність фізичних та юридичних осіб або адміністративну та дисциплінарну відповідальність. Дійсно, запропонувати класифікацію усіх санкцій, що за своєю природою є мірами юридичної відповідальності в адміністративному праві, досить складно. Проте, існують дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві, які можуть дати необхідну інформацію для такої класифікації.

Так, С. М. Мельник, здійснюючи типологічне дослідження юридичної відповідальності в адміністративному праві за характеристиками санкцій, які є мірою юридичної відповідальності, пропонує виділяти: фінансову відповідальність (застосування санкцій у вигляді штрафу або пені); майнову відповідальність (застосування санкцій у вигляді оплатного вилучення чи конфіскації предметів); організаційно-статусну відповідальність (застосування санкцій у вигляді, позбавлення спеціального права, позбавлення ліцензії, позбавлення спеціального звання тощо); морально-психологічну відповідальність (застосування санкцій у вигляді арешту, поміщення на гауптвахту, в штрафний ізолятор, попередження, догана, попередження про неповну службову відповідність тощо) [104, с. 14].

Хоча С. М. Мельник акцентує увагу на типах відповідальності, в основу виділення таких типів покладено класифікацію санкцій. Відтак із наведеної типології ми можемо виокремити необхідну в межах дослідження класифікацію санкцій.

Таким чином, в адміністративному праві можна виділити наступні санкції, які виступають як міра юридичної відповідальності:

- фінансові санкції (штраф або пеня);
- майнові санкції (оплатне вилучення чи конфіскація предметів);

- організаційно-статусні санкції (позбавлення спеціального права, позбавлення ліцензії, позбавлення спеціального звання, примусове припинення юридичної особи тощо);
- морально-психологічні санкції (арешт, поміщення на гауптвахту, в штрафний ізолятор, попередження, догана, попередження про неповну службу відповідність тощо).

Наприкінці необхідно звернути увагу на ще один прояв санкцій, що з'явився у чинному КУпАП у 2015 році, і який не може бути віднесений до жодного із наведених видів санкцій. Ця санкція має назву «штрафні бали».

Відповідно до статті 27¹ КУпАП, штрафні бали є стягненням, що накладається на громадян за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, установлені цим Кодексом. Кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку з початку року (з дня отримання права керування транспортним засобом) і до кінця року нараховується 150 балів. У разі фіксації правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі від загальної кількості балів громадянина, який вчинив правопорушення, вираховується кількість штрафних балів, передбачених відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу. У разі якщо розмір стягнення у вигляді штрафних балів перевищує залишок балів громадянина, штрафні бали накладаються відповідно до залишку незалежно від розміру штрафних балів, зазначених у відповідній статті Особливої частини цього Кодексу.

Стосовно нормативного регулювання цієї санкції виникає одразу декілька запитань.

Перш за все, у згаданій статті зазначено, що це стягнення накладається на громадян за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Тобто за періодичністю у часі спочатку має бути вчинене правопорушення, яке має бути зафіксоване в

автоматичному режимі, і тільки потім за це правопорушення має бути застосовано стягнення.

Але далі зазначено, що кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку з початку року (з дня отримання права керування транспортним засобом) і до кінця року нараховується 150 балів. За таких обставин, нарахування штрафних балів здійснюється не після вчинення правопорушення, а до цього. Відтак, адміністративне стягнення застосовується до вчинення правопорушення, що само по собі є абсурдом.

Окрім цього, далі зазначено, що штрафні бали вираховуються із загальної суми у 150 балів.

Фактично ми маємо справу із порушенням причинно-наслідкових зв'язків. На нашу думку, штрафні бали мають використовуватись дещо в інший спосіб – вони мають розглядатись не як адміністративне стягнення, а як своєрідний індикатор схильності правопорушника до вчинення правопорушень. Штрафні бали, набрані у разі вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил дорожнього руху, мають бути підставою для позбавлення права керування транспортним засобом.

2.2 Санкції як заходи адміністративного припинення

Поряд із санкціями як заходами юридичної відповідальності в адміністративному праві доволі розповсюдженими є заходи, які відповідають всім ознакам санкцій, проте відрізняються від заходів відповідальності. Перш за все, вони не мають в собі карального елементу, і, на відміну від заходів юридичної відповідальності, мають тимчасовий, зворотний характер. Тобто їх вплив може бути усунений після досягнення мети їх застосування. Ці заходи в літературі отримали назву заходів «адміністративного припинення», оскільки їх головною метою є

припинення протиправної діяльності суб'єкта, до якого вони застосовуються. Розглянемо деякі із таких заходів.

Одними із яскраво виражених заходів адміністративного припинення є заходи, передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [126]. Відповідно до цього закону, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Специфічний режим відносин, який встановлюється у зв'язку із запровадженням у країні воєнного стану, обумовлює наділення відповідних державних органів повноваженнями щодо підтримання правопорядку в умовах такого стану. Так, наприклад, відповідно до статті 8 згаданого закону, в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самотійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану, серед яких є право у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у

підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку.

В даному випадку не йдеться про конфіскацію зазначеного обладнання, але вказується про тимчасове обмеження у можливості його використання за умови порушення його власниками вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану. Крім того, у цій статті прямо наголошено на тимчасовості відповідних заходів.

Відповідно до статті 15 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України», морські наукові дослідження у виключній (морській) економічній зоні, які проводяться з порушенням вимог статей 13 і 14 цього Закону, можуть бути тимчасово заборонені (зупинені) спеціально уповноваженими органами України. Рішення про тимчасову заборону (зупинення) може бути скасовано цими органами, а дослідження продовжено, як тільки інша держава, її юридична чи фізична особа або міжнародна організація, що здійснює дослідження, усуне порушення та дасть гарантію стосовно дотримання встановленого цим Законом порядку.

Морські наукові дослідження у виключній (морській) економічній зоні України, які проводяться без дозволу спеціально уповноважених органів України, або з відступом від положень статті 13 цього Закону, або з суттєвими відмінностями від початкового проекту дослідження, підлягають негайному припиненню.

У наведеному прикладі також йдеться про тимчасове обмеження діяльності, яка проводиться із порушеннями вимог даного закону.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про захист прав споживачів», спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи в областях, містах Києві та Севастополі, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері захисту прав споживачів здійснюють державний контроль за додержанням

законодавства про захист прав споживачів, забезпечують реалізацію державної політики щодо захисту прав споживачів і мають право, поряд з іншим, припиняти відвантаження і реалізацію товарів, що не відповідають вимогам нормативних документів, до усунення суб'єктами господарювання виявлених недоліків; забороняти суб'єктам господарювання реалізацію споживачам продукції: а) на яку відсутні документи, що засвідчують її відповідність вимогам нормативних документів; б) на яку в нормативно-правових актах та нормативних документах встановлено обов'язкові вимоги щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я, майна споживачів та охорони навколишнього природного середовища, якщо продукцію внесено до переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації, але яка не має сертифіката відповідності (свідоцтва про визнання відповідності); в) ввезеної на територію України без документів, які підтверджують її належну якість; г) на яку строк придатності не зазначено або зазначено з порушенням вимог нормативних документів, а також товарів, строк придатності яких минув; ґ) яка є фальсифікованою; приймати рішення про: а) припинення суб'єктами господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, реалізації та виробництва продукції, що не відповідає вимогам нормативно-правових актів та нормативних документів, – до усунення виявлених недоліків; б) тимчасове припинення діяльності суб'єктів господарювання сфери торгівлі (секцій, відділів), послуг, у тому числі ресторанного господарства, складів підприємств оптової і роздрібно торгівлі та організацій незалежно від форми власності, що систематично реалізують товари неналежної якості, порушують правила торгівлі та надання послуг, умови зберігання та транспортування товарів, – до усунення виявлених недоліків; опломбовувати у порядку, передбаченому законодавством, виробничі, складські, торговельні та інші приміщення суб'єктів господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, а також несправні, з неправильними показаннями, з пошкодженим повірочним тавром або без нього, чи з таким,

строк дії якого закінчився, засоби вимірювальної техніки, за допомогою яких здійснюється обслуговування споживачів, з подальшим повідомленням про це центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері метрології [128].

В даному випадку дії щодо застосування відповідних заходів уповноважених органів виконавчої влади також здійснюються у зв'язку із вчиненням суб'єктами господарювання різноманітних правопорушень у сфері захисту прав споживачів, а самі заходи носять тимчасовий характер і діють, як правило, до усунення порушень.

Прикладом санкцій припинювального характеру із яскраво вираженою ознакою тимчасовості дії є тимчасове зупинення певної діяльності або дії ліцензії на певний вид діяльності. Так, відповідно до статті 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», за порушення цього або пов'язаних з ним законів України до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності можуть бути застосовані спеціальні санкції, зокрема у вигляді тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів», Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може зупиняти ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, яку було видано такому професійному учаснику фондового ринку.

Відповідно до статті 24 Закону України «Про електроенергетику», однією із санкцій, які можуть застосовуватись національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, є зупинення дії ліцензії на здійснення господарської діяльності з постачання електричної енергії на відповідній території.

На підтвердження висловленої нами позиції щодо віднесення значної частини заходів адміністративного припинення до санкцій, можна навести положення Кодексу цивільного захисту України. Так, стаття 68 цього

Кодексу має назву «Санкції за порушення вимог законодавства з питань техногенної та пожежної безпеки». Відповідно до вказаної статті, посадові особи центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки, у разі порушення вимог законодавства з питань техногенної та пожежної безпеки, у тому числі невиконання їх законних вимог, зобов'язані застосовувати санкції, визначені законом [53].

Відповідно до статті 69 цього Кодексу, посадові особи центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки, у межах своїх повноважень видають відповідно приписи, розпорядження чи постанови:

1) з питань пожежної безпеки у разі: а) недотримання вимог пожежної безпеки, визначених цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами, стандартами, нормами і правилами; б) порушення вимог пожежної безпеки, передбачених стандартами, нормами і правилами, під час будівництва приміщень, будівель та споруд виробничого призначення; в) випуску і реалізації вибухопожежонебезпечної продукції та продукції протипожежного призначення з відхиленням від стандартів чи технічних умов або без даних щодо відповідності такої продукції вимогам пожежної безпеки;

2) з питань техногенної безпеки у разі: а) невиконання вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань техногенної безпеки; б) відсутності організаційно-розпорядчих документів щодо здійснення заходів з питань техногенної безпеки, які передбачені для суб'єкта господарювання; в) непроведення в установленому порядку навчання персоналу суб'єкта господарювання діям у разі виникнення аварійних ситуацій та аварій; г) нездійснення заходів щодо захисту персоналу від шкідливого впливу надзвичайних ситуацій; г) непроведення ідентифікації та паспортизації потенційно небезпечного об'єкта; д) відсутності декларації безпеки об'єкта підвищеної небезпеки;

е) відсутності на виробництвах, на яких застосовуються небезпечні речовини, паспортів (формулярів) на обладнання та апаратуру або систем із забезпечення їх безперебійної (безаварійної) роботи; є) невідповідності кількості промислових засобів індивідуального захисту органів дихання від небезпечних хімічних речовин нормам забезпечення ними працівників суб'єкта господарювання, їх непридатності або відсутності, а також у разі порушення порядку зберігання таких засобів; ж) порушення правил поводження з небезпечними речовинами; з) відсутності плану локалізації і ліквідації наслідків аварій на об'єкті підвищеної небезпеки, а також відсутності розроблених відповідно до цього плану спеціальних заходів протиаварійного захисту; і) відсутності об'єктових матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій або невідповідності їх затвердженим номенклатурам та обсягам тощо.

В той самий час, частиною другою статті 68 визначено, що у разі встановлення порушення вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, що створює загрозу життю та здоров'ю людей, посадові особи центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки, звертаються до адміністративного суду щодо застосування заходів реагування у вигляді повного або часткового зупинення роботи підприємств, окремих виробництв, виробничих ділянок, агрегатів, експлуатації будівель, споруд, окремих приміщень, випуску та реалізації пожежонебезпечної продукції, систем та засобів протипожежного захисту у порядку, встановленому законом.

Особливістю зазначених санкцій є те, що зміст приписів, розпоряджень чи постанов в даному законі чітко не визначено, оскільки їх зміст визначається в залежності від конкретного правопорушення. Натомість дві санкції, а саме повне або часткове зупинення роботи підприємств, окремих виробництв, виробничих ділянок, агрегатів, експлуатації будівель, споруд, окремих приміщень, випуску та реалізації

пожежонебезпечної продукції, систем та засобів протипожежного захисту, чітко прив'язані до відповідних підстав і застосовуються в окремому порядку.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Головні державні санітарні лікарі (їх заступники) застосовують такі заходи для припинення порушення санітарного законодавства:

а) обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій, об'єктів будь-якого призначення, технологічних ліній, машин і механізмів, виконання окремих технологічних операцій, користування плаваючими засобами, рухомим складом і літаками у разі невідповідності їх вимогам санітарних норм;

б) обмеження, тимчасова заборона або припинення будівництва, реконструкції та розширення об'єктів у разі відступу від затвердженого проекту;

в) тимчасова заборона виробництва, заборона використання та реалізації хімічних речовин, технологічного устаткування, будівельних матеріалів, біологічних засобів, товарів народного споживання, джерел іонізуючих випромінювань в разі відсутності їх гігієнічної регламентації та державної реєстрації, а також якщо їх визнано шкідливими для здоров'я людей;

г) обмеження, зупинення або заборона викидів (скидів) забруднюючих речовин за умови порушення санітарних норм;

д) зупинення або припинення інвестиційної діяльності у випадках, встановлених законодавством;

е) внесення власникам підприємств, установ, організацій або уповноваженим ними органам подання про відсторонення від роботи або іншої діяльності осіб, зазначених у абзаці шостому частини першої статті 7 цього Закону;

є) вилучення з реалізації (конфіскація) небезпечних для здоров'я хімічних та радіоактивних речовин, біологічних матеріалів у порядку, що встановлюється законодавством [130].

У даному випадку законом чітко визначено природу санкцій як заходів припинення правопорушень санітарного законодавства.

В окремих випадках санкції припинювального характеру мають досить складну конструкцію, яка включає до себе декілька пов'язаних між собою санкцій. Так, наприклад, відповідно до статті 52 Закону України «Про ветеринарну медицину», якщо під час державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду виявиться, що потужності (об'єкти), на які видано експлуатаційний дозвіл, порушують відповідні ветеринарно-санітарні заходи або технічні регламенти, державний інспектор ветеринарної медицини видає письмовий припис про усунення порушення. Якщо вагомість цього порушення створює безпосередню загрозу здоров'ю тварин, державний інспектор ветеринарної медицини видає припис про негайне усунення цього порушення або заборону використання відповідного обладнання та подає звіт разом з необхідними матеріалами і документами відповідному головному державному інспектору ветеринарної медицини або його заступнику [153].

Відповідний головний державний інспектор ветеринарної медицини або його заступник, який отримав звіт державного інспектора ветеринарної медицини про наявність порушень цього Закону, може прийняти рішення про призупинення експлуатаційного дозволу на потужність (об'єкт). Призупинення експлуатаційного дозволу застосовується на строк не більше трьох місяців. Якщо протягом строку, встановленого у приписі головного державного інспектора ветеринарної медицини про усунення порушення, або періоду призупинення експлуатаційного дозволу зазначені порушення не усунуто, Департамент скасовує експлуатаційний дозвіл та виключає потужності (об'єкти) з реєстру.

У наведеному прикладі описано практично три пов'язані між собою санкції припинювального характеру: припис про усунення порушення – призупинення експлуатаційного дозволу – скасування експлуатаційного дозволу.

Іноді виділення санкцій, які за своєю природою є заходами адміністративного припинення, вбачається досить важким через змішування в законах таких санкцій із заходами адміністративного попередження.

Заходи, які мають на меті попередження вчинення різноманітних правопорушень, як правило, пов'язані із оцінкою ризиків вчинення таких порушень. Натомість, заходи адміністративного припинення мають місце у випадках, коли порушення вже відбувається.

Прикладом описаної ситуації є Закони України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» та «Про загальну безпечність нехарчової продукції».

Відповідно до статті 12 Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції», якщо орган державного ринкового нагляду встановив, що продукція може становити ризики за певних умов, він невідкладно приймає рішення про попередження виробником та/або розповсюджувачем споживачів (користувачів) про такі ризики або рішення про вжиття заходів щодо приведення продукції у відповідність із вимогами щодо забезпечення безпечності продукції перед введенням її в обіг на ринку України.

Якщо орган державного ринкового нагляду встановив, що продукція за обґрунтованих припущень може бути небезпечною, він невідкладно приймає рішення про тимчасову заборону введення в обіг такої продукції на ринку, в тому числі постачання цієї продукції, пропонування її для постачання або її демонстрації, на строк, необхідний для проведення відповідної експертизи (випробування).

Якщо орган державного ринкового нагляду встановив, що продукція є небезпечною, він невідкладно:

1) забороняє введення в обіг такої продукції на ринку та вживає заходів щодо забезпечення такої заборони;

2) вживає заходів щодо негайного вилучення її з обігу і попередження споживачів (користувачів) про ризики, які становить ця продукція;

3) спільно з виробниками та розповсюджувачами такої продукції, яка вже була надана на ринку України споживачам (користувачам), вживає заходів щодо відкликання її з обігу та знищення. Відкликання продукції застосовується як винятковий захід, якщо вжиті виробником або розповсюджувачем заходи є недостатніми для запобігання чи уникнення відповідних ризиків, які становить продукція [132].

Зі змісту даної статті досить важко зробити висновок про те, які ж заходи тут відносяться до адміністративного попередження, а які – до адміністративного припинення. Для цього потрібно звернути увагу на інший закон, а саме Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [131].

Відповідно до статті 22 цього закону, одним із видів заходів ринкового нагляду є обмежувальні (корегувальні) заходи, що включають:

- а) обмеження надання продукції на ринку;
- б) заборону надання продукції на ринку;
- в) вилучення продукції з обігу;
- г) відкликання продукції.

Вже із самих назв наведених заходів випливає, що частина з них можуть бути застосовані як санкції, проте, для уточнення цього твердження слід звернути увагу на підстави застосування таких заходів.

Відповідно до статті 30 цього закону, обмеження надання продукції на ринку здійснюються шляхом:

- 1) приведення продукції у відповідність із встановленими вимогами (згідно з частинами першою і третьою статті 29 цього Закону);
- 2) тимчасової заборони надання продукції на ринку.

Приведення продукції у відповідність із встановленими вимогами здійснюється за місцем проживання (місцезнаходженням) споживачів (користувачів) або за місцезнаходженням розповсюджувачів, виробників (імпортерів) чи підприємств, що здійснюють технічне обслуговування та ремонт продукції, а також в інших місцях, у яких можливо здійснити таке приведення.

Приведення продукції у відповідність із встановленими вимогами здійснюється за рахунок суб'єкта господарювання, внаслідок дій чи бездіяльності якого продукція стала такою, що не відповідає встановленим вимогам.

На перший погляд складається враження, що приведення продукції у відповідність із встановленими вимогами взагалі не є санкцією, оскільки реалізується самим суб'єктом господарювання, але все стає на свої місця з урахуванням частини п'ятої даної статті, присвяченій тимчасовій забороні надання продукції на ринку.

Відповідно до цієї норми, тимчасова заборона надання продукції на ринку застосовується органами ринкового нагляду у разі прийняття ними рішення про:

- 1) відбір зразків продукції для проведення їх експертизи (випробування) – на строк проведення експертизи (випробування);
- 2) приведення продукції у відповідність із встановленими вимогами – на строк дії відповідного обмеження.

Тимчасова заборона надання продукції на ринку запроваджується одночасно з прийняттям рішень, зазначених у цій частині.

Тобто, фактично тимчасова заборона надання продукції на ринку виступає як санкція разом із приведенням продукції у відповідність із встановленими вимогами і діє вона до моменту такого приведення. У свою чергу невідповідність продукції вимогам і є тим порушенням, на припинення якого спрямована ця санкція. В той самий час, важливим моментом тут є те, що захід такого самого змісту виступає як захід

попередження у разі відбору зразків продукції для проведення їх експертизи (випробування).

Відповідно до статті 32 цього ж закону, вилучення продукції з обігу чи її відкликання застосовується у випадках, передбачених цим Законом та Законом України «Про загальну безпечність нехарчової продукції», щодо продукції, яка відповідно надається на ринку або вже надана споживачам (користувачам. Вилучення продукції з обігу передбачає повернення розповсюджувачами всіх одиниць відповідної продукції, що перебуває у їх розпорядженні, виробнику цієї продукції та припинення ними будь-якого демонстрування, пропонування такої продукції споживачам (користувачам). Відкликання продукції передбачає повернення її виробнику одиниць відповідної продукції, що вже надана споживачам (користувачам).

Даний захід також має подвійну природу, але, на відміну від попереднього, ця подвійність має додаткову підставу. Відповідно до частини четвертої вказаної статті, вилучення продукції з обігу, відкликання продукції здійснюються за ініціативою виробника цієї продукції або на виконання відповідного рішення органу ринкового нагляду у разі, якщо:

1) вжиті заходи не призвели до запобігання чи уникнення ризиків, що становить продукція, або не забезпечили відповідності продукції встановленим вимогам;

2) вжиття будь-яких інших заходів не може забезпечити запобігання чи уникнення ризиків, що становить продукція, або відповідність продукції встановленим вимогам.

З одного боку, цей захід може застосовуватись за незабезпечення відповідності продукції встановленим вимогам (підстава – правопорушення), а з іншого – на виконання відповідного рішення органу ринкового нагляду. Тобто у наявності є ознака правозастосування в умовах правопорушення.

Якщо ж цей захід реалізується за ініціативою виробника продукції з причини неможливості забезпечити запобігання чи уникнення ризиків, що становить продукція, тоді він є заходом адміністративного попередження.

Відповідно до частини шостої цієї ж статті, вилучена з обігу чи відкликана за ініціативою виробника продукція за його рішенням приводиться у відповідність із встановленими вимогами або до стану, за якого вона не становитиме ризику, з наступним поверненням її власнику, або знищується чи приводиться в інший спосіб до стану, що виключає використання такої продукції.

У разі якщо вилучення з обігу чи відкликання продукції здійснюється за рішенням органу ринкового нагляду, такий орган пропонує виробнику здійснити один із заходів, передбачених абзацом першим цієї частини, а в разі якщо виробник не вжив відповідних заходів протягом строку, визначеного органом ринкового нагляду за погодженням з виробником, – орган ринкового нагляду приймає рішення про знищення такої продукції чи приведення її в інший спосіб до стану, що виключає її використання.

Вище було розглянуто ситуацію, пов'язану із необхідністю розмежування заходів адміністративного попередження і адміністративного припинення. Але у чинному законодавстві існують ще більш складні конструкції, в межах яких необхідно виділяти адміністративні санкції, що мають характер заходів адміністративного припинення, серед інших заходів подібної природи.

Проілюструвати таку ситуацію можна прикладом із банківського законодавства.

Так, відповідно до статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, нормативно-правових актів Національного

банку України, його вимог, встановлених відповідно до статті 66 цього Закону, або здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати заходи впливу, до яких належать:

1) письмове застереження; 2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; 3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо; 4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; 5) встановлення для банку підвищених економічних нормативів; 6) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; 7) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами; 8) заборона надавати бланкові кредити; 9) накладення штрафів; 10) тимчасова, до усунення порушення або скасування заходів впливу, передбачених цією статтею, заборона використання власником істотної участі в банку права голосу придбаних акцій (паїв); 11) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади; 11-1) позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій; 12) віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного; 13) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

У цьому переліку присутні практично усі види заходів адміністративного примусу, але в межах дослідження варто звернути увагу

на такий захід впливу як обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами. Цей захід цікавий тим, що він містить у собі фактично три окремих заходи впливу, до того ж різної правової природи, хоча їх назви, на перший погляд, свідчать про однакову правову природу.

Відповідно до глави 7 розділу II Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 17.08.2012 р. № 346, Національний банк має право прийняти рішення про обмеження, зупинення чи припинення окремих видів здійснюваних банком операцій, зокрема в разі: установлення процентних ставок та комісійних винагород на рівні, що є нижчим від собівартості банківських послуг у цьому банку; недостатності надходжень банку для підтримання на потрібному рівні регулятивного капіталу, забезпечення формування резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями; недотримання вимог нормативно-правових актів Національного банку в частині відкриття та/або ведення клієнтських рахунків; порушення економічних нормативів, установлених Національним банком; порушення умов, на підставі яких була надана банківська ліцензія/генеральна ліцензія на здійснення валютних операцій/письмовий дозвіл на здійснення інвестиції; недотримання вимог нормативно-правових актів Національного банку, у тому числі щодо складання та надання звітності; невиконання в установлений строк вимог Національного банку щодо усунення порушень у діяльності банку тощо [117].

Як впливає із наведених положень, підстави для застосування будь-якого із трьох видів заходів впливу, а саме обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, однакові, а конкретний захід впливу обирає Національний банк України в залежності від конкретних обставин порушення. В той самий час наслідки застосування кожного із трьох заходів впливу суттєво різняться.

Відповідно до п.7.9 глави 7 розділу II згаданого Положення, банк з моменту отримання рішення Національного банку про обмеження окремих видів здійснюваних банком операцій та протягом визначеного цим рішенням строку (або до визначеного терміну) укладає договори та здійснює операції, у тому числі згідно з договорами, що укладені ним з клієнтами до моменту отримання рішення, виключно з урахуванням установлених обмежень.

В даному випадку чітко простежується одна із найважливіших ознак припинювальних санкцій, а саме строковість їх застосування. В той самий час на сутність здійснюваної діяльності цей захід не впливає.

Відповідно до п.7.10 глави 7 розділу II згаданого Положення, банк з моменту отримання рішення Національного банку про зупинення окремих видів здійснюваних банком операцій та на визначений у цьому рішенні строк (або до визначеного терміну) утрачає право одночасно на здійснення таких операцій у визначеній рішенням частині (щодо виду здійснюваних операцій та/або кола клієнтів) та продовження строку діючих договорів (укладання нових договорів) щодо проведення операцій, які зупинені.

В даному випадку також присутня така ознака адміністративних санкцій припинювального характеру як строковість дії. Тобто, право на здійснення окремих видів банківських операцій втрачається лише на певний строк і поновлюється після закінчення цього строку, причому цей строк пов'язаний не із конкретним періодом у часі, а визначається моментом, коли будуть усунені ознаки тих правопорушень, які стали підставою їх застосування.

Наявність зазначених ознак дає можливість відносити обмеження та зупинення здійснення окремих видів банківських операцій до адміністративних санкцій припинювального характеру.

На користь цього твердження також свідчить зміст п. 7.17 вказаного Положення, згідно з яким Національний банк відповідно до цього Положення, якщо банк не забезпечив виконання рішення Національного

банку щодо обмеження, зупинення чи припинення окремих видів здійснюваних банком операцій, здійснення яких рішенням Національного банку зупинено, обмежено чи припинено, або не виправив виявлені в його діяльності порушення, не припинив здійснення ризикової діяльності в установленій строк чи в діяльності банку встановлено новий факт здійснення ризикової діяльності відповідно до пункту 3.3 глави 3 розділу І цього Положення в установленій строк, або недотримав умов обмеження/зупинення, може прийняти рішення про: продовження строку дії заходу впливу у вигляді обмеження або зупинення операцій; застосування до банку інших заходів впливу.

Іншими словами, подальша діяльність Національного банку України стосовно застосування заходів впливу пов'язується чітко із фактом припинення банком, до якого застосовано заходи впливу у вигляді обмеження чи зупинення, окремого виду банківських операцій, протиправної або ризикованої діяльності.

У той самий час, третій із досліджуваного набору захід впливу, а саме припинення здійснення окремих видів банківських операцій, носить яскраво виражений характер міри відповідальності.

Відповідно до п. 7.10 глави 7 розділу II згаданого Положення, банк з моменту отримання рішення Національного банку про припинення здійснення окремого виду операцій утрачає право на їх здійснення. Отримання банком рішення Національного банку про припинення окремого виду здійснюваних банком операцій є підставою для ініціювання розірвання банком з клієнтами відповідних договорів на здійснення цих операцій. Розірвання договорів та видача клієнтам залишку грошових коштів здійснюються в установленому законодавством порядку.

Отже, в даному випадку банк повністю втрачає право на здійснення окремого виду банківських операцій, а відновлення цього права має відбуватися у порядку набуття цього права.

Відповідно до п. 7.18 банк має право подати Національному банку клопотання про: дострокову відміну обмеження або зупинення операцій; відміну припинення операцій не раніше ніж через шість місяців з дня прийняття рішення про припинення операцій.

У цьому положенні також міститься вказівка на ознаки, що відрізняють заходи адміністративного припинення від заходів відповідальності. Припинення операцій не може бути відмінене раніше, ніж через шість місяців з моменту його накладення, навіть за умов, що правопорушення, що стало підставою його застосування усунуте. В цьому і проявляється певною мірою каральний елемент цього заходу впливу. Натомість обмеження і зупинення операцій відміняються одразу після усунення правопорушень, за які вони були застосовані.

При узагальненні інформації щодо адміністративних санкцій припинювального характеру виникає потреба в їх певній систематизації, але, на відміну від санкцій, які виступають заходами юридичної відповідальності, це зробити непросто.

Враховуючи беззаперечну адміністративно-примусову природу досліджуваних санкцій, звернемося до поглядів на природу та види адміністративного примусу, які склалися у науці адміністративного права.

На думку сучасних дослідників, адміністративний примус – це діяльність уповноважених державних органів (виконавчої влади, судів), а при делегуванні відповідних повноважень і громадських об'єднань, щодо офіційного застосування по відношенню до фізичних, юридичних осіб, незалежно від їх волі та бажання, заходів у вигляді моральних, особистих, майнових, організаційних обмежень прав, свобод, законних інтересів задля профілактики, припинення протиправних діянь (адміністративних правопорушень, злочинів), притягнення винних осіб до відповідальності, попередження і ліквідації надзвичайних обставин [58, с. 65].

Різноманітність існуючих форм адміністративного примусу обумовлює й різноманітні підходи до їх класифікації за різними критеріями.

При цьому слід звернути увагу на те, що дискусія з приводу таких класифікацій триває ще з 60-х років минулого сторіччя, про що свідчить велика кількість наукових праць та публікацій на відповідну тему [10; 11; 13; 16; 20; 30; 40; 54; 55; 61; 70; 72; 119; 158; 162; 165; 184].

Пануючою у науці адміністративного права протягом тривалого часу була класифікація, запропонована М. Єропкіним, яка у подальшому дістала розвиток у працях багатьох дослідників. Відповідно до цієї класифікації за цільовим призначенням адміністративно-примусові заходи поділяються на:

- адміністративно-попереджувальні заходи;
- заходи адміністративного припинення;
- заходи адміністративного стягнення [59, с. 107].

Як зазначає Т. О. Коломоєць, адміністративно-попереджувальні заходи – це заходи профілактичного (запобіжного) характеру, які спрямовані на попередження правопорушень, забезпечення правопорядку в економічній сфері, боротьбу зі стихійним лихом, епідеміями та епізоотіями, а також на запобігання та ліквідацію негативних наслідків під час інших надзвичайних подій (перевірка документів, різні види огляду, обмеження руху транспорту, пішоходів тощо).

Заходи адміністративного припинення слід розглядати як різновид примусових заходів, які застосовуються уповноваженими на те органами чи особами у передбачених законом випадках і в установленому порядку, з метою примусового припинення правопорушень у сфері підприємницької діяльності, усунення їх шкідливих наслідків та забезпечення умов для притягнення до відповідальності правопорушників (доставлення правопорушника, адміністративне затримання особи, тимчасове припинення певних робіт тощо).

Деякі заходи адміністративного примусу в окремих випадках можуть застосовуватися одночасно і як адміністративно-запобіжні, і як заходи адміністративного припинення, тобто можуть мати двояке призначення, проміжний характер (різні види огляду, анулювання дозволів і вилучення

зброї в окремих осіб, що зловживають спиртними напоями, примусове лікування, тимчасове відсторонення від роботи тощо). Критерієм розмежування та визначення характеру того чи іншого заходу в окремих випадках має здебільшого слугувати мета його застосування та факт наявності чи відсутності протиправних дій з боку окремих осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Адміністративні стягнення – це матеріалізований вияв адміністративної відповідальності, негативний правовий наслідок закінченої неправомірної поведінки особи у сфері підприємницької діяльності у вигляді певних несприятливих заходів морального, матеріального та фізичного впливу.

Останнім часом науковцями обґрунтовується доцільність виділення, окрім зазначених груп адміністративно-примусових заходів, додатково ще двох груп, таких як:

1. Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері підприємницької діяльності – С. Гончарук, О. Альохін, Ю. Козлов, А. Кармоліцький, Л. Попов, які вважають, погоджуючись із Б. Россінським, що зазначені заходи слід розглядати як різновид заходів адміністративного припинення, оскільки вони, як і будь-які інші заходи цієї групи, застосовуються після початку правопорушення, насамперед з метою його припинення. Єдиною відмінною рисою заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення від інших заходів адміністративного припинення є те, що вони повинні застосовуватися у чітко визначеній процесуальній формі (саме ця обставина і слугує основним аргументом виділення цих примусових заходів у самостійну групу). У цілому все зазначене дає змогу стверджувати, що засоби забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері підприємницької діяльності штучно виділені із загальної кількості заходів адміністративного припинення, оскільки будь-які дії, які застосовуються після початку правопорушення, в тому числі й

припиняючого характеру, в принципі повинні бути процесуально регламентовані. Подібні дії, яку б назву вони не мали, втілені у процесуальну форму, не можуть не сприяти виявленню і закріпленню доказів, забезпеченню провадження у справах про адміністративні правопорушення.

2. Адміністративно-відновлювальні заходи у сфері підприємницької діяльності (С. Гончарук, Д. Бахрах, Г. Забарний, Р. Калюжний, В. Терещук, В. Шкарупа), як такі, що спрямовані на ліквідацію негативних наслідків правопорушення та на відновлення порушених прав (знесення самовільно зведеної будівлі, припинення користування земельною ділянкою). Стосовно доцільності виділення цих заходів в окрему групу також існують певні сумніви, оскільки всі адміністративно-примусові заходи тією чи іншою мірою виконують правовідновлювальну функцію [41; 60, с.76–77].

Як зазначає Н. В. Хорошак, заходи адміністративного припинення поділяються на кілька груп:

- заходи, що застосовуються безпосередньо до правопорушника – вимога припинити протиправне діяння, адміністративне затримання, доставляння в органи внутрішніх справ;
- заходи майнового характеру – вилучення вогнепальної зброї, знесення самовільних будівель тощо;
- заходи технічного характеру – заборона експлуатації несправного транспортного засобу, призупинення роботи підприємства внаслідок порушення правил техніки безпеки, правил пожежної безпеки тощо;
- заходи фінансового характеру;
- заходи медико-санітарного характеру – відсторонення від роботи інфекційних хворих, заборона експлуатації підприємств торгівлі та громадського харчування внаслідок неналежного санітарного стану;
- заходи, пов'язані з дією ліцензійно-дозвільної системи – відмова у видачі ліцензії на той чи інший вид діяльності, який потребує ліцензування, призупинення ліцензії;

– заходи спеціального або виключного призначення – застосування зброї, спеціальних хімічних речовин тощо [190, с. 30–31].

На нашу думку, наведена класифікація є не зовсім точною. По-перше, такий захід як відмова у видачі ліцензії на той чи інший вид діяльності, який потребує ліцензування, взагалі не може розглядатися як захід адміністративного припинення, оскільки жодним чином не пов'язаний із вчиненням будь-якого правопорушення. По-друге, не можна вважати заборону експлуатації підприємств торгівлі та громадського харчування внаслідок неналежного санітарного стану заходом адміністративного припинення медико-санітарного характеру, оскільки тут увагу зосереджено не на характері заходу, а на характері підстав його застосування. По-третє, в даному випадку не простежується єдиного критерію для класифікації заходів адміністративного примусу.

На думку А. Т. Комзюка, заходи адміністративного припинення можна поділити за характером сфери застосування на заходи загального і спеціального призначення, а перші, в залежності від мети застосування, ще й на самостійні (оперативні) та допоміжні [1, с. 422–423].

На нашу думку, до класифікації заходів адміністративного припинення слід підходити з дещо інших позицій. Перш за все слід поділити їх на такі, що мають характер санкцій, і такі, що не мають характеру санкцій.

До таких, що не мають характеру санкцій, слід відносити всі заходи, що застосовуються з метою забезпечення провадження щодо притягнення до відповідальності. Такі заходи застосовуються оперативно, як правило, відносно фізичних осіб, їх застосування не потребує процесуальної форми та документального оформлення рішення про застосування.

До таких, що мають характер санкцій, слід віднести такі заходи адміністративного припинення, які мають тривалий у часі характер, а їх застосування здійснюється із дотриманням процесуальної форми та

супроводжується прийняттям уповноваженим органом рішення про застосування таких заходів у документальній формі.

Припинювальні санкції, у свою чергу, можна поділити на такі види:

- санкції-заборони;
- санкції-зобов'язання;
- санкції-обмеження;

Санкції-заборони – це такі санкції, припинювальний вплив яких полягає у формуванні для суб'єкта владної заборони здійснювати певну діяльність чи вчинювати окремі дії (наприклад, експлуатувати машини чи механізми, реалізовувати неякісні продукти харчування, надавати послуги тощо).

Санкції-зобов'язання – це такі санкції, припинювальний вплив яких полягає у формуванні для суб'єкта обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення правопорушення (наприклад, обов'язок припинити протиправну діяльність, обов'язок привести діяльність у відповідність із вимогами закону тощо).

Санкції-обмеження – це такі санкції, припинювальний вплив яких полягає у встановленні для суб'єкта обмежень щодо здійснення діяльності, ознаки протиправності якої залежать від таких обмежень (наприклад, обмеження зовнішньоекономічної діяльності або обмеження у здійсненні банківських операцій).

У цьому сенсі варто ще раз наголосити, що санкції припинювального характеру носять виключно правовий характер і реалізуються виключно у правових формах. Іноді зустрічаються вказівки на такі заходи адміністративного припинення, як, наприклад, застосування зброї або спеціальних засобів представниками правоохоронних органів. Ці припинювальні заходи не є санкціями за своєю природою і застосовуються з метою забезпечення провадження у справах про відповідні правопорушення.

2.3 Правовідновлювальні та компенсаційні санкції в адміністративному праві

У попередніх підрозділах було розглянуто санкції, які полягали у впливі або на самого суб'єкта протиправної поведінки, або на його діяльність. Між тим, в адміністративному праві існують і такі санкції, що мають на меті вплив, який спрямований на відновлення порушених прав або компенсацію спричиненої правопорушенням шкоди.

Компенсація спричиненої правопорушенням шкоди є нетиповою для адміністративного права і має досить обмежене застосування. Такий випадок передбачений, зокрема, КУпАП.

Відповідно до статті 40 КУпАП, якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянину, підприємству, установі або організації, то адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду – незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті.

Коли шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього обов'язок відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її.

В інших випадках питання про відшкодування майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, вирішується в порядку цивільного судочинства.

Оскільки дана санкція розташована за межами статті 23 КУпАП, якою визначено перелік адміністративних стягнень, її не можна вважати мірою адміністративної відповідальності, тобто такою, яка несе у собі каральний елемент. Проте, оскільки тут йдеться про відшкодування нанесеної майнової шкоди, компенсаційний характер такої санкції є очевидним.

Компенсаційні санкції зустрічаються і в інших законодавчих актах. Так, відповідно до частини шостої статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення – конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в Автономної Республіки Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища [133].

На перший погляд складається враження, що ці санкції подібні адміністративним стягненням у вигляді оплатного вилучення чи конфіскації предметів, що стали знаряддям або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Але між цими санкціями існує суттєва відмінність.

По-перше, незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція не можуть бути об'єктом права власності особи, що їх добула або виготовила. Відтак особа, до якої таке стягнення застосоване, не зазнає особистих втрат від їх безоплатного вилучення.

По-друге, якщо у випадку застосування адміністративного стягнення у вигляді оплатного вилучення предмету, що став знаряддям або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, кошти від реалізації цих предметів повертаються особі, у якої вони були вилучені, то у випадку безоплатного вилучення незаконно добутих в природі ресурсів та виготовленої з них продукції, кошти від їх реалізації спрямовуються в Автономної Республіки Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Відповідно до статті 47 згаданого Закону, кошти місцевих, Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення.

Відтак, хоча й опосередковано, кошти від реалізації вилучених незаконно добутих в природі ресурсів та виготовленої з них продукції спрямовуються на компенсацію шкоди, завданої природі. Відтак ця санкція має суто компенсаційний характер.

Ще одним прикладом компенсаційних санкцій є санкція, передбачена статтею 19 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» [177]. Відповідно до цієї статті, до суб'єктів господарювання, що реалізують для застосування у сферах, визначених цим Законом, реєстратори розрахункових операцій з числа включених до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій, в конструкцію чи програмне забезпечення яких внесені зміни, не передбачені конструкторсько-технологічною та програмною документацією виробника, за рішенням відповідних органів доходів і зборів застосовується фінансова санкція у розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний реалізований реєстратор розрахункових операцій, при цьому вартість реалізованої продукції повертається покупцю, а реалізована продукція підлягає конфіскації.

У даному випадку компенсаційна санкція у вигляді повернення вартості реалізованої продукції покупцю, так би мовити, «прихована» між двома каральними санкціями, які є мірою юридичної відповідальності, а саме штрафом і конфіскацією.

На відміну від компенсаційних санкцій, правовідновлювальні санкції є більш поширеними, але необхідним вбачається звернення уваги на їх головні відмінності від санкцій, які є мірою юридичної відповідальності, з одного боку, та припинювальними санкціями з іншого.

Так, відповідно до п. 12 статті 41 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», у разі виявлення порушень вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, вчинених об'єктами нагляду, головні інспектори будівельного нагляду поряд з іншим мають право скасовувати чи зупиняти дію рішень, прийнятих об'єктами нагляду відповідно до визначених цим законом повноважень, які порушують вимоги містобудівного законодавства, з подальшим оприлюдненням такої інформації на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду [134].

В даному випадку спостерігається вплив, відмінний від того, який перебуває в основі санкцій карального або припинювального характеру. Об'єктом даного впливу є результат діяльності об'єкту нагляду у сфері містобудівної діяльності, а саме їх рішення, тобто наслідки їх діяльності. Інспектор будівельного нагляду, скасовуючи чи зупиняючи дію рішень суб'єктів містобудівної діяльності, тим самим відновлює попередній правовий стан, який існував до застосування санкції, а відтак і відновлює порушені цим рішенням права.

Відповідно до статті 48 Закону України «Про захист економічної конкуренції», за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України приймають рішення, в тому числі про усунення наслідків порушень законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема усунення чи пом'якшення негативного впливу узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання на конкуренцію. Очевидно, що такий захід має яскраво виражений правовідновлювальний характер.

Статтею 48 згаданого закону також передбачена можливість прийняття органами Антимонопольного комітету України рішень про скасування дозволу на узгоджені дії у разі вчинення дій, заборонених згідно із статтею 19 цього Закону, а відповідно до статті 19, суб'єктам господарювання, які отримали дозвіл відповідних органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії відповідно до частини першої статті 10 цього Закону та суб'єктам господарювання, узгоджені дії яких дозволені згідно із статтями 7, 8 і 9 цього Закону, забороняється встановлювати щодо господарської діяльності суб'єктів господарювання обмеження, які, як правило, не застосовуються до інших суб'єктів господарювання, або застосовувати без об'єктивно виправданих причин різний підхід до різних суб'єктів господарювання. Суб'єктам господарювання, які відповідно до частини третьої статті 10 цього Закону отримали дозвіл Кабінету Міністрів України на узгоджені дії незалежно від наявності в них монопольного становища, забороняється вчиняти дії, що вважаються зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку, відповідно до статті 13 цього Закону.

В даному випадку правовідновлювальний вплив санкції проявляється в тому, що органи Антимонопольного комітету України скасовують дозвіл, виданий самим цим органом, тобто внаслідок застосування такої санкції відновлюється попередній правовий стан, який існував до надання такого дозволу.

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» міститься ще один цікавий різновид правовідновлювальних санкцій. Відповідно до статті 48 цього Закону, за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України приймають рішення, в тому числі про зобов'язання органу влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління та контролю скасувати або змінити прийняте ним рішення чи розірвати угоди, визнані

антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю.

Це той рідкісний випадок, коли санкції застосовуються до органів влади або органів місцевого самоврядування за вчинені ними правопорушення. Відповідно до статті 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції», антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, зокрема, визнаються:

- заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійснення підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;
- пряме або опосередковане примушення суб'єктів-господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення узгоджених дій концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;
- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;

– будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;

– встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в іншому в певному обсязі чи за виконання певних умов;

– надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів-господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

– дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

– дія, якою встановлюються не передбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

Вочевидь, що на відміну від двох попередніх прикладів, у даному випадку вплив на органи влади чи органи місцевого самоврядування у зв'язку із вчиненням ними вищезазначених антиконкурентних дій є опосередкованим, оскільки органами Антимонопольного комітету України приймається рішення тільки про зобов'язання органу влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління та контролю скасувати або змінити прийняте ним рішення чи розірвати угоди, визнані антиконкурентними діями. В той самий час безпосередньо скасування чи зміна відповідного акту здійснюється тим органом, на який такий обов'язок покладено.

Слід зазначити, що реалізація даної санкції, на жаль, не забезпечується заходами адміністративної відповідальності так, як це зроблено для більшості санкцій припинювального характеру.

Ще одним яскравим прикладом можуть слугувати положення Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [178]. Відповідно до статті 26 цього закону, у разі встановлення факту дискредитації суб'єкта господарювання органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей у строк і спосіб, визначені законодавством або цим рішенням.

Відповідно до статті 8 цього ж Закону, дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання.

У даному випадку санкції мають ознаки як правовідновлювальних, так і компенсаційних.

Таким чином, компенсаційні санкції в адміністративному праві представляють собою такі заходи впливу, які спрямовані на компенсацію нанесеної правопорушенням шкоди, застосовуються в адміністративному порядку після закінчення правопорушення і у кількісному вимірі є рівними зазначеній шкоді.

Правовідновлювальні санкції в адміністративному праві представляють собою такі заходи впливу, які застосовуються в адміністративному порядку після закінчення правопорушення і спрямовані на відновлення порушеного внаслідок протиправного діяння права або відновлення такого стану правопорядку, який існував до порушення.

Висновки до розділу 2

1. В адміністративному праві можна виділити наступні санкції, які виступають як міра юридичної відповідальності:

- фінансові санкції (штраф або пеня);
- майнові санкції (оплатне вилучення чи конфіскація предметів);
- організаційно-статусні санкції (позбавлення спеціального права, позбавлення ліцензії, позбавлення спеціального звання тощо);
- морально-психологічні санкції (арешт, поміщення на гауптвахту, в штрафний ізолятор, попередження, догана, попередження про неповну службову відповідність тощо).

2. Штрафні бали мають розглядатись не як адміністративне стягнення, а як своєрідний індикатор схильності правопорушника до вчинення правопорушень. Штрафні бали, набрані у разі вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил дорожнього руху, мають бути підставою для позбавлення права керування транспортним засобом.

3. В рамках класифікації заходів адміністративного припинення їх слід поділити на такі, що мають характер санкцій, і такі, що не мають характеру санкцій.

До таких, що не мають характеру санкцій, слід відносити усі заходи, що застосовуються з метою забезпечення провадження щодо притягнення до відповідальності. Такі заходи застосовуються оперативно, як правило, відносно фізичних осіб, їх застосування не потребує процесуальної форми та документального оформлення рішення про застосування.

4. До таких, що мають характер санкцій, слід віднести такі заходи адміністративного припинення, які мають тривалий у часі характер, а їх застосування здійснюється із дотриманням процесуальної форми та супроводжується прийняттям уповноваженим органом рішення про застосування таких заходів у документальній формі.

Припинювальні санкції, у свою чергу, можна поділити на такі види:

- санкції-заборони;
- санкції-зобов'язання;
- санкції-обмеження;

Санкції-заборони – це такі санкції, припинювальний вплив яких полягає у формуванні для суб'єкта владної заборони здійснювати певну діяльність чи вчинювати окремі дії (наприклад, експлуатувати машини чи механізми, реалізовувати неякісні продукти харчування, надавати послуги тощо).

Санкції-зобов'язання – це такі санкції, припинювальний вплив яких полягає у формуванні для суб'єкта обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення правопорушення (наприклад, обов'язок припинити протиправну діяльність, обов'язок привести діяльність у відповідність із вимогами закону тощо).

Санкції-обмеження – це такі санкції, припинювальний вплив яких полягає у встановленні для суб'єкта обмежень щодо здійснення діяльності, ознаки протиправності якої залежать від таких обмежень (наприклад, обмеження зовнішньоекономічної діяльності або обмеження у здійсненні банківських операцій).

5. Санкції припинювального характеру носять виключно правовий характер і реалізуються виключно у правових формах. Іноді зустрічаються вказівки на такі заходи адміністративного припинення, як, наприклад, застосування зброї чи спеціальних засобів представниками правоохоронних органів. Ці припинювальні заходи не є санкціями за своєю природою і застосовуються з метою забезпечення провадження у справах про відповідні правопорушення.

6. Компенсаційні санкції в адміністративному праві представляють собою такі заходи впливу, які спрямовані на компенсацію нанесеної правопорушенням шкоди, застосовуються в адміністративному порядку після закінчення правопорушення і у кількісному вимірі є рівними зазначеній шкоді.

7. Правовідновлювальні санкції в адміністративному праві представляють собою такі заходи впливу, які застосовуються в адміністративному порядку після закінчення правопорушення і спрямовані на відновлення порушеного внаслідок протиправного діяння права або відновлення такого стану правопорядку, який існував до порушення.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

3.1 Принципи застосування санкцій в адміністративному праві

Оскільки застосування санкцій є правозастосовною діяльністю, їй мають бути властиві загальні принципи правозастосування.

Слово «принцип» (лат. – *principium*) у самому загальному розумінні трактується як «основа» чи «першооснова» чого-небудь [14, с. 538]. Так як правозастосування, як правило, здійснюється у процесуальній формі, буде справедливим у розумінні принципів застосування санкцій в адміністративному праві спиратися на точку зору, висловлену В. М. Горшеневим, відповідно до якої принципи процесуальної діяльності «виступають як основоположні або керівні ідеї, слугують своєрідними орієнтирами, дотримання яких забезпечує нормальне і єдине здійснення традиційних і нетрадиційних юридичних процесів» [169, с. 154].

З урахуванням цієї позиції можна запропонувати таке визначення поняття «принципи застосування санкцій» – це нормативно визначені керівні, основоположні ідеї, дотримання яких є передумовою досягнення мети та забезпечення ефективності застосування санкцій.

Що стосується переліку самих принципів застосування санкцій в адміністративному праві, на нашу думку, для їх визначення варто скористатись підходом, сформульованим свого часу Д. М. Лук'янцем.

Як вже зазначалося вище, санкції в адміністративному праві представляють собою реакцію уповноважених владних суб'єктів на різноманітні правопорушення.

Д. М. Лук'янець зазначає, що в залежності від складності системи нормативного регулювання, реакція може наступати в самих різних формах і може бути досить тривалою в часі. Так, у праві реакція на порушення

норми проявляється у застосуванні відповідними суб'єктами заходів впливу до порушника норми і можна впевнено стверджувати, що реакція відбулась тільки тоді, коли цей захід впливу є реалізованим, тобто коли настали несприятливі для порушника наслідки, пов'язані із застосуванням саме цього заходу впливу. Настання таких наслідків як раз і свідчить про завершення реагування [89, с. 115].

Відштовхуючись від цього твердження, Д. М. Лук'янець виводить низку принципів, на яких має будуватись нормативна модель адміністративної відповідальності. Але оскільки адміністративна відповідальність є одним із проявів застосування санкцій в адміністративному праві, зазначені принципи можна повною мірою розповсюдити і на застосування інших видів санкцій, відмінних від заходів адміністративної відповідальності. Такими принципами, зокрема, є принцип реалізованості реакції, принцип адекватності реакції, принцип об'єктивності оцінки та принцип об'єктивності істини.

На думку Д. М. Лук'янця, зміст принципу реалізованості реакції полягає в тому, що нормативна модель реакції на відхилення від норми обов'язково має містити в собі механізм практичної реалізації заходу впливу, застосування якого становить зміст самої реакції [89, с. 115].

Але крім того, що зазначений вплив має бути абсолютно реалізованим, він повинен мати певні характеристики, за якими можна описати як його, так і сутність реакції. Виходячи з того, що реакція має на меті певним чином компенсувати відхилення або досягти іншої мети реагування, вона має бути адекватною самому відхиленню. Іншими словами, реакція має бути необхідною і достатньою для досягнення мети реагування, в чому і полягає сутність принципу адекватності реакції [89, с. 115].

Далі Д. М. Лук'янець зазначає, що для того, щоб визначити, яка реакція буде адекватною відхиленню, необхідно принаймні оцінити характер самого відхилення, визначити його параметри і оцінити їх. При

цьому, для реалізації принципу адекватності реакції необхідно, щоб оцінка була максимально об'єктивною. Іншими словами, необхідним стає дотримання наступного принципу – принципу об'єктивності оцінки. Принцип об'єктивності оцінки полягає в тому, що нормативна модель реакції на відхилення від норми має містити в собі такий елемент, який би забезпечував об'єктивність оцінки характеристик відхилення від норми з метою подальшого досягнення адекватності реакції. Але об'єктивна оцінка можлива тільки тоді, коли у суб'єкта, який її здійснює, є достатньо інформації для цього, а сама інформація має бути істинною. Отже, наступним фундаментальним принципом має стати принцип об'єктивності істини. Принцип об'єктивності істини полягає в тому, що інформація, на підставі якої здійснюється оцінка характеристик відхилення від норми, має бути істинною, тобто повинна відображати всі характеристики такими, якими вони є в об'єктивній реальності [89, с. 116].

Принцип об'єктивності істини є досить добре дослідженим і, як зазначає О. В. Кузьменко, проявляється у вимозі правильно і повно відображати фактичні обставини справи у відповідних на те процесуальних документах, оскільки рішення по адміністративній справі має базуватись лише на фактах реально існуючої дійсності. Такі вимоги мають бути побудовані ще й з урахуванням такої філософської категорії, як пізнання, відповідно до якої об'єктивна реальність існує незалежно від суб'єкта і вважається істиною у разі адекватного відбиття справжніх обставин справи в свідомості суб'єкта [77; 79, с. 399].

Відтак, чотири описані вище принципи, а саме принцип реалізованості реакції, принцип адекватності реакції, принцип об'єктивності оцінки та принцип об'єктивності істини складають концептуальну основу застосування санкцій в адміністративному праві.

Слід звернути увагу ще на один важливий принцип, а саме на принцип законності. Традиційно з давніх часів вважається, що законність полягає в

точному та неухильному виконанні законів та інших підзаконних актів всіма учасниками (суб'єктами) правовідносин [21, с. 8; 167, с. 252; 188, с. 337].

Аналогічне розуміння законності панує й серед сучасних дослідників, які пропонують розуміти законність як неухильне виконання законів та відповідних їм інших нормативних актів органами держави, посадовими особами, громадянами та громадськими організаціями [12, с. 157].

Як зазначає Д. М. Лук'янець, оскільки реалізація принципів об'єктивності істини, об'єктивності оцінки, адекватності реакції та реалізовуваності реакції здійснюється переважно державними органами, в силу вступає конституційний принцип законності, закріплений у ч. 2 статті 19 Конституції України, відповідно до якого органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Із принципу законності випливає такий обов'язковий принцип нормативного регулювання адміністративної відповідальності, як принцип формалізації процедури (процесу) реакції. Зміст цього принципу полягає в тому, що діяльності, пов'язаній з встановленням об'єктивності істини, об'єктивності оцінки, визначенням адекватності реакції та забезпеченням реалізації реакції, обов'язково має бути надана процесуальна форма [89, с. 116–117].

Подібну точку зору відстоює також І. П. Голосніченко, який вважає, що законність у провадженнях адміністративного-юрисдикційного характеру полягає у тому, що адміністративний процес є діяльністю юрисдикційною і здійснюється на основі спеціальних адміністративно-процесуальних норм [29, с. 45–46].

Наведене можна сформулювати як принцип процесуальної визначеності діяльності щодо застосування санкцій в адміністративному праві. Оскільки дослідженню процедур застосування санкцій в адміністративному праві буде присвячено окремий розділ, зупинимось на більш детальному розгляді зазначених вище принципів реалізовуваності та адекватності.

Нагадаємо, що принцип реалізовуваності санкцій в адміністративному праві полягає у тому, що нормативна конструкція процедури застосування санкцій має забезпечувати їх практичну реалізацію.

Практично усі санкції в адміністративному праві забезпечені механізмами їх реалізації. Ці механізми обумовлюються змістом санкцій і можуть мати різний ступінь складності. Аналіз нормативно-правових актів, якими регламентується застосування різноманітних санкцій, дає можливість в залежності від характеристик механізму їх реалізації виділити:

- санкції автоматичної реалізовуваності;
- санкції примусової реалізовуваності;
- санкції забезпечуваної реалізовуваності.

Санкціями автоматичної реалізовуваності можна вважати такі, реалізація яких не потребує вчинення додаткових дій ані з боку суб'єкта, який їх застосовує, ані з боку суб'єкта, до якого вони застосовуються. Прикладами таких санкцій є адміністративні стягнення у вигляді попередження або дисциплінарні стягнення у вигляді догани, суворої догани, попередження про неповну службову відповідність тощо.

Так, відповідно до статті 26 КУпАП, попередження як захід адміністративного стягнення виноситься в письмовій формі. У передбачених законом випадках попередження фіксується іншим установленим способом. Зміст попередження у КУпАП не визначається, проте цю прогалину заповнює норма статті 463 Митного кодексу України, відповідно до якої попередження як адміністративне стягнення за порушення митних правил є офіційним попередженням правопорушника стосовно недопустимості таких діянь у майбутньому.

Очевидно, що реалізація попередження не потребує вчинення жодних додаткових дій від учасників відповідних відносин і воно вважається виконаним (реалізованим) з моменту застосування, тобто з моменту набуття чинності постановою уповноваженого органу, в якій відображено рішення про накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження.

Санкціями примусової реалізовуваності можна вважати такі, для реалізації яких уповноважений орган має обов'язково вчинити низку примусових дій щодо виконання такої санкції. Прикладами вказаних санкцій є адміністративний арешт, оплатне вилучення предметів, конфіскація, арешт з утриманням на гауптвахті, позбавлення спеціального права тощо.

Так, згідно вимог статті 326 КУпАП, постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування адміністративного арешту виконується негайно після її винесення. Відповідно до статті 327 КУпАП, осіб, підданих адміністративному арешту, тримають під вартою в місцях, що їх визначають органи внутрішніх справ. Відбування адміністративного арешту провадиться за правилами, встановленими законами України.

Санкціями забезпечуваної реалізовуваності можна вважати такі, реалізація яких можлива у порядку добровільного виконання особою, до якої вони застосовані, а за відсутності добровільного виконання – реалізація яких здійснюється у примусовому порядку уповноваженим державним органом. Прикладами таких санкцій є штрафи та інші фінансові санкції.

Так, згідно зі статтею 308 КУпАП, у разі несплати правопорушником штрафу у строк, установлений частиною першою статті 307 цього Кодексу, постанова про накладення штрафу надсилається для примусового виконання до відділу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна в порядку, встановленому законом.

У порядку примусового виконання постанови про стягнення штрафу за вчинення адміністративного правопорушення з правопорушника стягується:

– подвійний розмір штрафу, визначеного у відповідній статті цього Кодексу та зазначеного у постанові про стягнення штрафу;

– витрати на облік зазначених правопорушень. Розмір витрат на облік правопорушень визначається Кабінетом Міністрів України.

У свою чергу, статтею 32 Закону України «Про виконавче провадження» встановлено, що заходами примусового виконання рішень поряд із іншими є звернення стягнення на кошти та інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб; звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), доходи, пенсію, стипендію боржника [179].

За допомогою цих заходів і забезпечується практична примусова реалізація адміністративних стягнень у вигляді штрафу.

Засобом забезпечення реалізації адміністративних стягнень є також система заміни адміністративних стягнень у разі неможливості їх виконання [86, с. 110–113]. Так, КУпАП визначає декілька можливостей заміни адміністративних стягнень. По-перше, відповідно до статті 321–1 КУпАП, у разі втрати працездатності, призову на строкову військову службу, взяття під варту, засудження до кримінального покарання у виді позбавлення або обмеження волі, або якщо невідоме місцезнаходження особи, постановою суду (судді) за поданням органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, громадські роботи замінюються штрафом, розмір якого визначається з розрахунку, що чотири години невідбутих громадських робіт дорівнюють одному неоподаткованому мінімуму доходів громадян.

По-друге, відповідно до статті 322 КУпАП, у разі втрати працездатності, призову на строкову військову службу, взяття під варту, засудження до кримінального покарання у виді позбавлення або обмеження волі, або якщо невідоме місцезнаходження особи, постановою суду (судді) за поданням органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, виправні роботи замінюються штрафом, розмір якого визначається із розрахунку, що

один день невідбутих виправних робіт дорівнює одному неоподаткованому мінімуму доходів громадян.

По-третє, відповідно до статті 321–4 КУпАП, у разі ухилення порушника від відбування громадських робіт постановою суду (судді) за поданням органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, невідбутий строк громадських робіт може бути замінено штрафом або адміністративним арештом.

Сучасними дослідниками звертається увага на недосконалість зазначеного механізму заміни адміністративних стягнень. Так, Ю. О. Лівар зазначає, що підставами для заміни громадських робіт на штраф є: втрата працездатності; призов на строкову військову службу; взяття під варту; засудження до кримінального покарання у виді позбавлення або обмеження волі; якщо невідоме місцезнаходження особи. Аналіз змісту та наслідків зазначених обставин дає можливість стверджувати, що заміна адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт та виправних робіт на штраф за наявності таких підстав є нелогічною, оскільки у разі виникнення більшості таких підстав, особа, до якої застосовано адміністративне стягнення, втрачає джерела доходів і стягнення з неї штрафів за таких умов ускладнюється і навіть стає неможливим [87, с. 10–11].

З урахуванням змісту адміністративних стягнень та проблем організації їх практичного виконання, Ю. О. Лівар пропонує іншу схему заміни адміністративних стягнень. В даному випадку використовується логіка заміни адміністративного стягнення від такого, механізм виконання якого припускає можливість його невиконання чи ухилення від виконання, до такого, виконання якого є абсолютним. Зокрема, схема заміни адміністративних стягнень пропонується у такому вигляді: адміністративне стягнення у вигляді штрафу може бути замінено на адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт, у разі відсутності у особи, на яку

накладене адміністративне стягнення джерел доходів або майна, необхідних для його виконання; адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт може бути замінене на адміністративне стягнення у вигляді адміністративного арешту у випадку ухилення особи від його виконання; адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт може бути замінене на адміністративне стягнення у вигляді адміністративного арешту у випадку ухилення особи від його виконання [87, с. 14].

Слід звернути увагу на те, що у більшості випадків реалізація санкцій припинювального характеру забезпечується санкціями каральними, тобто заходами адміністративної відповідальності. У чинному КУпАП міститься 29 статей, які передбачають адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за ухилення або невиконання вимог уповноважених органів щодо усунення відповідних правопорушень. Зокрема, це статті 188², 188³, 188⁵ – 188¹², 188¹⁴, 188¹⁵, 188¹⁷, 188¹⁸, 188²⁰, 188²², 188²⁵ – 188³¹, 188³³, 188³⁴, 188³⁸, 188⁴², 188⁴⁵, 188⁴⁶.

Незважаючи на те, що у наведених статтях містяться склади практично однакових правопорушень, об'єктивна сторона яких полягає у невиконанні вимог уповноважених органів щодо усунення правопорушень, тобто їх неприпиненні, санкції за їх вчинення є неоднаковими. Так, наприклад, статтею 188⁸ КУпАП визначено, що невиконання приписів та постанов посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про пожежну і техногенну безпеку, або створення перешкод для їх діяльності – тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 0,5 до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Статтею 188²⁰ встановлено, що ухилення від виконання або несвоєчасне виконання приписів посадових осіб центрального органу виконавчої влади з державного енергетичного нагляду чи розпоряджень його органів щодо усунення порушень вимог нормативно-правових актів та

нормативних документів з питань технічної експлуатації електричних станцій і мереж, енергетичного обладнання суб'єктів електроенергетики, суб'єктів відносин у сфері теплопостачання та споживачів електричної енергії – тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, попередження або накладення штрафу на працівників від одного до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, накладення штрафу на посадових осіб від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Уявляється, що в сучасних умовах, коли значення неоподаткованого мінімуму доходів громадян зберігається на рівні 17 гривень, каральний вплив зазначених санкцій буде абсолютно формальним.

З іншого боку, наприклад, статтею 188⁷ встановлено, що невиконання законних вимог національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, щодо усунення порушень законодавства про телекомунікації, поштовий зв'язок та радіочастотний ресурс України, або ненадання їм документів та інформації, необхідних для здійснення державного нагляду, – тягне за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Максимальні розміри штрафів за аналогічні правопорушення встановлені статтею 188³⁰ КУпАП, відповідно до якої ухилення від виконання або несвоєчасне виконання посадовою особою учасника фондового ринку рішень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку або розпоряджень, постанов чи рішень уповноважених осіб Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо усунення порушень законодавства на ринку цінних паперів – тягне за собою накладення штрафу від п'ятисот до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

На нашу думку, необхідно встановити єдину відповідальність за невиконання вимог уповноважених державних органів чи їх посадових осіб щодо виконання застосованих санкцій припинювального характеру.

Дещо більш складною виявляється реалізація принципу адекватності. Якщо реалізовуваність санкцій як така може бути забезпечена абсолютно для всіх різновидів санкцій, то проблема забезпечення адекватності санкцій значною мірою залишається до цього часу відкритою. Слід зазначити, що для позначення цього принципу в літературі часто використовуються терміни «співмірність», «пропорційність» чи «доцільність», що не впливає на сутність цього принципу.

Як зазначає О. М. Балинська, аналізуючи правозастосовну діяльність, слід пам'ятати про те, що вона базується на чітко визначених принципах законності, обґрунтованості, доцільності, що забезпечують її правомірність, справедливість та ефективність [9, с. 190]. Вимога доцільності передбачає зіставлення обраних засобів з метою обґрунтування їх відповідності саме вказаній меті, їх ефективності з урахуванням ієрархії цілей. Правові засоби мають бути адекватними, відповідними головній меті права в цілому, далі галузі й нарешті інститутові права. Для визначення доцільності будь-якого засобу мають враховуватися, з одного боку, розмір та інтенсивність втручання в основне право, і з другого – важливість мети [161, с. 44].

С. Шевчук вказує, що принцип пропорційності можна сформулювати таким чином: індивідуальний тягар може бути покладений на особу правовим актом держави тільки тією мірою, яка необхідна для досягнення певної легітимної мети [189, с. 70–71]. Вимога мінімальності державно-правового впливу на суспільні відносини означає, що засоби повинні бути якнайменш обтяжливими для суб'єктів права. На це, зокрема, звертає увагу С. П. Погребняк [114, с. 36].

Д. І. Дєдов, досліджуючи методологію регулювання підприємницьких відносин, вказує на принцип співмірності. За його словами, співмірність є основою гармонійного правового регулювання відповідних відносин, що

виключає довільність, тобто відсутність зв'язку смислу норми із захищеними або обмежуваними інтересами, а також з необхідною метою регулювання [35, с. 366–367]. Р. Майданик окреслює принцип співмірності, вважаючи, що він є українським аналогом принципу пропорційності (principle of proportionality), прийнятого в праві Європейського Союзу [94, с. 48].

У цілому, принцип пропорційності ґрунтується на конституційних принципах правової держави і верховенства права та може бути визначений як основоположний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються [115, с. 204].

Як зазначає А. А. Пухтецька, принцип пропорційності у правозастосуванні (англ. – proportionality) запозичений з німецької концепції *Verhältnismässigkeit*, відповідно до якої у реалізації повноважень установ та організацій мають використовуватися такі засоби, які відповідають цілям отримання відповідного результату, та які не повинні виходити за межі необхідного для досягнення поставленого завдання (мети) [157, с. 70].

Отже, принцип адекватності – це загальна керівна ідея відповідності, пропорційності юридичних засобів обмежувального характеру легітимній меті, спрямована на забезпечення ефективності правового регулювання і правозастосування, а також належного балансу інтересів.

На жаль, принцип адекватності (пропорційності) не знайшов належного відображення у чинному законодавстві, хоча як принцип застосування окремих санкцій чи заходів впливу він подекуди використовується. Прикладом цього може служити банківське законодавство.

Так, наприклад, принцип адекватності прямо передбачений у Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу, затвердженим Постановою правління НБУ від 17.08.2012 № 346 [117].

Відповідно до п. 3.2 розділу 1 цього положення, заходи впливу, що застосовуються Національним банком до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені. Вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків відповідно до Закону про банки та цього Положення, має здійснюватися з урахуванням: характеру допущених банком порушень; причин, які зумовили виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану банку; розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників; інформації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо порушення банками вимог, установлених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», результатів перевірки банків Фондом гарантування.

Крім того, відповідно до п. 9.4 глави 9 розділу II цього ж Положення, вибір розміру штрафу, адекватного порушенню, зазначеному в пунктах 9.2 або 9.3 цієї глави, має здійснюватися з урахуванням норм пункту 3.2 глави 3 розділу I цього Положення.

Проявом принципу адекватності (пропорційності) можна вважати також норми п. 9.29 глави 9 розділу II цього ж Положення, відповідно до якого Національний банк може не накладати штраф у таких випадках:

а) якщо застосування штрафів не вплинуло на усунення банком порушень економічних нормативів та якщо такі порушення відбуваються систематично, а саме: економічні нормативи, що розраховуються за середньозваженою величиною за місяць або щодавно, порушуються протягом чотирьох місяців поспіль або шість разів протягом календарного року; економічні нормативи, які розраховуються щоденно, порушуються щодня протягом місяця або через певний проміжок часу протягом чотирьох місяців;

б) якщо стягнення суми штрафу спричинить суттєве погіршення фінансового стану банку – неспроможність банку своєчасно виконувати зобов'язання перед своїми клієнтами або загрозу інтересам вкладників і кредиторів;

в) за третє та подальші порушення в поточному році порядку, строків і технології виконання банківських операцій, установлених нормативно-правовими актами Національного банку щодо одного виду банківської операції;

г) якщо накладання штрафів не вплинуло на усунення банком порушення ліміту загальної довгої валютної позиції банку (Л13-1)/ліміту загальної короткої валютної позиції банку (Л13-2) та якщо ліміт загальної довгої валютної позиції банку (Л13-1)/ліміт загальної короткої валютної позиції банку (Л13-2) у разі встановлення щоденного контролю за дотриманням банком значення відповідного ліміту порушується щодня протягом місяця або через певний проміжок часу протягом чотирьох місяців.

Національний банк не застосовує до банку, віднесеного до категорії проблемних, заходу впливу у вигляді накладення штрафу за порушення економічних нормативів та/або лімітів загальної (довгої, короткої) валютної позиції, та/або порядку формування та зберігання обов'язкових резервів.

З метою забезпечення виправлення ситуації або запобігання подальшим порушенням чи подальшій втраті банком своїх активів, Національний банк застосовує інші адекватні заходи впливу.

Певні елементи принципу адекватності можна знайти й у КУпАП. Так, наприклад, у статті 22 КУпАП зазначено, що при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. У свою чергу, у статті 33 КУпАП зазначається, що при накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини,

майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, крім випадків накладення стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксованому в автоматичному режимі.

Втім, переважна більшість нормативно-правових актів не містить положень стосовно вимог адекватності застосування адміністративних санкцій.

Взагалі, хоча принцип адекватності (пропорційності) є принципом правозастосування, можливості його реалізації мають бути закладені й у самих санкціях. З цієї точки зору можна виділити санкції абсолютної адекватності і санкції відносної адекватності.

Санкціями абсолютної адекватності можна вважати такі, які передбачають реакцію на правопорушення у такому вигляді, який є повною протилежністю самому порушенню. Такими санкціями є усі санкції припинювального та компенсаційного характеру. Наприклад, відшкодування шкоди в адміністративному порядку є адекватним нанесеній шкоді. Якщо правопорушення полягає в експлуатації несправних машин чи механізмів, то припинювальна санкція полягає у забороні експлуатації таких машин і механізмів тощо.

Якщо посадова особа вчинює діяння, яке є несумісним з її статусом, до неї може бути застосована санкція у вигляді звільнення із займаної посади.

Санкціями абсолютної адекватності можна вважати також конфіскацію чи оплатне вилучення предметів, що стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, оскільки конфіскація чи вилучення таких предметів позбавляє правопорушника можливості використати їх для вчинення інших правопорушень.

Так само санкцією абсолютної адекватності є позбавлення спеціального права, наданого громадянину. Наприклад, позбавлення права керування транспортним засобом особи, яка вчиняє порушення, пов'язані як

раз із керуванням таких транспортним засобом, абсолютно досягає своєї мети.

Санкціями відносної адекватності слід вважати такі, які або мають кількісний вимір і межі розміру, або за своїм змістом не пов'язані із характеристиками вчинюваного правопорушення. Такими, зокрема, є штрафи та інші фінансові санкції, адміністративний арешт, догана тощо.

Використаний вище критерій класифікації санкцій в адміністративному праві дає можливість виділити також санкції дискретні та санкції функціональні. Дискретні санкції – це санкції, які не мають кількісних характеристик і зміст яких полягає в однозначному впливі, який визначається рівністю протидії вчиненому порушенню чи його складовій. Функціональні санкції – це санкції, які мають кількісний вимір, значення якого залежить від характеристик елементів складу правопорушення, яке є підставою застосування таких санкцій. Термін «функціональний» в даному контексті використано, так би мовити, у його «математичному» значенні, де функція означає характер залежності одного параметру від іншого.

Оскільки штрафи та інші фінансові санкції є найбільш розповсюдженими в адміністративному праві, доцільним буде розглянути проблему адекватності саме відносно них.

Як зауважує П. Лейленд, штраф – це найпоширеніше покарання, а водночас і найнесправедливіше, якщо не взято до уваги матеріального становища обвинуваченого, оскільки той самий штраф уразить багатія менше, ніж злидаря [81, с. 152].

Дійсно, ключовим моментом для визначення адекватності фінансових санкцій є спосіб визначення їх розміру.

Якщо подивитись на способи обчислення штрафів та інших фінансових санкцій, що застосовуються до юридичних осіб, то у більшості випадків їх розмір тим чи іншим чином прив'язаний до результатів господарської діяльності або взагалі фінансового стану.

Так, наприклад, відповідно до Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (в редакції «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»), штрафи визначаються у відсотках до вартості виконаних з порушеннями робіт, у відсотках до вартості розробленої документації, відсотках до вартості реалізованої продукції, відсотках до вартості об'єктів, у розмірі плати за видачу ліцензій на відповідний вид господарської діяльності у будівництві. Відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» – у відсотках прибутку (надходжень), одержаних в результаті неправомірних дій. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», штрафи для банків розраховуються у відсотках від розміру статутного капіталу. Розмір штрафів, що накладаються Антимонопольним комітетом України на суб'єктів господарювання відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», розраховується у відсотках від доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. У Законі України «Про рекламу» розміри штрафів визначаються кратно від вартості або виготовленої реклами, або розповсюдженої реклами. Відповідно до Закону України «Про ціни і ціноутворення», штрафи стягуються у розмірі, кратному сумі необґрунтовано одержаної виручки.

Натомість, зустрічаються випадки, як, наприклад, у Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», коли розмір штрафу встановлюється у гривнях. Популярним також є визначення розміру штрафів у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян чи мінімальних зарплатах.

Що ж стосується фізичних осіб, то тут ситуація із дотриманням принципу адекватності (пропорційності) при застосуванні санкцій

фінансового характеру є найбільш проблематичною. Як слушно відмічав свого часу видатний вчений О. Е. Лейст: «Якщо головна проблема санкцій – їх відповідність, домірність правопорушенню, то одна з центральних проблем відповідальності – її невідворотність» [83, с. 97].

У чинному КУпАП використовується найбільш невдалий спосіб визначення розміру штрафів для фізичних осіб, що вчинили адміністративні правопорушення. За базу розрахунку штрафів узятो неоподатковуваний мінімум доходів громадян, який й досі дорівнює 17 гривням. З одного боку, така база розрахунку значною мірою нівелює вплив санкцій на правопорушника, роблячи їх мало відчутними, а з іншого боку, спотворює й ті мінімальні прояви принципу адекватності, які закладені у положеннях про необхідність урахування при застосуванні адміністративних стягнень матеріального становища правопорушника, оскільки це можна зробити лише в рамках, встановлених відповідною статтею КУпАП.

Відповідно до параграфу 40 глави першої розділу третього Кримінального Кодексу ФРН, грошовий штраф призначається у денних ставках. Він складає мінімум п'ять, і, якщо закон не встановлює іншого, максимум триста шістдесят повних денних ставок. Розмір денної ставки визначає суд з урахуванням особистого і матеріального становища особи. При цьому суд виходить, як правило, із чистого доходу, який особа має або може мати в середньому в день [103, с. 261–262].

Подібним чином визначається розмір штрафів у Польщі. Так, карно-правовий штраф встановлюється у денних ставках, причому мінімальний його розмір може становити 10 таких ставок, а максимальний – 300 ставок. Грошовий еквівалент ставок визначається таким чином, що мінімальний розмір денної ставки становить 10 злотих, а максимальний – 2000 злотих [7, с. 79].

На нашу думку, такий досвід регулювання розмірів штрафів може бути корисним для запозичення у процесі реформування адміністративно-деліктного законодавства.

Завершуючи розгляд принципу адекватності (пропорційності) слід згадати ще один момент.

Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) у частині 3 статті 2, передбачено ряд обставин, які мають бути перевірені адміністративним судом в процесі розгляду справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Цім положенням встановлено виключний обов'язок суду, незалежно від змісту адміністративного позову, незалежно від будь-яких інших обставин, провести перевірку наступних фактів прийняття (вчинення) рішень, дій чи бездіяльності суб'єктами владних повноважень: на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); безсторонньо (неупереджено); добросовісно; розсудливо; з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації; пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно, тобто протягом розумного строку [180].

Таким чином, КАСУ пропорційність визначається як дотримання необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія). Фактично це положення можна розглядати як вимогу до всіх суб'єктів, які застосовують адміністративні санкції, дотримуватись принципу адекватності (пропорційності) незалежно від того, визначений цей принцип у законодавчих актах, якими передбачено застосування адміністративних санкцій чи ні.

У судовій практиці зазначена норма застосовується, і яскравим прикладом визначення критеріїв адекватності застосування адміністративних санкцій в діяльності Національного банку України може слугувати наступний приклад.

Так, Окружним адміністративним судом міста Києва було розглянуто позов голови правління закритого акціонерного товариства «Фінансовий союз Банк» К. та ТОВ «Тандем Люкс» до Національного банку України про визнання недійсним рішення № 721 від 19.12.2008 [155]. Оскаржуваним рішенням Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України застосувала заходи впливу до закритого акціонерного товариства «Фінансовий Союз Банк» за порушення вимог законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, у вигляді:

- припинення на дванадцять місяців з дня прийняття цього рішення ЗАТ «Фінансовий Союз Банк» здійснення певних видів операцій;
- відсторонення від посади Голови Правління Банку К. та заступника Голови Правління В. до усунення порушень.

Зазначене рішення передбачало припинення на 12 місяців з дня прийняття оскаржуваного рішення закритому акціонерному товариству «Фінансовий Союз Банк» здійснення таких операцій:

- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них у частині здійснення операцій з готівковими коштами у грошовій одиниці України, окрім здійснення операцій щодо виплати заробітної плати, стипендій, пенсій, інших соціальних виплат;

- ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України у частині:

- а) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів-нерезидентів (фізичних і юридичних осіб), у тому числі переказ грошових коштів з цих

рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;

б) здійснення операцій з готівковими коштами в національній та іноземній валюті;

На думку позивачів, оскаржуване рішення було прийнято з порушенням вимог чинного законодавства, зокрема, статей 64 та 73 Закону України «Про банки та банківську діяльність», що, в свою чергу, призводить до порушення прав та охоронюваних законом інтересів позивачів.

Розглянувши зазначений позов, Окружний адміністративний суд міста Києва у постанові від 02.02.2009 № 5/601 зазначив, що при прийнятті оскаржуваного рішення відповідачем не враховано адекватність заходів впливу порушенням, зазначеним в рішенні, не обґрунтовано, чим дані порушення створюватимуть загрозу інтересам кредиторів і вкладників, порушено інтереси клієнтів Банку, яким Конституцією гарантовано право розпоряджатися своєю власністю на свій розсуд. Внаслідок прийняття оскаржуваного рішення клієнтів банку позбавлено такої можливості, адже Банк не може здійснювати жодних операцій з коштами, які належать його клієнтам на праві приватної власності.

Стаття 41 Конституції України визначає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Оскільки кошти на депозитних рахунках вкладників є їх приватною власністю, то у зв'язку з рішенням Комісії Національного банку України конституційні права вкладників грубо порушені.

Окрім того, згідно зі статтею 1 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, кожна фізична або юридична особа має право володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна не інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Зазначене вище свідчить, що відповідачем в особі Комісії з перевищенням законних повноважень та без врахування приписів п. 1.6 Положення № 369 було прийнято необґрунтоване та незаконне рішення щодо припинення на дванадцять місяців з дня прийняття цього рішення закритому акціонерному товариству «Фінансовий Союз Банк» здійснення певних операцій, а також щодо припинення повноважень посадових осіб Банку, тому таке рішення суперечить правовому порядку в Україні, встановленому Конституцією та законами України і є протиправним.

Введення заходів впливу, передбачених Комісією Національного банку України, призведе до неконкурентоспроможності банку на ринку фінансових послуг, банк буде позбавлено можливості здійснювати всі взяті на себе договірні зобов'язання, що може стати причиною нарахування банку штрафних санкції зі сторони клієнтів, особливо по договорах кредиту, депозитних договорах, стосунки банку з теперішніми та потенційними партнерами погіршаться, ділова репутація банку буде заплямована. Всі ці наслідки, як стверджують позивачі, можуть в сукупності призвести до неефективного ведення господарської діяльності та неможливості отримувати прибуток, як основної цілі господарської діяльності, що особливо ускладнюється кризовими процесами в економіці.

Окрім цього, відповідач своїм рішенням спричинив негативні наслідки іншим особа щодо їх можливості розпоряджатися своїми коштами та виконувати взяті на себе договірні зобов'язання.

Зокрема, ТОВ «Тандем Люкс» на даний момент повністю позбавлене можливості виконувати свої зобов'язання за кредитним договором, який забезпечений заставою, тому в товариства існують обґрунтовані побоювання, що в зв'язку з неможливістю Банку здійснювати будь-які операції по його рахунку, на майно, що перебуває в заставі може бути звернене стягнення і товариство, з незалежних від нього причин, буде позбавлене можливості вести господарську діяльність.

З урахуванням викладеного, оскаржуване рішення було визнано протиправним та скасовано.

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі можна стверджувати, що нагальною потребою у правовому регулюванні застосування різноманітних адміністративних санкцій є нормативне закріплення обов'язковості дотримання принципу адекватності (пропорційності) виду і розміру санкції характеру правопорушення, за вчинення якого такі санкції застосовуються, та меті їх застосування.

3.2 Процедури застосування санкцій в адміністративному праві

Як вже зазначалося, застосування санкцій в адміністративному праві має здійснюватись у процесуальній формі. Сучасні дослідники вказують, що ознаками процесуальної форми є:

- чітка і детальна регламентованість процесуальним законодавством. Правила процедури, що складають основу процесуальної форми, мають нормативно закріплену модель статичної і динамічної;
- її цільова спрямованість, тобто процесуальна форма покликана гарантувати точне досягнення мети процесуальної діяльності – з'ясування об'єктивної істини по справі;
- її відповідність принципам процесуального права. Така відповідність передбачає наявність системи гарантій прав осіб, що беруть участь у справі, і виконання завдань процесуального права [91, с. 100–101].

Усе це повною мірою відноситься до діяльності щодо застосування адміністративних санкцій будь-якого виду.

У попередніх розділах було показано величезну різноманітність адміністративних санкцій, які існують в чисельних актах законодавства. Ця різноманітність відбивається і на процесуальних характеристиках застосування санкцій, які, незважаючи на їх віднесення до класу

адміністративних санкцій, реалізуються через різноманітні, часто досить відмінні провадження.

В адміністративному праві робилися спроби певним чином систематизувати процедури застосування адміністративних санкцій, але лише стосовно тих з них, які мають характер заходів юридичної відповідальності. В одному випадку за особливостями стадії адміністративного розслідування виділяється автономне провадження та об'єднане провадження, а за характеристиками типу деліктного процесу – адміністративне провадження та квазісудове провадження [89, с. 243–245]. В іншому випадку, за особливостями процесуальних конструкцій в адміністративному праві виділяються чотири типи юридичної відповідальності: відповідальність, що здійснюється у класичній адміністративно-процесуальній формі; відповідальність, що здійснюється у змішаній адміністративно-судовій формі; відповідальність, що здійснюється у квазіпроцесуальній формі; відповідальність, що здійснюється поза процесуальною формою [104, с. 8].

Наведені положення є досить чітко аргументованими і у сфері юридичної відповідальності з ними можна погодитись. Але оскільки адміністративно-правові санкції охоплюють більш широке коло заходів, то й узагальнення стосовно видів процедур їх застосування має бути здійснене на більш високому рівні. Відтак, проведене дослідження дало можливість виділити наступні види проваджень щодо застосування адміністративних санкцій:

- 1) застосування санкцій в порядку адміністративного провадження;
- 2) застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративно-судового провадження.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративного провадження характеризується тим, що здійснюється воно в рамках адміністративно-правових відносин і суб'єктом, який здійснює застосування

санкцій, є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування (їх посадові особи), або суб'єкти, яким делеговано відповідні повноваження.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративно-судового провадження характеризується тим, що рішення про застосування санкцій приймається або санкціонується чи погоджується адміністративним судом в порядку, передбаченому КАСУ.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративного провадження є домінуючим в адміністративному праві, але і в межах цього провадження можна виділити певні його види.

Перш за все, можна виділити провадження щодо застосування адміністративних санкцій одного виду, наприклад, які є виключно мірою юридичної відповідальності і провадження щодо застосування усього комплексу адміністративних санкцій, передбачених відповідним законом.

Провадження щодо застосування адміністративних санкцій, які є виключно мірою юридичної відповідальності, представлені також у декількох різновидах. У цьому сенсі варто виділити провадження щодо застосування санкцій – заходів адміністративної відповідальності та провадження щодо застосування санкцій – заходів дисциплінарної відповідальності.

Найбільш дослідженим з точки зору і теорії, і практики є провадження щодо застосування санкцій – заходів адміністративної відповідальності до фізичних осіб, яке має назву «провадження у справах про адміністративні правопорушення». Погляди на зміст такого провадження є досить уніфікованими. Як правило, вважається, що провадження в справах про адміністративні правопорушення визначається як низка послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а у деяких випадках інших суб'єктів, які згідно з нормами адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності і забезпечення виконання винесеної постанови [4, с. 219]. В даному випадку

увагу акцентовано на процесуальному аспекті провадження як низці відповідних дій.

Зустрічаються визначення, відповідно до яких провадження у справах про адміністративні правопорушення – це регламентована адміністративно-процесуальними нормами діяльність державних органів, спрямована на розгляд справ про адміністративні правопорушення та застосування в необхідних випадках до осіб, винних у їх вчиненні, адміністративних стягнень [93, с. 78], або це врегульована нормами адміністративно-процесуального права діяльність уповноважених органів, яка спрямована на притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили адміністративні правопорушення [6, с. 203]. Тут ключовим моментом визначено мету відповідної діяльності.

Порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення і відповідні провадження в рамках цього кодексу розрізняються по суб'єктах діяльності (судове та в органах виконавчої влади), видах застосовуваних стягнень (попередження, штраф, виправні роботи тощо), категоріям справ [93, с. 78].

Суттєвою ознакою провадження щодо застосування адміністративних стягнень до фізичних осіб є те, що таке провадження повністю здійснюється в межах діяльності уповноважених органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, а застосовуються ці стягнення до осіб, які не знаходяться у відносинах організаційного підпорядкування із суб'єктами, які застосовують їх.

Ідентичні характерні ознаки притаманні і абсолютній більшості проваджень щодо застосування адміністративних санкцій – заходів юридичної відповідальності до юридичних осіб. Суттєва різниця тут полягає тільки у детальності правового регулювання відповідних процедур. Часто законодавець обмежується лише загальною схемою застосування санкцій, як це зроблено у Повітряному Кодексі України [181].

Так, відповідно до статті 129 цього кодексу, підставою для розгляду справи про правопорушення в галузі цивільної авіації, які зазначені в статті 127 цього Кодексу, є протокол. Протоколи про правопорушення в галузі цивільної авіації мають право складати керівник уповноваженого органу з питань цивільної авіації та його заступники, державні інспектори та уповноважені на проведення перевірок посадові особи уповноваженого органу з питань цивільної авіації, керівники аеропортів, начальники служб авіаційної безпеки аеропортів або їх заступники. Справа про правопорушення в галузі цивільної авіації розглядається в п'ятнадцятиденний строк з дня одержання уповноваженим органом з питань цивільної авіації протоколу про правопорушення в галузі цивільної авіації.

У даній статті дійсно викладено необхідний мінімум процесуального регулювання діяльності щодо застосування адміністративних санкцій, але навряд чи можна вважати такий стан справ задовільним, оскільки у даному випадку залишається широке поле для вільного розсуду осіб, уповноважених застосовувати санкції за правопорушення у галузі цивільної авіації, що у свою чергу призводить до зловживань.

Більш прийнятним можна вважати такий підхід, який полягає у закріпленні на законодавчому рівні самих санкцій, підстав застосування санкцій, суб'єктів їх застосування, а на підзаконному – деталей провадження щодо застосування таких санкцій. Прикладами таких підзаконних актів є Порядок накладення на суб'єктів господарювання штрафів за порушення законодавства в галузі електроенергетики та теплопостачання, затверджений Постановою Кабінету міністрів України від 21.07.1999 р. №1312; Порядок накладення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 р. № 1177; Порядок накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 р. №509; Порядок накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності,

затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1995 № 244 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 № 735); Порядок накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 р. №693 тощо.

Для відносин щодо застосування санкцій в умовах, коли між правопорушником і суб'єктом застосування санкцій існують відносини організаційного чи правового підпорядкування, ситуація із правовим регулюванням порядку застосування відповідних санкцій дуже схожа на застосування санкцій, які є мірою адміністративної відповідальності.

В окремих випадках і перелік дисциплінарних стягнень, і суб'єкти їх застосування, і порядок застосування відповідних санкцій містяться в одному нормативно-правовому акті рівня закону. Це стосується, перш за все, Дисциплінарного статуту Збройних сил України, Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України та Дисциплінарного статуту служби цивільного захисту.

Засади правового регулювання порядку застосування дисциплінарних санкцій в цих статутах приблизно однакові. Так, наприклад, відповідно до п.3 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, застосовувати заохочення та накладати дисциплінарні стягнення можуть тільки прямі командири та командири, визначені в розділі 3 цього Статуту.

Відповідно до п.83 цього Статуту, на військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок, можуть бути накладені лише ті дисциплінарні стягнення, які визначені цим Статутом і відповідають військовому званню військовослужбовця та дисциплінарній владі командира, що вирішив накласти на винну особу дисциплінарне стягнення.

Відповідно до пп. 84–85, прийняття рішення командиром про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Воно проводиться з метою уточнення причин і

умов, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступеня вини. Службове розслідування призначається письмовим наказом командира, який вирішив притягти військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності. Воно може бути проведено особисто командиром, доручено офіцерові чи прапорщикові (мічманові), а у разі вчинення правопорушення рядовим (матросом) чи сержантом (старшиною) – також сержантові (старшині).

Заборонено проводити службове розслідування особам, які є підлеглими військовослужбовця, чиє правопорушення підлягає розслідуванню, а також особам – співучасникам правопорушення або зацікавленим у наслідках розслідування. Розслідування проводиться за участю безпосереднього начальника військовослужбовця, який вчинив дисциплінарне правопорушення.

Службове розслідування має бути завершене протягом одного місяця з дня його призначення командиром (начальником). У необхідних випадках цей термін може бути продовжено командиром (начальником), який призначив службове розслідування, або старшим командиром (начальником), але не більш як на один місяць.

Згідно п. 86, після розгляду письмової доповіді про проведення службового розслідування командир проводить бесіду з військовослужбовцем, який вчинив правопорушення. Якщо вину військовослужбовця повністю доведено, командир приймає рішення про накладення дисциплінарного стягнення. Під час накладення дисциплінарного стягнення та обрання його виду враховується: характер та обставини вчинення правопорушення, його наслідки, попередня поведінка військовослужбовця, а також тривалість військової служби та рівень знань про порядок служби.

Натомість і у сфері застосування санкцій, що є мірою дисциплінарної відповідальності, є приклади регулювання процедур застосування таких санкцій на різному нормативному рівні. Так, наприклад, перелік дисциплінарних стягнень та підстави їх застосування до державних

службовців містяться у статті 14 Закону України «Про державну службу», а проведення службового розслідування стосовно державних службовців регламентовано відповідним Порядком, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2000 р. № 950 [120].

Наступним видом проваджень щодо застосування адміністративних санкцій є провадження щодо застосування усього комплексу адміністративних санкцій, передбачених відповідним законом. У законодавстві такі провадження зустрічаються нечасто, але стосуються вони надзвичайно важливих сфер державного регулювання, зокрема банківської діяльності чи захисту економічної конкуренції.

Як було вказано у підрозділі 1.2, відповідно до статі 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, нормативно-правових актів Національного банку України, його вимог, встановлених відповідно до статті 66 цього Закону, або здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати чотирнадцять видів заходів впливу. Серед цих заходів впливу є такі, що за своєю правовою природою є санкціями, причому усіх виділених нами видів, а є такі, що не є санкціями взагалі.

Порядок застосування заходів впливу та санкцій за порушення банківського законодавства визначено статтею 74 цього ж закону і

відповідно до неї порядок застосування заходів впливу (санкцій), передбачених законом, а також розмір фінансових санкцій, що застосовуються до банків та інших юридичних осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, встановлюються законами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Рішення Національного банку України про застосування до банку, філії іноземного банку заходу впливу у вигляді накладення штрафу є виконавчим документом та набирає законної сили з дати його прийняття. У разі невиконання банком, філією іноземного банку такого рішення воно передається Національним банком України до органів державної виконавчої служби для примусового виконання.

Зазначений порядок встановлено Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим Постановою правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346. Згідно з цим Положенням, Національний банк застосовує заходи впливу за порушення банками, їх відокремленими підрозділами, філіями іноземних банків, банківськими групами, відповідальними особами банківських груп, іншими учасниками банківських груп чи іншими особами, які є об'єктом перевірки Національного банку згідно із Законом про банки, банківського законодавства або здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, або в разі застосування іноземних санкцій на підставі результатів (матеріалів):

- інспекційних перевірок діяльності банків;
- перевірок банків з питань дотримання вимог законодавства з питань фінансового моніторингу (виїзна перевірка, безвиїзний нагляд з питань фінансового моніторингу);
- безвиїзного банківського нагляду за діяльністю банків;

- аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;

- перевірок діяльності банків аудиторськими фірмами, які мають право відповідно до законодавства України на проведення аудиторських перевірок банків;

- перевірок дотримання банками валютного законодавства;

- контролю за усуненням банками виявлених у їх діяльності порушень, відповідністю ділової репутації керівників банків вимогам законодавства України;

- пропозицій куратора банку,

що містять інформацію, отриману від відповідних органів інших держав, міждержавних об'єднань або міжнародних організацій, органів державної влади України, та/або офіційно опубліковану (оприлюднену, у тому числі шляхом розміщення на їх офіційних веб-сайтах) ними інформацію про застосування іноземних санкцій.

Із наведеного можна зробити висновок, що виявлення та фіксація підстав застосування заходів впливу здійснюється в процесі здійснення банківського нагляду і ця діяльність не становить структурного елементу провадження щодо застосування санкцій.

Відповідно до п. 3.11 Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затвердженого Постановою Правління НБУ від 17.07.2001 р. № 276 (у редакції постанови Правління НБУ від 13.10.2011 р. № 366), у разі встановлення за результатами інспекційної перевірки фактів порушення об'єктом перевірки вимог банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, або здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів об'єкта перевірки, підрозділ Національного банку, службовець якого був керівником інспекційної групи,

готує пропозиції про застосування до об'єкта перевірки адекватних заходів впливу [118].

Відповідно до п. 3.3 Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого Постановою правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346, рішення про застосування заходу впливу до банку приймає Правління Національного банку, Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайта) платіжних систем (далі - Комісія Національного банку), Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку (далі – Комісія Національного банку при територіальному управлінні) або уповноважена посадова особа Національного банку відповідно до цього Положення.

Як вбачається із вищенаведених прикладів, у нормативно-правових актах Національного банку України не робиться різниці між провадженнями щодо застосування заходів впливу, а відтак і санкцій різної правової природи. Спочатку виявляється правопорушення, а потім з'ясовується, який спектр санкцій необхідно застосувати до порушника, виходячи із принципу адекватності.

Аналогічна ситуація простерігається і у Законі України «Про захист економічної конкуренції». Так, відповідно до статті 48 цього закону, за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України можуть прийняти одинадцять видів рішень, серед яких тільки частина є рішеннями про застосування санкцій різної правової природи.

На відміну від попереднього прикладу із банківським законодавством, провадження у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції регламентується лише Законом України «Про захист економічної конкуренції» і складається тільки із розгляду відповідної

справи, а здійснюється це провадження у повному обсязі одним і тим самим суб'єктом.

Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», розгляд справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції починається з прийняття розпорядження про початок розгляду справи та закінчується прийняттям рішення у справі. При розгляді справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України: збирають і аналізують документи, висновки експертів, пояснення осіб, іншу інформацію, що є доказом у справі, та приймають рішення у справі в межах своїх повноважень; отримують пояснення осіб, які беруть участь у справі, або будь-яких осіб за їх клопотанням чи з власної ініціативи.

Органи Антимонопольного комітету України розпочинають розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції за:

заявами суб'єктів господарювання, громадян, об'єднань, установ, організацій про порушення їх прав внаслідок дій чи бездіяльності, визначених цим Законом як порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

поданнями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

власною ініціативою органів Антимонопольного комітету України.

У разі виявлення ознак порушення законодавства про захист економічної конкуренції, в тому числі наслідків такого порушення, органи Антимонопольного комітету України приймають розпорядження про початок розгляду справи.

Як зазначалося вище, другим типом процедур застосування адміністративних санкцій є застосування санкцій в порядку адміністративно-судового провадження. Застосування адміністративних

санкцій в порядку адміністративно-судового провадження характеризується тим, що рішення про застосування санкцій приймається або санкціонується чи погоджується адміністративним судом в порядку, передбаченому КАСУ.

З прийняттям у 2005 році Кодексу адміністративного судочинства України його можливості стали використовуватися й у сфері застосування адміністративних санкцій. Прикладом тут можуть слугувати норми статті 70 Кодексу цивільного захисту України, у частині першій якої викладено підстави для звернення центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки, до адміністративного суду щодо застосування заходів реагування у вигляді повного або часткового зупинення роботи підприємств, об'єктів, окремих виробництв, цехів, дільниць, експлуатації машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів. У частині ж другій зазначено, що повне або часткове зупинення роботи підприємств, об'єктів, окремих виробництв, цехів, дільниць, експлуатації машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів, виконання робіт, надання послуг здійснюється виключно за рішенням адміністративного суду.

Зазначені санкції за своїм змістом відносяться до адміністративно-припинювальних, відтак можна казати про застосування заходів адміністративного припинення за рішенням суду. Для цього у КАСУ була введена 183⁶, яка спеціально визначає особливості провадження у справах у справах щодо підтвердження обґрунтованості вжиття суб'єктами владних повноважень заходів реагування під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Відповідно до цієї статті, провадження у справах щодо підтвердження обґрунтованості вжиття суб'єктами владних повноважень заходів реагування на виявлені під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності порушення вимог законодавства у разі, якщо необхідність такого підтвердження передбачена законом, здійснюється

на підставі адміністративного позову суб'єкта владних повноважень, яким ужито відповідних заходів реагування.

Адміністративний позов подається суб'єктом владних повноважень до окружного адміністративного суду не пізніше наступного дня з дня видання (прийняття) відповідного розпорядчого документа про вжиття заходів реагування, обґрунтованість яких підлягає підтвердженню судом.

Позовна заява має відповідати вимогам, установленим статтею 106 цього Кодексу. У разі якщо порушення, яке стало підставою для вжиття заходів реагування, було виявлено відповідним суб'єктом владних повноважень під час проведення перевірки, до позовної заяви додаються копії документів, що підтверджують дотримання процедури проведення цієї перевірки. У разі невідповідності поданої заяви вимогам частини третьої цієї статті суд у день подання позовної заяви повідомляє позивача про таку невідповідність та встановлює строк не більше двох днів для усунення недоліків. Якщо позивач усунув недоліки в установлений судом строк, позовна заява вважається поданою в день, коли зазначені недоліки було усунуто.

Питання про відкриття провадження в адміністративній справі суд вирішує не пізніше наступного дня з дня надходження позовної заяви. Копії ухвали про відкриття провадження невідкладно надсилаються позивачу та особі, прав, свобод, інтересів чи обов'язків якої стосується адміністративний позов. В ухвалі про відкриття провадження суд може зобов'язати позивача вжити заходів для своєчасного та належного повідомлення особі, прав, свобод, інтересів чи обов'язків якої стосується адміністративний позов, про час і місце розгляду справи з наданням у судовому засіданні доказів про таке повідомлення.

У разі постановлення ухвали про відкриття провадження у справі суд у п'ятиденний строк ухвалює постанову по суті заявлених вимог.

У постанові суду зазначаються:

- 1) день, час та місце її ухвалення;

2) найменування адміністративного суду, прізвище та ініціали судді, який ухвалив постанову;

3) найменування суб'єкта владних повноважень, який звернувся з адміністративним позовом, ім'я (найменування) особи, прав, свобод, інтересів чи обов'язків якої стосується адміністративний позов;

4) зміст вимог адміністративного позову;

5) положення закону, якими керувався суд і на підставі яких ухвалено постанову;

6) висновок суду про повне або часткове задоволення чи відмову в задоволенні вимог адміністративного позову з посиланням на досліджені судом докази;

7) висновок суду про розподіл судових витрат;

8) строк набрання постановою законної сили та порядок її оскарження.

Постанова адміністративного суду ухвалюється, проголошується та видається або надсилається в день її ухвалення згідно з правилами, передбаченими статтями 160, 167 цього Кодексу, без права суду відкласти складення постанови в повному обсязі.

У разі, якщо під час судового розгляду буде встановлено, що обставини, які стали підставою для вжиття заходів реагування, обґрунтованість яких потребує підтвердження судом, перестали існувати або усунуті, суд ухвалює постанову про відсутність підстав для вжиття відповідним суб'єктом владних повноважень заходів реагування.

Апеляційні скарги на судові рішення суду першої інстанції подаються протягом трьох днів з дня їх ухвалення. Апеляційні скарги розглядаються апеляційним судом у строк не більше трьох днів з дня відкриття апеляційного провадження. Судове рішення апеляційної інстанції є остаточним і оскарженню не підлягає.

У наведеному прикладі йшлося про застосування у судовому порядку адміністративно-припинювальних санкцій. В той самий час у чинному законодавстві є приклади, хоча й нечисленні, застосування в судовому

порядку до юридичних осіб санкцій, які є мірами юридичної відповідальності

Так, наприклад, частиною другою статті 14 Закону України «Про державні лотереї в Україні», встановлено, що до суб'єктів, які організовують або проводять на території України ігри, що відповідають визначенню лотереї, крім випадків, якщо така гра проводиться особою, яка одержала статус оператора державних лотерей, застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу у розмірі шістнадцяти тисяч мінімальних заробітних плат з конфіскацією грального обладнання, а прибуток (дохід) від проведення такої гри підлягає перерахуванню до Державного бюджету України. Застосування санкцій, зазначених в абзаці першому частини другої цієї статті, здійснюється за рішенням суду, ухваленим за позовом органів міліції та/або органів доходів і зборів.

Аналогічним чином, статтею 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» передбачено, що до суб'єктів господарювання, які організують і проводять на території України азартні ігри, застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу у розмірі вісім тисяч мінімальних заробітних плат з конфіскацією грального обладнання, а прибуток (дохід) від проведення такої азартної гри підлягає перерахуванню до Державного бюджету України. Застосування фінансових санкцій, зазначених у частині першій цієї статті, здійснюється за рішенням суду, ухваленим за позовом органів міліції (на теперішній час поліції – *прим. авт.*) та/або органів доходів і зборів.

Той факт, що застосування вищезгаданих санкцій здійснюється судом за позовом органів міліції (на сьогодні вже поліції – *прим. авт.*) та/або органів доходів і зборів, свідчить про те, що тут мова йде про діяльність саме адміністративних судів. Відповідно до п. 8 статті 3 КАСУ, позивачем в адміністративному судочинстві може бути не тільки особа, на захист прав, свобод та інтересів якої подано адміністративний позов до адміністративного суду, але й також суб'єкт владних повноважень, на

виконання повноважень якого подана позовна заява до адміністративного суду.

Факт того, що органи міліції та органи доходів та зборів є суб'єктами владних повноважень не викликає сумніву і не потребує доказування. У свою чергу, згідно зі статтею 17 КАСУ, юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку з здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України.

Слід також зазначити, що Вищий адміністративний суд України однозначно вирішив питання підсудності згаданих справ. Згідно з Листом Вищого адміністративного суду від 28.09.2009 р. № 1270/13/13-09, справи за позовами органів державної податкової служби про застосування фінансових санкцій, пов'язаних із заборонаю організації і проведення азартних ігор на території України, належать до юрисдикції адміністративних судів України. Також у цьому листі зазначається, що Кодекс адміністративного судочинства України не передбачає особливостей щодо розгляду справ за позовами органів державної податкової служби про застосування санкцій, пов'язаних із заборонаю організації і проведення азартних ігор на території України. За таких обставин, вказані спори розглядаються у загальному порядку.

Вимоги до судового рішення, яке може бути ухвалене за результатами розгляду справ, пов'язаних із заборонаю організації та проведення азартних ігор на території України, встановлені, зокрема, главою 5 КАСУ щодо рішень адміністративного суду першої інстанції та статтею 205 цього Кодексу щодо судових рішень апеляційної інстанції.

Повноваження адміністративного суду при вирішенні по суті зазначеної категорії справ визначені статтею 162 КАСУ з урахуванням

приписів статті 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Зокрема, згідно з пунктом 4 частини другої статті 162 цього Кодексу, адміністративний суд у разі задоволення адміністративного позову може прийняти рішення про стягнення коштів з відповідача. У розглядуваному випадку суд може стягнути до Державного бюджету України із суб'єкта господарювання, який порушив заборону щодо організації та проведення азартних ігор на території України, суму штрафу або прибуток (дохід) від проведення азартної гри, як це передбачено статтею 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні».

Крім того, на підставі частини другої цієї статті суд також приймає рішення про конфіскацію грального обладнання, використаного під час вчинення правопорушення у вигляді проведення азартної гри, яка стала підставою для застосування штрафу до суб'єкта господарювання. При цьому судам слід урахувати, що за змістом частини першої статті 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні», санкція у вигляді конфіскації грального обладнання є обов'язковим додатковим покаранням, яке застосовується в усіх випадках поряд із штрафом за порушення суб'єктом господарювання заборони на організацію та проведення азартних ігор.

Окремі дослідники звертають увагу на той факт, що іноді процедури застосування санкцій в адміністративному порядку містять елементи, властиві для судового провадження. На такі особливості процедури розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції звертає увагу С. М. Мельник [105, с. 16–18]. Зокрема, він зазначає, що особливість процесуальної конструкції юридичної відповідальності за Законом України «Про захист економічної конкуренції» полягає в тому, що склад суб'єктів провадження у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції сформовано за принципами судочинства. Крім органів Антимонопольного комітету України, які власне здійснюють розгляд справи, статтею 39 Закону України

«Про захист економічної конкуренції» визначено осіб, які беруть участь у справі. Зокрема, особами, які беруть участь у справі, визнаються сторони, треті особи, їх представники.

Сторонами у справі є відповідач і заявник (у разі, якщо справу розпочато за відповідною заявою). Заявником є особа, яка подала заяву, подання про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Відповідачем є особа, щодо якої здійснюється розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Третьою особою є особа, залучена до участі у справі у зв'язку з тим, що рішення може суттєво зачепити її права та інтереси, охоронювані цим Законом. Про визнання третьою особою органами Антимонопольного комітету України приймається розпорядження, про що повідомляються особи, які беруть участь у справі.

Цікавим моментом тут є те, що особа, яка вчинила порушення законодавства про захист економічної конкуренції, у даному процесі носить назву «відповідач». Більш того, як і у цивільному чи господарському судочинстві, існує інститут заміни неналежного відповідача, оскільки частиною третьою статті 39 визначено, що, встановивши, що як відповідач до участі у справі повинна бути залучена інша особа, органами Антимонопольного комітету України приймається розпорядження про заміну відповідача або про залучення до участі у справі співвідповідачів, про що повідомляються особи, які беруть участь у справі.

Крім того, аналогічними із судочинством є права і обов'язки осіб, які беруть участь у справі. Відповідно до статті 40 згаданого закону, особи, які беруть (брали) участь у справі, мають право:

ознайомлюватися з матеріалами справи (крім інформації з обмеженим доступом, а також інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які беруть (брали) участь у справі, або перешкодити подальшому розгляду справи);

наводити докази, подавати клопотання, усні й письмові пояснення (заперечення), пропозиції щодо питань, які виносяться на експертизу;

одержувати копії рішень у справі (витяги з них, крім інформації з обмеженим доступом, а також інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які брали участь у справі);

оскаржувати рішення в порядку, визначеному законом.

Крім того, статтею 44 встановлено аналогічні судовим повноваження органів Антимонопольного комітету України стосовно вилучення доказів та накладення арешту. Відповідно до цієї статті, вилучення письмових та речових доказів, зокрема документів, предметів чи інших носіїв інформації, що можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проводиться на підставі розпорядження державного уповноваженого Антимонопольного комітету України чи голови територіального відділення особисто або уповноваженими ними працівниками Антимонопольного комітету України, його територіального відділення у випадках, якщо:

докази не було надано і є достатні підстави вважати, що документи, предмети чи інші носії інформації, які можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі, знаходяться у певному місці;

існує загроза, що відповідні документи, предмети чи інші носії інформації можуть бути знищені.

У разі, якщо вилучити докази немає можливості, державний уповноважений, голова територіального відділення Антимонопольного комітету України чи уповноважені ними працівники Антимонопольного комітету України, його територіального відділення накладають арешт на предмети, документи, інші носії інформації, що можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі.

Вилучення чи накладення арешту на майно, предмети, документи, інші носії інформації проводиться у робочий час незалежно від їх місцезнаходження, в тому числі в службових приміщеннях та транспортних

засобах, що належать суб'єкту господарювання, на робочих місцях працівників на підставі розпорядження державного уповноваженого чи голови територіального відділення Антимонопольного комітету України; у місцях проживання та інших володіннях осіб – на підставі рішення господарського суду.

Ще однією особливістю процесуальної конструкції юридичної відповідальності за Законом України «Про захист економічної конкуренції», на думку С. М. Мельника, є те, що у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи наділені повноваженнями, аналогічними повноваженням суду при забезпеченні позовів в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, чого не зустрічається в адміністративних провадженнях щодо притягнення до юридичної відповідальності. Так, відповідно до статті 47 Закону України «Про захист економічної конкуренції», у процесі розгляду справи органи Антимонопольного комітету України за поданою суб'єктом господарювання заявою про вжиття заходів для відвернення негативних та непоправних наслідків для суб'єктів господарювання внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції можуть прийняти попереднє рішення про:

заборону особі (відповідачу), в діях якої вбачаються ознаки порушення, вчиняти певні дії, в тому числі про блокування цінних паперів;

обов'язкове вчинення певних дій, якщо невідкладне вчинення цих дій є необхідним виходячи із законних прав та інтересів інших осіб.

Зі змісту цієї статті випливає, що сам по собі розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції не є у чистому вигляді процесуальною конструкцією юридичної відповідальності. Якщо у всіх інших розглянутих випадках процедури розгляду і вирішення справ мали тільки одне призначення: визначення міри відповідальності, то в даному випадку вирішуються різні задачі, а саме застосування заходів

припинення, надання рекомендацій, прийняття рішень, що змінюють правовий статус суб'єкта на ринку тощо [105, с. 16–18].

Таким чином, розглянута процесуальна конструкція в залежності від складу учасників справи може набувати рис або адміністративного провадження, якщо справа розглядається за ініціативою органів Антимонопольного комітету України, або судового провадження, якщо справа розглядається зі ініціативою інших суб'єктів.

Висновки до розділу 3

1. Принципи застосування санкцій – це нормативно визначені керівні, основоположні ідеї, дотримання яких є передумовою досягнення мети та забезпечення ефективності застосування санкцій.

2. Принцип реалізовуваності санкцій в адміністративному праві полягає у тому, що нормативна конструкція процедури застосування санкцій має забезпечувати їх практичну реалізацію.

3. Практично усі санкції в адміністративному праві забезпечені механізмами їх реалізації. Ці механізми обумовлюються змістом санкцій і можуть мати різний ступінь складності. Аналіз нормативно-правових актів, якими регламентується застосування різноманітних санкцій, дає можливість в залежності від характеристик механізму їх реалізації виділити:

- санкції автоматичної реалізовуваності;
- санкції примусової реалізовуваності;
- санкції забезпечуваної реалізовуваності.

4. Санкціями автоматичної реалізовуваності можна вважати такі, реалізація яких не потребує вчинення додаткових дій ані з боку суб'єкта, який їх застосовує, ані з боку суб'єкта, до якого вони застосовуються. Прикладами таких санкцій є адміністративні стягнення у вигляді

попередження, або дисциплінарні стягнення у вигляді догани, суворої догани, попередження про неповну службову відповідність тощо.

5. Санкціями примусової реалізовуваності можна вважати такі, для реалізації яких уповноважений орган має обов'язково вчинити низку примусових дій щодо виконання такої санкції. Прикладами таких санкцій є адміністративний арешт, оплатне вилучення предметів, конфіскація, арешт з утриманням на гауптвахті, позбавлення спеціального права тощо.

6. Санкціями забезпечуваної реалізовуваності можна вважати такі, реалізація яких можлива у порядку добровільного виконання особою, до якої вони застосовані, а за відсутності добровільного виконання – реалізація яких здійснюється у примусовому порядку уповноваженим державним органом. Прикладами таких санкцій є штрафи та інші фінансові санкції.

7. У більшості випадків реалізація санкцій припинювального характеру забезпечується санкціями каральними, тобто заходами адміністративної відповідальності. У чинному КУпАП міститься 29 статей, які передбачають адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за ухилення або невиконання вимог уповноважених органів щодо усунення відповідних правопорушень.

8. Принцип адекватності санкцій полягає у відповідності характеру та розміру санкцій меті їх застосування, а також досягнення цієї мети із найменшими витратами.

9. Хоча принцип адекватності (пропорційності) є принципом правозастосування, можливості його реалізації мають бути закладені й у самих санкціях. З цієї точки зору можна виділити санкції абсолютної адекватності і санкції відносної адекватності.

10. Санкціями абсолютної адекватності можна вважати такі, які передбачають реакцію на правопорушення у такому вигляді, який є повною протилежністю самому порушенню. Такими санкціями є усі санкції припинювального та компенсаційного характеру. Наприклад, відшкодування шкоди в адміністративному порядку є адекватним нанесеній

шкоді. Якщо правопорушення полягає в експлуатації несправних машин чи механізмів, то припинювальна санкція полягає у забороні експлуатації таких машин і механізмів тощо. Якщо посадова особа вчинює діяння, яке є несумісним з її статусом, до неї може бути застосована санкція у вигляді звільнення із займаної посади.

Санкціями абсолютної адекватності можна вважати також конфіскацію чи оплатне вилучення предметів, що стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, оскільки конфіскація чи вилучення таких предметів позбавляє правопорушника можливості використати їх для вчинення інших правопорушень. Так само санкцією абсолютної адекватності є позбавлення спеціального права, наданого громадянину. Наприклад, позбавлення права керування транспортним засобом особи, яка вчиняє порушення, пов'язані як раз із керуванням таких транспортним засобом, абсолютно досягає своєї мети.

11. Санкціями відносної адекватності слід вважати такі, які або мають кількісний вимір і межі розміру, або за своїм змістом не пов'язані із характеристиками вчинюваного правопорушення. Такими, зокрема, є штрафи та інші фінансові санкції, адміністративний арешт, догана тощо.

12. Використаний вище критерій класифікації санкцій в адміністративному праві дає можливість виділити також санкції дискретні та санкції функціональні. Дискретні санкції – це санкції, які не мають кількісних характеристик і зміст яких полягає в однозначному впливі, який визначається рівністю протидії вчиненому порушенню чи його складовій. Функціональні санкції – це санкції, що мають кількісний вимір, значення якого залежить від характеристик елементів складу правопорушення, яке є підставою застосування таких санкцій. Термін «функціональний» в даному контексті використано, так би мовити, у його «математичному» значенні, де функція означає характер залежності одного параметру від іншого.

13. Нагальною потребою у правовому регулюванні застосування різноманітних адміністративних санкцій є нормативне закріплення

обов'язковості дотримання принципу адекватності (пропорційності) виду і розміру санкції характеру правопорушення, за вчинення якого такі санкції застосовуються, та меті їх застосування.

14. В адміністративному праві можна виділити наступні види проваджень щодо застосування адміністративних санкцій:

- 1) застосування санкцій в порядку адміністративного провадження;
- 2) застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративно-судового провадження.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративного провадження характеризується тим, що здійснюється воно в рамках адміністративно-правових відносин і суб'єктом, який здійснює застосування санкцій, є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування (їх посадові особи), або суб'єкти, яким делеговано відповідні повноваження.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративно-судового провадження характеризується тим, що рішення про застосування санкцій приймається або санкціонується чи погоджується адміністративним судом в порядку, передбаченому КАСУ.

15) Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративного провадження є домінуючим в адміністративному праві, але і в рамках цього провадження можна виділити певні його види, а саме провадження щодо застосування адміністративних санкцій одного виду, наприклад, які є виключно мірою юридичної відповідальності і провадження щодо застосування усього комплексу адміністративних санкцій, передбачених відповідним законом.

16) Провадження щодо застосування адміністративних санкцій, які є виключно мірою юридичної відповідальності, представлені також у декількох різновидах. У цьому сенсі варто виділити провадження щодо застосування санкцій – заходів адміністративної відповідальності та провадження щодо застосування санкцій – заходів дисциплінарної відповідальності.

17) Суттєвою ознакою провадження щодо застосування адміністративних стягнень до фізичних осіб є те, що таке провадження повністю здійснюється в межах діяльності уповноважених органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, а застосовуються ці стягнення до осіб, які не знаходяться у відносинах організаційного підпорядкування із суб'єктами, які застосовують їх. Ідентичні характерні ознаки притаманні і абсолютній більшості проваджень щодо застосування адміністративних санкцій – заходів юридичної відповідальності до юридичних осіб. Суттєва різниця тут полягає тільки у детальності правового регулювання відповідних процедур.

18) Більш прийнятним можна вважати такий підхід, який полягає у закріпленні на законодавчому рівні самих санкцій, підстав застосування санкцій, суб'єктів їх застосування, а на підзаконному – деталей провадження щодо застосування таких санкцій.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження санкцій в адміністративному праві України було зроблено наступні висновки:

1. Адміністративно-правова санкція – це передбачена законом міра реакції уповноваженого суб'єкта, яка спрямована на усунення причин та наслідків протиправного діяння, вчиненого суб'єктом – адресатом правової норми, полягає в усуненні наслідків протиправного діяння, його припиненні або покаранні правопорушника, і яка застосовується в адміністративному порядку. Відповідно можна виділити три функціональні види адміністративно-правових санкцій: компенсаційні, припинювальні і каральні.

2. Акти реалізації адміністративно-правових норм, забезпечених адміністративно-правовими санкціями представляють складний комплекс послідовних дій, який відрізняється залежно від змісту і характеру санкцій. Застосування санкцій карального характеру – найбільш складний процес, який отримав назву «юридична відповідальність». Застосування санкцій припинювального характеру отримало назву адміністративного припинення, а відповідні заходи – заходів адміністративного припинення. Компенсаційні санкції проявляються через різноманітні заходи, які дають можливість усунути негативні наслідки вчинення правопорушення.

3. Термінами, що містять словосполучення «адміністративно-деліктний» мають охоплюватись такі відносини, які стосуються реакції уповноважених державних органів на будь-які прояви протиправної поведінки будь-яких суб'єктів адміністративного права, а ця реакція має реалізовуватись в адміністративному порядку і бути спрямованою на покарання суб'єкта протиправного діяння, припинення такого діяння або компенсацію завданої ним шкоди. Адміністративний делікт – передбачене законом протиправне діяння, яке є підставою застосування до особи, що

його вчинила, адміністративно-правових санкцій. Адміністративно-деліктне провадження – урегульований нормами адміністративного права порядок застосування адміністративно-правових санкцій до осіб, що вчинили діяння, що має ознаки адміністративного делікту. Адміністративно-деліктне право – сукупність норм, яка регламентує підстави і порядок застосування адміністративно-правових санкцій до осіб, що вчинили діяння, що має ознаки адміністративного делікту.

З точки зору структури системи права адміністративні санкції можна розглядати у структурі адміністративно-деліктного права як окремий інститут.

4. В адміністративному праві можна виділити наступні санкції, які виступають як міра юридичної відповідальності: фінансові санкції, майнові санкції, організаційно-статусні санкції, морально-психологічні санкції.

5. До таких, що мають характер санкцій, слід віднести такі заходи адміністративного припинення, які мають тривалий у часі характер, а їх застосування здійснюється із дотриманням процесуальної форми та супроводжується прийняттям уповноваженим органом рішення про застосування таких заходів у документальній формі. Припинювальні санкції, у свою чергу, можна поділити на такі види: санкції-заборони; санкції-зобов'язання; санкції-обмеження.

6. Компенсаційні санкції в адміністративному праві представляють собою такі заходи впливу, які спрямовані на компенсацію завданої правопорушенням шкоди, застосовуються в адміністративному порядку після закінчення правопорушення і у кількісному вимірі є рівними зазначеній шкоді.

7. Правовідновлювальні санкції в адміністративному праві представляють собою такі заходи впливу, які застосовуються в адміністративному порядку після закінчення правопорушення і спрямовані на відновлення порушеного внаслідок протиправного діяння права або відновлення такого стану правопорядку, який існував до порушення.

8. Принцип реалізовуваності санкцій в адміністративному праві полягає у тому, що нормативна конструкція процедури застосування санкцій має забезпечувати їх практичну реалізацію. Аналіз нормативно-правових актів, якими регламентується застосування різноманітних санкцій, дає можливість залежно від характеристик механізму їх реалізації виділити: санкції автоматичної реалізовуваності, санкції примусової реалізовуваності, санкції забезпечуваної реалізовуваності.

Санкціями автоматичної реалізовуваності можна вважати такі, реалізація яких не потребує вчинення додаткових дій ані з боку суб'єкта, який їх застосовує, ані з боку суб'єкта, до якого вони застосовуються.

Санкціями примусової реалізовуваності можна вважати такі, для реалізації яких уповноважений орган має обов'язково вчинити низку примусових дій щодо їх виконання.

Санкціями забезпечуваної реалізовуваності можна вважати такі, реалізація яких можлива у порядку добровільного виконання особою, до якої вони застосовані, а за відсутності добровільного виконання реалізація яких здійснюється у примусовому порядку уповноваженим державним органом.

9. Принцип адекватності у застосуванні адміністративно-правових санкцій полягає у відповідності характеру та розміру санкцій меті їх застосування, а також досягнення цієї мети з найменшими витратами. Хоча принцип адекватності (пропорційності) є принципом правозастосування, можливості його реалізації мають бути закладені й у самих санкціях. З цієї точки зору можна виділити санкції абсолютної адекватності і санкції відносної адекватності.

Санкціями абсолютної адекватності можна вважати такі, що передбачають реакцію на правопорушення у такому вигляді, який є повною протилежністю самому порушенню. Такими санкціями є усі санкції припинювального та компенсаційного характеру. Санкціями абсолютної адекватності можна вважати також конфіскацію чи оплатне вилучення

предметів, що стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Так само санкцією абсолютної адекватності є позбавлення спеціального права, наданого громадянину.

Санкціями відносної адекватності слід вважати такі, які або мають кількісний вимір і межі розміру, або за своїм змістом не пов'язані із характеристиками вчинюваного правопорушення. Такими, зокрема, є штрафи та інші фінансові санкції, адміністративний арешт, догана тощо.

10. Нагальною потребою у правовому регулюванні застосування різноманітних адміністративних санкцій є нормативне закріплення обов'язковості дотримання принципу адекватності (пропорційності) виду і розміру санкції характеру правопорушення, за вчинення якого такі санкції застосовуються, та меті їх застосування.

11. В адміністративному праві можна виділити такі види проваджень щодо застосування адміністративних санкцій: застосування санкцій в порядку адміністративного провадження та застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративно-судового провадження.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративного провадження характеризується тим, що здійснюється воно в рамках адміністративно-правових відносин, і суб'єктом, який здійснює застосування санкцій, є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування (їх посадові особи) або суб'єкти, яким делеговано відповідні повноваження.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративно-судового провадження характеризується тим, що рішення про застосування санкцій приймається або санкціонується чи погоджується адміністративним судом в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України.

Застосування адміністративних санкцій в порядку адміністративного провадження є домінуючим в адміністративному праві, але і в рамках цього провадження можна виділити певні його види, а саме провадження щодо

застосування адміністративних санкцій одного виду, наприклад, які є виключно мірою юридичної відповідальності, і провадження щодо застосування всього комплексу адміністративних санкцій, передбачених відповідним законом.

Провадження щодо застосування адміністративних санкцій, які є виключно мірою юридичної відповідальності, представлені також у декількох різновидах. У цьому сенсі варто виділити провадження щодо застосування санкцій – заходів адміністративної відповідальності та провадження щодо застосування санкцій – заходів дисциплінарної відповідальності.

12. Суттєвою ознакою провадження щодо застосування адміністративних стягнень до фізичних осіб є те, що таке провадження повністю здійснюється в межах діяльності уповноважених органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, а застосовуються ці стягнення до осіб, які не знаходяться у відносинах організаційного підпорядкування із суб'єктами, які їх застосовують. Такі самі характерні ознаки притаманні і абсолютній більшості проваджень щодо застосування адміністративних санкцій – заходів юридичної відповідальності до юридичних осіб. Суттєва різниця тут полягає тільки у детальності правового регулювання відповідних процедур. Більш прийнятним можна вважати такий підхід, який полягає у закріпленні на законодавчому рівні самих санкцій, підстав застосування санкцій, суб'єктів їх застосування, а на підзаконному – особливостей провадження щодо застосування таких санкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2-х т. / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова). – Київ : Юрид. думка, 2004 . – Т. 1. Загальна частина. – 2004. – 584 с.
2. Адміністративне право України. Підручник / [С. В. Ківалов, В. Б. Авер'янов, Є. В. Додін, І. М. Пахомов та ін.] ; за ред. С. В. Ківалова. – Одеса : «Юридична література», 2003. – 896 с.
3. Административное право Украины : учеб. [для студентов высш. учеб. заведений юрид. спец.] / [Ю. П. Битяк, В. В. Богуцкий, В. Н. Гаращук и др.]; под ред. Ю. П. Битяка. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Право, 2003. – 576 с.
4. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Харків : Право, 2010. – 624 с.
5. Адміністративне право України : навч. пос. / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. – Київ : Істина, 2007. – 216 с.
6. Адміністративне право України: підручник / Т. О. Коломоєць, Ю. В. Пирожкова, Н. О. Армаш, Р. В. Сінельнік, П. С. Лютіков, Р. О. Кукуруз. – Київ : Істина, 2009. – 475 с.
7. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / Центр політико-прав. реформ; авт.-упоряд. О. А. Банчук. – Київ : Кн. для бізнесу, 2007. – 912 с.
8. Багаденко І. П. Заходи адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. П. Багаденко; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – Київ, 2011. – 19 с.
9. Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч.-метод. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Львів : Вид-во ЛьвДУВС, 2008. – 320 с.

10. Бандурка О. М. Адміністративний процес: Підр. для вищих навч. закладів / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – Київ : Літера ЛТД, 2002. – 287 с.
11. Бахрах Д. Н. Административное принуждение в СССР, его виды и основные тенденции развития: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва, 1972. – 39 с.
12. Бахрах Д. Н. Административное право: учебник. Общая часть / Д. Н. Бахрах. – Москва : БЕК, 1993. – 724 с.
13. Бахрах Д. Н. Производство по делам об административных правонарушениях: (Пособие для слушателей народных университетов) / Д. Н. Бахрах, Э. Н. Ренов. – Москва : Знание, 1989. – 96 с.
14. Большой словарь иностранных слов / [Сост.: А. Ю. Москвин]. – Москва : Центрполиграф, 2005. – 816 с.
15. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність в СРСР. – Львів: Вища школа, 1975. – 176 с.
16. Бородин І. Л. Адміністративно-юрисдикційний процес: Монографія / Бородин І. Л. – Київ : Алеута, 2007. – 184 с.
17. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
18. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : ТОВ «Юридична думка», 2007. – 992 с.
19. Веремеенко И. И. Административно-правовые санкции. – Москва : Юрид. Лит., 1975. – 192 с.
20. Веремеенко И. И. О классификации мер административного принуждения / Вестник МГУ. Серия XII. – 1978. – № 5.
21. Викторов Б. А. Социалистическая законность – основа деятельности органов внутренних дел / Б. А. Викторов. – Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1975. – 124 с.
22. Воронова Л. К. Финансовое право. Учебное пособие / Л. Воронова, Н. Кучерявенко. – Харьков : Легас, 2003. – 231 с.

23. Гаврилюк Р. Лишение специального права как вид административного взыскания в Украине: реалии и перспективы реформирования / Гаврилюк Р // *Legea si viata*. – 2015. – № 3. – С. 37–40.

24. Гаврилюк Р. В. Особливості позбавлення права керування транспортними засобами як вид адміністративного стягнення / Р. В. Гаврилюк // *Наук. вісн. Дніпр. держ. ун-ту внутр. справ*. – 2014. – № 2. – С. 137–143.

25. Галаган И. А. Административная ответственность в СССР. Государственное и материальноправовое исследование / Воронеж : Изд-во ВГУ, 1970. – 252 с.

26. Гнатюк С. С. Провадження адміністративно-деліктного процесу: питання систематизації / С. С. Гнатюк // *Наук. вісн. Львів. юрид. ін-ту. Серія юрид.* – 2005. – Вип. 3. – С. 137–147.

27. Гнатюк С. С. Виділення інституту адміністративно-деліктного процесу – основа дослідження стадій провадження в справах про адміністративні правопорушення / С. С. Гнатюк // *Митна справа*. – 2005. – № 2. – С. 64–70.

28. Гнатюк С. С. Провадження в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури: монографія / С. С. Гнатюк // Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 156 с.

29. Голосніченко І. П. Адміністративний процес: навчальний посібник / І. П. Голосніченко, М. Ф. Стахурський. – Київ : ГАН, 2003. – 256 с.

30. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність: Навч.-метод. посібник / С. Т. Гончарук // Національний авіаційний університет. – Київ : НАУ, 2005. – 118 с.

31. Гончарук С. Т. Адміністративні стягнення в системі заходів адміністративного примусу та проблеми їх удосконалення / С. Т. Гончарук // *Бюл. Мін-ва юстиції України*. – 2006. – № 6 (56). – С. 35–45.

32. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх,

батьків або осіб, які їх замінюють: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О. В. Горбач; Київський нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2006. – 16 с.

33. Гуржій Т. Логіко-філософські категорії і класифікація об'єктів адміністративного делікту / Т. Гуржій // Право України. – 2003. – № 1. – С. 13–17.

34. Гуржій Т. Предмет адміністративного делікту / Т. Гуржій // Право України. – 2006. – № 7. – С. 25–27.

35. Дедов Д. И. Методология регулирования предпринимательских отношений с позиции принципа соразмерности / Д. И. Дедов // Теоретикометодологические проблемы права; под общ. ред. М. Н. Марченко. – Вып. 2. – Москва : Зерцало-М, 2007. – С. 359–390.

36. Демократичні засади державного управління та адміністративне право: монографія / [кол. авт. : Шемшученко Ю. С., Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф., Кресіна І. О., Нагребельний В. П. та ін.]; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Юрид. думка, 2010. – 496 с.

37. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : затв. Законом України від 22.02.2006 р. № 3460-IV // Відом. Верх. Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.

38. Дисциплінарний статут Збройних сил України : затв. Законом України від 24.03.1999 р. № 551-XIV // Відом. Верх. Ради України. – 1999. – № 22/23. – Ст. 197.

39. Дисциплінарний статут служби цивільного захисту : затв. Законом України від 05.03.2009 р. № 1068-VI // Відом. Верх. Ради України. – 2009. – № 29. – Ст. 398.

40. Еропкин М. И. О классификации мер административного принуждения / М. И. Еропкин // Вопросы советского административного права на современном этапе. – Москва : Госюриздат, 1963. – С. 60–68.

41. Забарний Г. Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник / Забарний Г. Г., Калюжний Р. А., Шкарупа В. К. – Київ : Вид. Паливода А. В., 2003. – 212 с.
42. Дуравкін П. М. Забезпечення виконання податкового обов'язку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / П. М. Дуравкін; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2010. – 18 с.
43. Зуб И. О. О правовой природе финансовых санкций / И. О. Зуб // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 3. – С. 7–10.
44. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність у сучасній Україні: теретичне дослідження: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07 / А. Й. Іванський; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2009. – 42 с.
45. Кагановська Т. Є. Інститут державної служби в системі адміністративного права України / Т. Є. Кагановська // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 42–51.
46. Кагановська Т. Є. Пріоритети реформування інформаційних відносин у сфері державної служби в світлі активізації європейської інтеграції України / Т. Є. Кагановська // Вісник національної академії прокуратури України. – 2015. – № 2 (40). – С. 44–50.
47. Капшученко І. О. Потерпілий в адміністративно-деліктному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. О. Капшученко. – Ірпінь, Нац. ун-т держ. податк. служби України. – 2011. – 173 с.
48. Кельзен Г. Чисте правознавство: 3 дод.: Проблема справедливості / Ганс Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. – Київ : Юніверс, 2004. – 496 с.
49. Кишинський А. В. Процесуальні засади перегляду постанов по справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А. В. Кишинський; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – 220 с.

50. Кізіма Н. В. Економічні санкції, передбачені законодавством України, та їх родова належність // Право України. – 2002. – № 6. – С. 132–136.
51. Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение / Л. В. Коваль. – Київ : «Вища школа», 1979. – 231 с.
52. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // Від. Верх. Ради УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.
53. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI // Від. Верх. Ради України. – 2013. – № 34/35. – Ст. 458.
54. Козырева Т. И. Административное принуждение и его виды / Т. И. Козырева. – Москва : Юрид. лит., 1975. – 189 с.
55. Коломоєць Т. О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення: монографія / Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя: Верже, 2000. – 241 с.
56. Коломоєць Т. О., Кукурудз Р. О. Апеляція в адміністративно-деліктному процесі: питання теорії та практики: монографія / Т. О. Коломоєць, Р. О. Кукурудз. – Запоріжжя: Запор. нац. ун-т, 2010. – 254 с.
57. Коломоєць Т. О. Феномен попередження як виду адміністративного стягнення: монографія / Т. О. Коломоєць, Ю. Х. Куразов. – Запоріжжя : Запор. нац. ун-т, 2013. – 200 с.
58. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у законодавстві України : деякі недоліки закріплення та можливі шляхи усунення / Т. О. Коломоєць // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 62–66.
59. Коломоєць Т. О. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу / Т. О. Коломоєць // Право України. – 2003. – № 2. – С. 105–110.

60. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у сфері підприємницької діяльності в Україні: сучасний теоретичний погляд / Т. О. Коломоєць // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 9. – С. 74–77.
61. Коломоєць Т. О. Система адміністративних стягнень за законодавством про адміністративні правопорушення України / Т. О. Коломоєць // Право України. – 2002. – № 2. – С. 31–33.
62. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктне право у юридично-галузевій парадигмі // Право України. – 2002. – № 4. – С. 17–21.
63. Колпаков В. К. Методологія адміністративно-деліктного права / В. К. Колпаков // Наук. вісн. Юрид. академії МВС : 36. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2004. – № 3 (17). – С. 247–254.
64. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: Монографія / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
65. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктна законотворчість: поняття і функції / В. К. Колпаков // Право України. – 2002. – № 6. – С. 25–31.
66. Колпаков В. К. Адміністративна реформа і деліктне законодавство / В. К. Колпаков // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України : Наук.-теор. журнал. – 2004. – № 4. – С. 40–50.
67. Колпаков В. Онтолого-гносеологічний вимір ознак адміністративного делікту / В. Колпаков // Право України. – 2004. – № 10. – С. 30–34.
68. Колпаков В. Структура адміністративно-деліктного процесу / В. Колпаков // Юридична Україна. – 2005. – № 4. – С. 23–30.
69. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
70. Комзюк А. Т. Проблеми систематизації і класифікації заходів адміністративного примусу, що застосовуються міліцією / А. Т. Комзюк //

Вісн. юрид. ін-ту. – 1999. – № 2. – С. 63–68.

71. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / А. Т. Комзюк; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2002. – 32 с.

72. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: монографія / За заг. ред. проф. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

73. Конституція України // Від. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

74. Круглов В. А. Административно-деликтное право / В. А. Круглов. – Минск : Амалфея, 2006. – 387 с.

75. Круглов В. А. Административно-деликтное право и процесс: теория и практика: монография / В. А. Круглов. – Минск : Изд-во МИУ, 2006. – 340 с.

76. Круглов В. А. Административно-деликтный процесс: учебное пособие / В. А. Круглов, Л. Л. Попов. – Москва : Изд-во деловой и учебной литературы, 2005. – 336 с.

77. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія / Кузьменко О. В. – Київ : Атіка, 2005. – 352 с.

78. Куразов Ю. Х. Попередження як вид адміністративного стягнення у вітчизняному законодавстві: генеза та пріоритети закріплення [Електронний ресурс] / Ю. Х. Куразов // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 543–548. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12kjxtpz.pdf>

79. Курс адміністративного права України: підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко [та ін.] ; за ред. В. В. Коваленко. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.

80. Лазарев В. В. Теория государства и права: учебник для вузов. – 2-е изд., испр. и доп. / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – Москва : Спарк, 2000. – 511 с.
81. Лейленд Пітер Кримінальне право: Злочин, покарання, судочинство (Англійський підхід) / Лейленд Пітер. – Київ : Основи, 1996. – 207 с.
82. Лейст О. Э. Санкции в советском праве / О. Э. Лейст. – Москва : Госюриздат., 1962. – 238 с.
83. Лейст О. Э. Санкции по советскому праву (теоретические проблемы) / О. Э. Лейст. – Москва : Изд-во МГУ, 1981. – 240 с.
84. Лівар Ю. О. Процессуальные основы исполнения постановлений о наложении административных взысканий имущественного характера / Ю. О. Лівар // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata». – 2015. – № 6/3. – С. 71–74.
85. Лівар Ю. О. Провадження по виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень : дис. ... канд. юр. наук, 12.00.07 / Ю. О. Лівар. – Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 207 с.
86. Лівар Ю. О. Заміна адміністративних стягнень у провадженні по виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень / Ю. О. Лівар // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 110–113.
87. Лівар Ю. О. Провадження по виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07 / Ю. О. Лівар. – Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 18 с.
88. Логачов І. В. До питання щодо системи адміністративно-деліктного права / І. В. Логачов. – Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту. – 2014. – Вип. 29. – Ч. 2. – Т 1. – С.69–72.

89. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання: Монографія / Лук'янець Д. М. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.
90. Лук'янець Д. Проблеми застосування конфіскації як адміністративного стягнення / Д. Лук'янець // Право України. – № 2. – 2006. – С. 110–112.
91. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – Москва : Норма, 2003. – 240 с.
92. Луць Л. А. Загальна теорія держави і права: Навч.-мет. пос. (за кредитно-модульною системою) / Л. А. Луць. – Київ : Атіка, 2008. – 412 с.
93. Ляхович У. Адміністративна відповідальність: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / У. Ляхович. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарп. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2010. – 170 с.
94. Майданик Р. Принцип пропорційності (співрозмірності) в цивільному праві України: поняття, межі, умови застосування / Р. Майданик // Юридична Україна. – 2009. – № 11. – С. 47–55.
95. Максимов И. В. Система административных наказаний: понятие и признаки / И. В. Максимов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 18–27.
96. Марченко М. Н. Теория государства и права. Уч.-мет. пос. / М. Н. Марченко. – Москва : Зерцало, 2001. – 640 с.
97. Миронюк Р. В. Правовий статус суб'єктів адміністративно-деліктної юрисдикції: напрямки удосконалення / Р. В. Миронюк // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ: зб. наук. праць. – 2012. – № 1(56). – С. 227–234.
98. Миронюк Р. В. Система суб'єктів адміністративно-деліктного процесу / Р. В. Миронюк // Право і суспільство. – 2011. – № 6. – С. 107–112.
99. Миронюк Р. В. Адміністративно-деліктний процес: наукові підходи щодо визначення поняття та змісту / Р. В. Миронюк // Вісн. Запор. нац. ун-ту. – 2012. – № 1 (1) – С. 226–230.

100. Миронюк Р. В. Прокурор как участник административно-деликтного процесса / Р. В. Миронюк // Закон и жизнь. – № 10/2. – 2013. – С. 156–159.

101. Миронюк Р. В. Підстави та форми участі захисника в адміністративно-деліктному процесі / Р. В. Миронюк // Вісн. Вищ. адмін. суду України. – № 1. – 2014. – С. 34–40.

102. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Від. Верх. Ради України. – 2012. – № 44–48. – Ст. 552.

103. Мелешко Н. П. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательная и правоприменительная практика) / Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. – Москва : Издательство «Юрлитинформ», 2003. – 304 с.

104. Мельник С. М. Типологія юридичної відповідальності за адміністративним правом України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / С. М. Мельник. – Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 19 с.

105. Мельник С. М. Особливості процесуальної конструкції відповідальності за законодавством про захист економічної конкуренції / С. М. Мельник // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 трав. 2015 р. – Київ : Центр прав. наук. дослід., 2015. – Ч. 2. – С. 16–18.

106. Морозова Л. А. Теория государства и права: Учебник / Л. А. Морозова. – Москва : Юристъ, 2002. – 414 с.

107. Наумов В. Л. «Економічні санкції» щодо юридичних осіб як об'єктива необхідність зміцнення державного регулювання економікою / В. Л. Наумов // Правова держава : Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2002. – Вип. 13. – С. 261–269.

108. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: учебник для вузов / В. С. Нерсисянц. – Москва : Норма. – 2002. – 552 с.

109. Нікітіна А. П. Примусове скасування державної реєстрації юридичної особи за поданням органу виконавчої влади як засіб адміністративної відповідальності / А. П. Нікітіна // Scientific Journal «ScienceRise» : Юрид. науки. – № 2 (2). – 2014. – С. 143–147.

110. Олефіренко Н. А. Особливості змісту правового статусу учасників адміністративно-деліктного процесу / Н. А. Олефіренко // Наук. вісн. Дніп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 4 (40). – С. 155–163.

111. Орехов В. Ю. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. Ю. Орехов; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 22 с.

112. Орлюк О. П. Фінансове право : навч. посіб. / О. П. Орлюк. – Київ: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.

113. Піскун І. І. Виправні роботи в системі адміністративних заходів, що застосовуються за правопорушення / І. І. Піскун // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь, 2005. – Спец. вип.: у 2 ч. – Ч. 2. – 228 с.

114. Погребняк С. П. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми / С. П. Погребняк // Вісн. Акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2006. – № 1 (44). – С. 27–36.

115. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): Монографія / Погребняк С. П. – Харків : Право. – 240 с.

116. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Від. Верх. Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

117. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства: Постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012 № 346 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 72. – С. 21. – Ст. 2906.

118. Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок : затв. постановою Правління Нац. банку України від 17.07.2001 р. № 276 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 34. – Ст. 1602.

119. Попов Л. Л. Классификация мер административного принуждения / Л. Л. Попов, А. П. Шергин // Известия вузов. Правоведение. – 1970. – № 5. – С. 40–49.

120. Порядок проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2000 р. № 950 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 24. – Ст. 1004.

121. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI // Від. Верх. Ради України. – 2012. – № 50. – Ст. 564.

122. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20.02.2003 р. № 549-IV // Від. Верх. Ради України. – 2003. – № 23. – Ст. 148.

123. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. № 330-XIV // Від. Верх. Ради України. – 1999. – № 9. – Ст. 65.

124. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. № 331-XIV // Від. Верх. Ради України. – 1999. – № 12. – Ст. 80.

125. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Від. Верх. Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.

126. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII // Від. Верх. Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.

127. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1995 р № 162/95-ВР // Від. Верх. Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152.

128. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р № 1023-ХІІ // Від. Верх. Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

129. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII // Від. Верх. Ради України. – 2015. – № 23. – С. 1234. – Ст. 158.

130. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р № 4004-ХІІ // Від. Верх. Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

131. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України 02.12.2010 р. № 2735-VI // Від. Верх. Ради України. – 2011. – № 21. – С. 1112. – Ст. 144.

132. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 02.12.2010 р. № 2736-VI // Від. Верх. Ради України. – 2011. – № 22. – Ст. 145.

133. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

134. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI // Від. Верх. Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

135. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III / Від. Верх. Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

136. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР // Від. Верх. Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.

137. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14.10.1994 р. № 208/94-ВР // Від. Верх. Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 411.

138. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI // Від. Верхов. Ради України. – 2013. – № 19/20. – Ст. 190.

139. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

140. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1995. – № 46. – Ст. 345.

141. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24.01.1997 р. № 51/97-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1997. – № 13. – Ст. 112.

142. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15.05.2009 р. № 1334-VI // Від. Верхов. Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.

143. Про державні лотереї в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5204-VI // Від. Верхов. Ради України. – 2013. – № 31. – Ст. 369.

144. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII // Від. Верхов. Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

145. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 р. № 575/97-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1998. – № 1. – Ст. 1.

146. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11.01.2000 р. № 1370-XIV // Від. Верхов. Ради України. – 2000. – № 9. – Ст. 68.

147. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV // Від. Верхов. Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.

148. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV // Від. Верхов. Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 246.

149. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1996. – № 22. – Ст. 86.

150. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.
151. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ // Від. Верхов. Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
152. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Від. Верхов. Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 531.
153. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-ХІІ // Від. Верхов. Ради України. – 1992. – № 31/32. – Ст. 263.
154. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-ХІІ // Від. Верхов. Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
155. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9626540>.
156. Проблеми правової відповідальності: монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. – Харків : Право, 2014. – 348 с.
157. Пухтецька А. А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права: Монографія / А. А. Пухтецька – Київ : Видавництво «Юрид. думка», 2010. – 140 с.
158. Розин Л. М. Проблемы классификации мер административного принуждения / Л. М. Розин // Управление и право. – 1982. – Вып. 70. – С. 182–186.
159. Самбор М. А. Адміністративно-деліктні правовідносини: окремі погляди на поняття та зміст / М. А. Самбор. – Наук. записки Ін-ту зак-ва Верхов. Ради України. – 2014. – № 6 (10). – С. 36–42.
160. Самбор М. А. Виправні роботи як адміністративне стягнення та кримінальне покарання / М. А. Самбор // Юридична наука. – 2014. – № 4. – С. 80–89.

161. Селівон М. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя / М. Селівон // Вісн. Конст. Суду України. – 2005. – № 3. – С. 35–52.
162. Серегина В. В. Государственное принуждение по советскому праву: [моногр.] / В. В. Серегина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. – 119 с.
163. Словник базової термінології з адміністративного права : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – Київ : Істина, 2010. – 234 с.
164. Сопільник Л. І., Новіков І. І. До питання класифікації заходів адміністративного примусу / Л. І. Сопільник, І. І. Новіков // Наук. записки Львів. ун-ту бізнесу і права. – 2009. – № 3 (22). – С. 152–158.
165. Стахов А. Виды административного принуждения / А. Стахов // Российская юстиция. – 2001. – № 9. – С. 27–28.
166. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посібник / С. Г. Стеценко. – Київ : Атіка, 2007. – 624 с.
167. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – Москва : Наука, 1966. – 252 с.
168. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / Укладачі: Кусайкіна Н. Д., Цибульник Ю. С. // За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
169. Теория юридического процесса / [Горшенёв В. М., Крупин В. Г., Мельников Ю. И. и др.]; под. ред. В. М. Горшенёва. – Харьков : Вища школа, 1985. – 191 с.
170. Терміни і поняття в законодавстві України: Науково-практичний словник-довідник. – Харків : Еспада, 2003. – 512 с.
171. Титикало Р. С. Захисна функція юридичної допомоги в адміністративно-деліктному процесі: дис. канд. ... юрид. наук: 12.00.07 / Р. С. Титикало; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2009. – 207 с.

172. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс: полный курс / Ю. А. Тихомиров. – Москва : Издание Тихомирова М. Ю., 2001. – 652 с.
173. Усенко Р. А. Штраф і пеня в податковому і цивільному праві // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 58–61.
174. Усенко Р. А. Фінансові санкції за законодавством України: монографія / Р. А. Усенко. – Київ : Дакор, КНТ, 2007. – 168 с.
175. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Від. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
176. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // Від. Верхов. Ради України. – 2004. – № 3. – Ст. 21.
177. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 р. № 26/95-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1995. – № 28. – Ст. 205.
178. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР // Від. Верхов. Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
179. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV // Від. Верхов. Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
180. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Від. Верхов. Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.
181. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI // Від. Верхов. Ради України. – 2011. – № 48–49. – Ст. 536.
182. Федоров І. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: Монографія. – Запоріжжя: ТОВ «ВПО Запоріжжя», 2006. – 144 с.
183. Федоров С. Финансово-правовые санкции: проблемы применения / С. Федоров // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 36–38.

184. Фіночко Ф. Д. Еволюція поглядів щодо класифікації адміністративного примусу / Ф. Д. Фіночко // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку: короткі тези доповідей на наукових повідомлень республ. наук.-практ. конф., 9–11 лист. 1995 р. – Харків : НЮА України, 1995. – С. 138–139.

185. Хорошак Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України: Монографія / Н. В. Хорошак. – Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 172 с.

186. Хорошак Н. В. Питання правової природи адміністративно-господарських санкцій // Н. В. Хорошак / Акт. пробл. суч. науки в дослід. молодих учених. – Симферополь, 2005. – Спец. вип. : у 2 ч. – Ч. 2. – 228 с.

187. Чернецький О. Л. Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. канд. ... юрид. наук: 12.00.07 / О. Л. Чернецький; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2008. – 22 с.

188. Чхиквадзе В. М. Государство, демократия, законность / В. М. Чхиквадзе. – Москва : Юрид. лит, 1967. – 503 с.

189. Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід) / С. Шевчук // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 1. – С. 69–76.

190. Шергин А. П. Административные взыскания по советскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. П. Шергин. – Москва, 1969. – 16 с.

191. Якуба О. М. Советское административное право (общая часть) / О. М. Якуба. – Київ : Вища шк. – 1975. – 231 с.

192. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа та види: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / О. О. Ямкова; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2004. – 20 с.